

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı

GÜMRÜK BİRLİĞİ’NİN TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Uğur YUVACI

Sivas
Aralık 2022

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Yüksek Lisans Tezi

Uğur YUVACI

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ

Sivas
Aralık 2022

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans Tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

27/12/2022

Uğur YUVACI

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamın hazırlanması için, bana her zaman destek olan, tavsiyeleri ve deneyimleriyle yol gösteren danışmanım Sayın Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tezimin tamamlanmasında tecrübelerini ve bilgi birikimini hiçbir zaman esirgemeyen her ihtiyacım olduğunda destek olan Sayın Dr. Öğr. Üyesi Yusuf KAHREMAN'a en içten dileklerimle teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmam boyunca manevi desteğiyle her zaman yanımda olan değerli eşim Esma'ya, gösterdikleri sabır ve fedakarlıktan dolayı oğlum Ahmet Eymen'e ve kızım Meryem Eliz'e sonsuz teşekkür ederim...

Uğur YUVACI

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ	vii
GRAFİK LİSTESİ	ix
ÖZET.....	xi
ABSTRACT	xiii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. TİCARİ SERBESTLEŞME VE İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME TEORİSİ.....	3
1.1. Ticari Serbestleşme	3
1.1.1. Ticari Serbestleşme Teorileri	3
1.1.2. Ticari Serbestleşmenin Etkileri	7
1.1.3. Serbest Dış Ticaretin Avantajları	9
1.1.4. Serbest Dış Ticaretin Dezavantajları	9
1.2. İktisadi Bütünleşme Teorisi.....	10
1.3. İktisadi Bütünleşme	10
1.3.1. İktisadi Bütünleşmenin Tanımı	10
1.3.2. İktisadi Bütünleşmenin Amaçları	11
1.3.3. İktisadi Bütünleşme Aşamaları	12
1.3.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi	12
1.3.3.2. Gümrük Birliği.....	13
1.3.3.3. Ortak Pazar	14
1.3.3.4. Ekonomik Birlik	15
1.3.3.5. Parasal Birlik (Siyasal Birlik)	15
1.4. Gümrük Birliği Teorisi.....	17
1.4.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri.....	18
1.4.1.1. Üretim Etkisi.....	18
1.4.1.2. Ticaret Yaratma Etkisi	19
1.4.1.3. Ticaret Saptırıcı Etki	20

1.4.1.4. Tüketim Etkisi.....	21
1.4.1.5. Dış Ticaret Hadlerine Etkisi.....	22
1.4.2. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri.....	23
1.4.2.1. Kutuplaşma Etkisi.....	23
1.4.2.2. Rekabet Artışı Etkisi.....	24
1.4.2.3. Ölçek Ekonomilerine Etkisi.....	24
1.4.2.4. Teknolojik İlerleme Etkisi.....	25
1.4.2.5. Yatırım Etkisi.....	26
İKİNCİ BÖLÜM	27
2. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ’NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ TARİHÇESİ	27
2.1. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkisine Genel Bir Bakış	27
2.2. Türkiye-AB Gümrük Birliği Süreci ve İçeriği	29
2.2.1. Ankara Antlaşması ve Hazırlık Dönemi (1964-1972).....	30
2.2.2. Katma Protokol ve Geçiş Dönemi (1973-1995).....	33
2.2.3. Gümrük Birliği Antlaşması ve Son Dönem (1996 ve sonrası).....	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	49
3. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ	49
3.1. Türkiye’nin Toplam İhracat ve İthalatı (1980-2019)	49
3.1.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’nin Dış Ticareti	49
3.1.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticareti	51
3.2. Türkiye’nin Gümrük Birliği İçi Ülke ve Gümrük Birliği Dışı Ülke Gruplarına Göre Dış Ticareti (1980-2019)	56
3.2.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı....	56
3.2.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı... 58	
3.2.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı.....	61
3.2.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı....	63
3.3. Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (1980-2019)	66
3.3.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	66
3.3.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	68

3.4. Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Genel Dış Ticaret Hadleri.....	72
3.5. Türkiye'nin AB ile olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Değerlendirilmesi74	
3.5.1. İhracat Düzeyinde Türkiye'nin AB İle Olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Değerlendirilmesi.....	74
3.5.2. İthalat Düzeyinde Türkiye'nin AB İle Olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Değerlendirilmesi.....	77
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	83
ÖZ GEÇMİŞ.....	93

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
Akt	: Aktaran
BM	: Birleşmiş Milletler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması
GSYH	: Gayri Safı Yurt İçi Hasıla
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Vd	: Ve diğerleri

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. Entegrasyon Çeşitlerinin Özellikleri	17
Tablo 1.2. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi	19
Tablo 1.3. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi.....	21
Tablo 3.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Verileri	50
Tablo 3.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Verileri	52
Tablo 3.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı	57
Tablo 3.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı	59
Tablo 3.5. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı.....	62
Tablo 3.6. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı.....	64
Tablo 3.7. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	67
Tablo 3.8. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları	69
Tablo 3.9. Dış Ticaret Hadleri 1980-2019.....	73
Tablo 3.10. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İhracat Dağılımı. 75	
Tablo 3.11. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İthalat Dağılımı.. 78	

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 3.1. Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı (1980-1995)	50
Grafik 3.2. Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı (1996-2019)	53
Grafik 3.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı.....	57
Grafik 3.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı.....	60
Grafik 3.5. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı.....	62
Grafik 3.6. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı.....	65
Grafik 3.7. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İhracat Dağılımı .	76
Grafik 3.8. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İthalat Dağılımı ..	79

ÖZET

20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Avrupa’da oluşan entegrasyon hareketleri neticesinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuş, ilerleyen dönemde ise bu topluluk Avrupa Ekonomik Topluluğuna dönüşmüş ve böylelikle Avrupa Birliği’nin de temelleri atılmıştır. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmak için 1959 tarihinde başvuruda bulunmuş ve 1963 yılında ise bu topluluğa girişte ilk adım olarak Ankara Antlaşması imzalanmıştır. İlerleyen dönemde ise Katma Protokol imzalanmış, son olarak 1995 yılında ise Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliği Antlaşması onaylanmış ve Türkiye 1996 yılında gümrük birliğine üye olmuştur.

Bu araştırmanın amacı gümrük birliği üyeliğinin Türkiye dış ticaretine olan etkilerinin ortaya konulmasıdır. Bu kapsamda Türkiye’nin ekonomisi bakımından önemli bir dönüm noktası niteliğindeki gümrük birliği üyeliğinin, Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın aralığı Türkiye’de serbest ekonomi politikalarına başlangıcı olarak değerlendirilen 24 Ocak Kararlarının yürürlüğe girdiği 1980 yılı ile Covid-19 pandemisinin etkilerinin ekonomik olarak ortaya çıktığı 2019 yılının sonu seçilmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre gümrük birliğinin, Türkiye’nin dış ticareti ve ekonomik açıdan büyümesine olumlu yönde etki ettiği görülmektedir. Bu kapsamda ithalatın desteklediği ihracat, Türkiye’de ekonomik büyümeyi yönlendirmektedir. Bu durum ise ihracata dayalı ekonomik büyüme tezini destekler durumdadır. Bununla birlikte Türkiye dış ticareti üzerinde gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerinin olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gümrük Birliği, Avrupa Birliği

ABSTRACT

As a result of the integration movements in Europe in the second half of the 20th century, the European Coal and Steel Community was established, and in the following period, this community turned into the European Economic Community and thus the foundations of the European Union were laid. Turkey made an application in 1959 to become a member of the European Economic Community and the Ankara Agreement was signed in 1963 as the first step in entering this community. In the following period, the Additional Protocol was signed, and the Customs Union Agreement between Turkey and the European Union was approved in 1995 and Turkey became a member of the Customs Union in 1996.

The aim of this research is to reveal the effects of the Customs Union membership on the Turkish foreign trade. In this context, the effects of the Customs Union membership, which is an important turning point for Turkey's economy, on Turkey's foreign trade were analyzed. In this direction, the range of the research has been chosen between the year 1980, when the January 24 Decisions, which is considered to be the beginning of free economic policies in Turkey, entered into force, and the end of 2019, when the effects of the Covid-19 pandemic emerged economically.

According to the results of the research, it is seen that the Customs Union has a positive effect on Turkey's foreign trade and economic growth. In this context, exports supported by imports drive economic growth in Turkey. This situation supports the export-led economic growth thesis. On the other hand, it is seen that the Customs Union has static and dynamic effects on Turkey's foreign trade.

Keywords: Turkey, Customs Union, European Union

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sonrasında küreselleşme eğilimlerinin hız kazanması, uluslararası ticarete rekabetçilik eğilimlerinin artması ve belirli dönemlerde yaşanan ekonomik krizler gibi etkenlere bağlı olarak dünyada farklı bölgelerde ülkeler arasında farklı ölçeklerde ekonomik entegrasyon süreçlerini beraberinde getirmiştir. Nitekim bu sorunların en sık yaşandığı bölgelerden biri olan Avrupa'da, yıllar boyu devam eden savaşlar sonrası yeniden aynı zorlu süreçlerin yaşanmaması için barış ortamının tesisi için ticari bir birlik kurulmaya çalışılmış ve bu kapsamda 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur.

Küreselleşmenin hızlı bir şekilde artması, ülkeleri dış ticaretlerini geliştirmek ve etkin duruma getirmek için ekonomik entegrasyonlara yönlendirmiştir. Ülkeler arasında ticareti engelleyici etkenlerin bertaraf edilmesi maksadıyla gerçekleştirilen entegrasyon türlerinden biri de gümrük birliği uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Serbest piyasa ekonomilerinin küresel çapta yaygınlık kazanmasıyla birlikte dünya genelinde gümrük birlikleri kurulmaya başlanmış; bu kapsamda ulusal pazarlardan küresel pazarlara açılma fırsatı ile ekonomik açıdan güç kazanma yarışı başlamıştır.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunun 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) halini almasının ardından, küreselleşmeye adapte olmaya çalışan Türkiye, 1959 yılında AET'ye üye olma başvurusunda bulunmuş, üç yıl sonra ise Türkiye ile AET arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. İlerleyen dönemde Avrupa Birliği (AB) adını alacak olan AET'ye üyelik sürecinin tamamlanması için gümrük birliğine üye olunması gerekmiş, 1995 yılında 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı ile Türkiye, gümrük birliğine üye olmuştur. Türkiye'nin AB üyeliği süreci değerlendirildiğinde, gümrük birliğinin AB ile entegrasyon sürecinde önemli bir yere sahip olduğu; hem Türkiye'nin hem de gümrük birliği üye ülkelerinin dış ticaretinde değişimlere yol açtığı söylenebilir.

Bu araştırmanın amacı gümrük birliğinin Türkiye'nin dış ticareti üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Bu araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde iktisadi ve ticari bütünleşmede teorik çerçeve üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda ticari serbestleşme, iktisadi bütünleşme teorisi, iktisadi bütünleşme ve gümrük birliği teorisi incelenecektir.

İkinci bölümde Türkiye ve AB ile gümrük birliğinin tarihçesi üzerinde durulacaktır. Türkiye ile AB ilişkileri genel olarak incelenecek ve Türkiye ile AB gümrük birliği süreci değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde ise gümrük birliğinin Türkiye dış ticareti üzerine genel etkileri üzerinde durulacaktır. Bu kapsamda 1980-1995 ve 1996-2019 yılları arasındaki dönem ayrı ayrı değerlendirilecektir. Türkiye'nin 1980-1995 ve 1996-2019 dönemleri arasında toplam ihracat ve ithalatı, gümrük birliği içi ve dışı ülke gruplarına göre dış ticareti, dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi, ihracatın ithalatı karşılama oranları ve AB ile ticaretinin mal gruplarına göre ihracat/ithalat dağılımı incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TİCARİ SERBESTLEŞME VE İKTİSADİ BÜTÜNLEŞME TEORİSİ

1.1. Ticari Serbestleşme

Ticari serbestleşme, mal ve hizmet ticaretinde doğrudan veya dolaylı olarak yaşanabilecek kısıtlamaların ve kontrollerin önlenmesini ifade eder. Ülke ekonomileri için ticari serbestleşmenin sağlayacağı faydalara baktığımızda ticari açıklığın sağlanması ile doğacak ucuz iş gücünün yardımıyla birlikte gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkeleri ekonomik olarak yakalaması için önemli imkanlar doğacaktır. Ticari serbestleşme, bir yandan yeni ürünlerin oluşturulmasına olanak sağladığı gibi pazar payının artırılmasını da sağlayacaktır. Yine ticari serbestleşme beraberinde genel anlamda ihracatta bir artış meydana getirmekte ve bu durum açık ekonomilerin uzun dönemde daha hızlı büyümesine imkân tanımaktadır (Özel ve Sezgin 2012: 285).

Ülkeler, giderek daha fazla dünya ticaretine açılmakta ve bütünleşmeyi ön planda tutmaktadırlar. Dışa açılmanın getirmiş olduğu uluslararası rekabet koşulları ile birlikte ülkeler bu koşullara uygun ekonomik öncelikler belirleyerek, yeni makroekonomik politikalar ortaya koymaktadır. Ticari serbestleşme ile birlikte uluslararası piyasalar ön plana çıkarılarak ülkelerin kaynaklarının yeniden dağıtılması planlanmaktadır. Serbest ticaretin oluşturduğu yapılaşma ile uluslararası ticarete risklerin ortadan kaldırıldığı ve bu durum karşısında karşılıklı ticaretin önemli olduğu görülmektedir (Bayar 2012: 9).

1.1.1. Ticari Serbestleşme Teorileri

Serbest ticaret politikası uygulayan tüm ülkeler için ticari serbestleşmenin ekonomik büyümeyi sağlayacağı, sağlanan ekonomik büyümenin ise ekonomik refahı artırıcı etkiler göstereceği düşüncesi klasik iktisatçılar tarafından ilk kez dile getirilmiştir. Bu teoriler, klasik dış ticaret teorileri olarak adlandırılmaktadır. Klasik dış ticaret teorileri 1960 ve sonrası süreçte ekonomik büyümeyi bilimsel olarak

açıklamada yetersiz kalması sebebiyle eleştirilere maruz kalmış ve klasik dış ticaret teorilerinin yerine alternatif olan, yeni dış ticaret teorileri olarak adlandırılan ve önemli ölçüde ürün farklılaştırması, ölçek ekonomileri ve eksik rekabet kavramlarını ön plana çıkaran yeni teorilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Çakmak 2006: 34).

Ticari serbestleşmeye yönelik beklenen iktisadi fayda klasik teorisyenlere göre, uzmanlaşmanın uluslararası alanda sağlanması ve mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasıyla oluşmaktadır. İç talebin yanı sıra dış talebi karşılamak için üretim organizasyonunu sağlayabilecek üretim kapasitesine sahip hâle gelen ülke, ilk zamanlar verimsiz şekilde üretmiş olduğu ürünlerden bir kısmını dış talebi karşılamada kullanacağı için kaynaklarda sağlanmış olan uzmanlaşma daha verimli kullanılacaktır. Ulusal fiyatlara göre göreceli olarak uluslararası fiyatların avantajlı olması halinde ülke içerisindeki refah oranı yükselecektir. Aşağıda konu ile bağlantısı bulunan klasik serbestleşme teorilerine kısaca değinilmiştir.

Uzmanlaşmanın ve serbest ticaretin sağladığı faydayı Mutlak Üstünlükler Teorisiyle açıklayan Adam Smith'e göre bir ülke pahalıya üretmiş olduğu malı ithal etmeli, daha az maliyetle ürettiği malı ise üretiminde uzmanlaşarak ihraç etmelidir (Saçık 2009: 166).

Bir ülke bütün malları diğer bir ülkeden daha ucuza üretebiliyor ise Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre dış ticaret yapması bu durumda kârlı olmayacaktır. David Ricardo, Mutlak Üstünlükler Teorisi'nin ileri sürdüğü bu eksikliği Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile tamamlamaya çalışmıştır (Özel ve Sezgin 2012: 286). Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi, bir ülkenin dış ticaretten fayda elde etmesi için mutlak üstünlüğü elinde bulundurmasına gerek olmadığını savunmaktadır. Birden fazla malda bir ülkenin mutlak üstünlüğü sağlaması durumunda en fazla maliyet avantajı sağlayan ürünün üretiminde uzmanlaşmaya gidilmeli ve diğer ürünler ithal edilmelidir (Dikkaya, Deniz 2006: 165).

Ülkelerin üretin maliyetlerindeki değişkenliğin sebeplerine değinmeyen Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'nin bu konudaki eksikliği Hecksher-Ohlin Teorisi ile tamamlanmaya çalışılmıştır. Hecksher-Ohlin Teorisi'ne göre, ülkelerde hangi üretim faktörü daha yaygın ise ilgili üretim faktörünün sıklıkla kullanıldığı ürünlerde üretim faktörü karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Başka bir deyişle, bir ülkenin

üretim faktöründe bol olan ürünleri ucuza üretmesi ve ülkenin ilgili ürünlerde uzmanlaşması gerekmektedir (Seyidoğlu 2009: 79-80).

Uluslararası ticaret işleyişini ifade etmede klasik dış ticaret teorilerinin yetersiz kalması, 1960 ve sonrası süreçte yeni dış ticaret teorilerinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Yakın zamanda ticaret ve coğrafya ile ilgili literatür, yeni ticaret teorileri ile ekonomistlerin ticaret anlayışlarına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. 1960 ve sonrası süreçte ortaya çıkan yeni ticaret teorilerine göre, ticaretten sağlanan gelirler, rekabetin mükemmel olmadığı ve firmaların ölçek ekonomilerinden yararlandığı bir ortamda ürün çeşitliliklerini takip ettiklerinden dolayı karşılaştırmalı üstünlük modellerinin herhangi birinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmaktadır. (Markusen 1995: 169). Yeni dış ticaret teorilerinden bazılarına aşağıda değinilmiştir;

Peter ve Keesing tarafından oluşturulan Nitelikli İşgücü Teorisi'nde nitelikli iş gücü farklılığı ile sanayileşmiş ülkeler arasında gerçekleşen dış ticaretin büyük bir bölümü açıklanmaktadır. Nitelikli iş gücüne sahip ülkeler ilgili ürünleri üretip dış pazarda değerlendirirken, nitelikli iş gücüne sahip olmayan ülkeler malları doğrudan üreterek ihraç etmektedir (Atik 2006: 25).

Posner'ın ileri sürdüğü Teknoloji Açığı Teorisi, teknolojik yeniliğin üretim aşamasında farklılık oluşturduğunu savunmaktadır. Teoriye göre, yeni mal üreten ülkeler bu ürünlerin ilk ihracatçısı olmaktadır. Ancak zamanla elde edilen bu yenilik diğer ülkeler tarafından taklit edilmektedir. İnovasyonun gerçekleştiği üründe ülke maliyet açısından karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahiptir. (Arıç 2013: 86)

Teoride zaman kavramı dikkate alınmıştır ve dış ticaret süreci şu şekilde açıklanmaktadır: yeni bir ürün ve onun üretim tekniğini bulup üreten sanayileşmiş bir ülke, bu ürünün tekelleşmesi ve ilk ihracatçısı olur. Ancak yeni teknoloji, bir süre sonra, taklit yoluyla başka ülkelerin eline geçer. Bu ülkeler belirtilen ürünü, ilk üreticiden, emeğin ucuzluğu ya da doğal kaynakların çok olması gibi nedenlerle daha ucuza üretebilir. Böylece bu ürün ilk ülkeden daha az gelişmiş farklı ülkelere ihraç edilmeye başlanır. Bu nedenle ilk ülke, artık rekabet edemediğinden, aynı malların ithalatçısı olur (Dura 2000: 7).

Vernon tarafından ortaya atılan Ürün Dönemleri Teorisi, Teknoloji Açığı Teorisi'nin genelleştirilmiş ve geliştirilmiş bir şeklidir. Teoriye göre ürünü ilk üreten ülke önce kendi iç pazarına yönelir, sonra ise ihracata başlar. Daha sonraki aşamada, yeni ürün diğer ülkeler tarafından da üretilmeye başlanmaktadır. Bu durumda ürünü daha düşük maliyette üreten ülkeler, ihracat piyasasında ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Böylelikle süreç sonunda ilk ihracatçı konumundaki ülke tamamen piyasadan çekilerek ithalatçı konumuna gelir (Seyidoğlu 2009: 101).

Linder'in ileri sürdüğü Tercihlerde Benzerlik Teorisi, ürün ticareti üretimin maliyetinden ziyade ülkeler arasındaki benzer zevklerle ve tercihlerle ilişkilidir (Seyidoğlu 2009: 104). Ülkede yer alan şirketler halk tarafından fazla talep gören ürünleri üretecek ve böylece bu ürünlerin ülkede büyük bir piyasası bulunacaktır. Ürünlerin yurtdışına gönderildiği en yaygın ülkelere ülkede bulunan hane halkının seçimlerinin birbiriyle benzerlikte olduğu farklı yerlerden oluşmaktadır. Tercihlerin benzer olmasındaki temel unsur ise ülkelerin gelir düzeylerinin benzer olmasıdır. Bu sayede talep yapılarının birbirlerine benzerlik gösteren ülkelerde daha fazla ticaret yapılmaktadır (Öztürk 2009: 38-39).

Ölçek ekonomileri Teorisi'ne göre; iç piyasası geniş olan ülkeler ölçek ekonomilerinden faydalanıp üretimlerinde maliyetlerini azaltmaktadırlar. Bu ülkeler, ölçek ekonomilerinin etkili olduğu ürünleri ihraç ederek diğer ürünleri ithal etmektedir. Tersine, iç pazarı dar olan ülkeler ihracat pazarlarında üretim yaparak ölçek ekonomilerinden yararlanabilirler. Böylece ülkeler ölçek ekonomileri vasıtasıyla sınırlı ürün çeşitliliğinde mal üreterek uzmanlaşma sağlamak ve tüm ürünleri tüketmek için ölçek ekonomilerine sahip ülkeler birbirleriyle ticaret yapmaktadır (Deviren 2004: 6-7).

Ölçeğe göre artan maliyetler, maliyetleri azaltıcı ekonomiler ile ilişkilendirilebilir. Bu ekonomiler içsel ve dışsal ölçek ekonomileri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Chacholiades 1990:103). Ölçeğe göre artan getiriler üretimdeki maliyetlerin artmasını ifade ederken, öte yandan ölçek ekonomileri terimi, bir firma veya sektördeki üretim ölçeğinin genişletilmesi durumunda, maliyetlerdeki artış oranının üretimdeki artış oranından daha düşük olduğunu ve dolayısıyla ortalama üretim maliyetinin düştüğünü ifade etmektedir (Seyidoğlu 1992: 652-653). Bu

durumda ölçek ekonomileri üretimi ve ölçeğe göre artan getiriler ise maliyet kavramlarını ele almaktadır. Üretim ölçeği büyüdükçe, ortalama üretim maliyetleri düşer bu durumda ölçeğe göre azalan maliyetler veya ölçeğe göre artan getiriler ortaya çıkmaktadır (Deviren 2004: 6-7).

Edward H. Chamberlin tarafından 1933 yılında geliştirilen Monopolcü Rekabet Teorisi analizinde gerçekçi hipotezler kullanılır. Bu sebeple; ölçeğe göre artan getiriler, monopolcü rekabet piyasaları ve ürün farklılaşması önemli olmakta ve teknolojik gelişmeler dikkate alınmaktadır. Ülkeler, sanayi içi ticaret nedeniyle bir ürünün hem ihracatçısı hem de ithalatçısı oldukları için karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmaya gidemezler (Deviren 2004: 7-8).

Monopolcü rekabet teorisi, Bertrand fiyat rekabeti ve ürün çeşitliliğine göre belirlenmektedir. Bertrand fiyat rekabetinde her bir işletme diğer işletmelerin fiyatlarını veri kabul edip karlarını maksimum seviyede tutan fiyat politikası oluşturmaktadır. Bununla birlikte işletmeler rakip firmaların ürünlerine tam ikame olmaması için ürün farklılaştırması yapmaktadır. Firmaların izlemiş olduğu bu davranış biçimi farklılaştırdıkları ürünler üzerinde monopolcü bir işletme gibi hareket etmelerini sağlamaktadır (Helpman, Krugman 1985: 35) Öte yandan ölçeğe göre artan getiriler monopolcü rekabet pazarının gelişmesine katkı vermektedir (Jonas, Neary 1984: 50).

1.1.2. Ticari Serbestleşmenin Etkileri

Ülkenin kalkınması için ticari serbestleşme politikalarının mecburi olduğu konusunu savunan fikirlerin karşısında, genellikle gelişmekte olan ülkelerde ticarete serbestleşme politikalarının ekonomileri negatif bir biçimde etkilediğini belirten fikirler de yer almaktadır.

Güçlü ekonomilerde önemli bir unsur olarak görülen ticari serbestleşme, gerçekte ekonomik büyümeyi sağlayan unsurları da belirlemektedir. Ekonomideki kaynakların yeniden dağıtılmasına olanak sağlayan ticari serbestleşme, ekonomideki unsurları ile büyümeyi sağlayıcı kaynakların gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır (Winters 2000: 7).

Makro iktisadi politikaların ekonomiler üzerinde kısa ve uzun vadede çeşitli türde etkileri olmaktadır. Bundan dolayı korumacılık politikalarının ve ticari

serbestlik yönünde alınan kararların ekonomide farklı kesimlere olmak üzere farklı boyutlarda etkileri söz konusudur. Bu sebepten dolayı her hangi bir politikanın hükümetler tarafından seçilerek uygulanmasında önemli olan nokta uygulanacak politikanın ekonominin genelinde oluşturacağı etkinin yönüdür. Nispi fiyatlar ve reel döviz kuru ticari serbestleşmenin ekonomi üzerindeki etkisinin pozitif yönlü olup olmayacağı konusunda önem teşkil etmektedir.

Hükümetlerin dış ticaret politikalarında ekonomik büyümeyi sağlamaları uygun bir bölüşüm stratejisini de beraberinde getirmektedir. Bu noktada ekonomide nispi fiyatlar ekonomisi stratejileri önem kazanmaktadır. Örneğin, ithal mallarının fiyatlarının yurtdışında yükselmesi ile birlikte yurt içi fiyat indeksinin ithalat fiyat indeksine oranının değişmesine neden olmaktadır. Bu durum ülke ekonomilerini olumlu etkilemektedir (Leamer 1987: 961).

Diğer taraftan, ticari serbestleşmeyle ticaret konusu olan ve ticaret konusu olmayan ürünler ayırımı önem arz etmektedir. Bu durum ticaret konusu ürünler lehinde mevcut kaynakların tekrardan dağıtılmasına sebep olduğundan bu ürünlerin üretiminde bir yükseliş sağlanmaktadır. Ticaret konusu ürünlerin fiyatları dünya eşdeğer fiyatlarıyla belirlendiğinden dolayı hükümetlerin bu ürünler üzerinde fazlaca müdahale alanı bulunmamaktadır. Bu gelişme reel döviz kurunu ön plana çıkarmıştır. Reel döviz kuru, nominal efektif döviz kurunun nispi fiyatlardan arındırılması olarak tanımlanmaktadır. Ülke ekonomilerinin ticaret serbestleşmesinden faydalanılabilmesi için reel döviz kurunun değerini kaybetmesi istenmektedir. Yukarıda bahsedilen nedenlerden dolayı reel döviz kurunun değişimini ekonomideki kaynakların nasıl bölüneceği ile ilgili kararları etkilemektedir (Bayar 2012: 37).

Ticari serbestleşmenin yanı sıra ithalat yoluyla ülkeye giren yabancı mallar sayesinde ülkeye yönelik yeni teknolojiler ve yeni üretim fikirleri hareketliliği söz konusu olabilir. Bu tür bir hareketlilik hem ülkenin teknolojik kapasitesinin gelişmesini sağlayabilir hem de bazı durumlarda bunun tersi bir etki yaratabilir. Bu etkinin olumlu ya da olumsuz olması, ekonomideki kaynakların niteliği ve bu kaynakların doğru bir şekilde yeniden dağıtılması ile ilgilidir (Bayar 2012: 39).

1.1.3. Serbest Dış Ticaretin Avantajları

Literatürde yapılan ülke temelli çalışmalardan elde edilen bilgiler, kaynakların yeniden dağıtılması ve ekonomik büyümenin sağlanması açısından dış genişlemenin ve ticaretin serbestleşmesinin faydalı olduğuna dair güçlü kanıtlar bulunduğunu ortaya koymaktadır (Bıyık 2019:13).

Ekonomideki kaynakların yeniden dağıtılmasını sağlayan ticari serbestleşme, kaynak dağılımında etkinlik, rekabet koşullarının artması, üretim çeşitliliğinin fazla olması gibi ekonomideki unsurlarıyla büyümeyi sağlayan kaynaklara duyulan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak ticari serbestleşme, ulusal ekonominin fiyat düzenini sağlayarak dünya ekonomisiyle etkileşime girmesini sağlamaktadır (Bıyık 2019: 13).

Ticari serbestleşmenin faydalarından biri de, ticari serbestleşme döneminde tüketimin korumacılık döneminden daha ucuz olabilmesidir. Başka bir deyişle, tüketicilerin satın alma gücünün artmasıdır. Serbestleşme, tanım olarak, ticaret engellerinin kaldırılması anlamına gelir. Piyasalar ticaretin serbestleştirilmesi ile etkin bir şekilde çalışabilmekte, yerli üreticiler tarafından oluşturulan rantta hem yerli hem de yabancı ürünlerin fiyatlarının düşürülmesi ile birlikte bir azalama ortaya çıkabilmektedir. (McCulloch, Winters, Cیرera 2001: 49).

1.1.4. Serbest Dış Ticaretin Dezavantajları

Ticari serbestleşme politikalarının ekonomiye önemli maliyetleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ticari serbestleşmenin ekonomideki faaliyetlerin korumacılık dönemine göre daha fazla rekabet koşulu ile karşılaşmalarına sebep olduğundan, bazı firmaların rekabet koşullarına göre kısa vadede iş bütünlüğüne konsantre olamamalarından dolayı bazı sıkıntılar doğurmaktadır. Söz konusu sıkıntıları doğuran durum özellikle ekonomik bakımdan daha güçlü yabancı firmalarla rekabet etmek durumunda kalan yerli firmalardır. Bu sebeple birlikte, ticari serbestlik döneminde dünya düzenindeki değişimler yurt içi ekonomiye yansımaktadır, yurt içerisindeki dış ticaret hacminin yükselmesi ve daha farklı bir ortamda ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesi zorunluluğu oluşmaktadır. Bu nedenle ekonominin daha kırılgan hale gelmesiyle birlikte daha küçük olan ekonomilerde, dış ticaret politikalarının değiştirilmesi sadece yerli fiyatlar üzerine olacaktır. Fakat

dünya fiyatları bu değişimden etkilenmeyecektir. Bu etkileşim sonucunda yurt içerisindeki değişimler dünya ekonomilerine yansımazken, dünya fiyatlarında değişimler yurt içerisindeki fiyatlar üzerinde etkili olmaktadır (Bıyık 2019: 13).

1.2. İktisadi Bütünleşme Teorisi

Ekonomik Bütünleşme Teorisi'nin temelleri 1950'li yılların başlarında Viner'ın yaptığı analizlerle başlamıştır. Bir grup ülkenin kendi aralarında gerçekleştirecekleri ticareti serbestleştirici tutum belirlemelerini esas alan Ekonomik Bütünleşme Teorisi'nde ülkeler, toplumsal refah düzeylerini, kaynak verimliliklerini ve üretim kapasitelerini ekonomik bütünleşme akımlarına dahil olarak gerçekleştirmeyi hedeflediklerinden; bu tür bütünleşmeler, ekonomik yönden ülkeleri daha fazla birbirine bağımlı hale getirmektedir.

Ekonomik bütünleşme teorisinden bahsedildiğinde genellikle ilk kullanılan kavram gümrük birliğidir. Bunun nedeni ekonomik bir bütünleşmenin en önemli çeşitlerinden birisinin gümrük birliği olmasıdır (Ertürk 2002: 53; Seyidoğlu 2003: 214-217). Gümrük birliği kavramından ilerleyen bölümlerde detaylıca bahsedilecektir.

1.3. İktisadi Bütünleşme

Bütünleşme sözcüğü 1940'lardan önce ekonomi terminolojisinde kullanılmamıştır. Sözcük ilk olarak Paul Hoffman'ın 31 Ekim 1949 tarihli Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Konseyi toplantısında yaptığı konuşmada dile getirilmiştir. Bütünleşme Latince bir kavram olup dilimize Fransızca'dan geçmiştir. Entegrasyon sözcüğü ile karşılanan bütünleşme kavramı batı dillerinde farklı varyasyonlarla ifade edilmektedir (Balkır 2010: 4). Bu kısımda iktisadi bütünleşmenin tanımı, amaçları ve aşamalarından bahsedilecektir.

1.3.1. İktisadi Bütünleşmenin Tanımı

Ekonomik bütünleşme üyeler arasında işbirliğini öne çıkaran ve üye ülkelere öncelik vererek oluşturulan bölgesel bir hareket ve teşkilatlanmadır. Ekonomik bütünleşmenin hedefi, bölgeyi oluşturan ülkelerin refah seviyelerini en üst düzeye çıkarmaktır (Ertürk 1993: 16).

Jan Tinbergen, ekonomik bütünleşmeyi “ülkelerin ekonomik işbirliklerini maksimum seviyeye getirmek olarak ifade etmiştir. Lawrence ise Jan Tinbergen’den farklı olarak ekonomik bütünleşmede derin bütünleşme ve yüzeysel bütünleşme ayrımı yapmıştır. Derin bütünleşme sınırlarındaki engelleri kaldırmanın ötesine geçen bir bütünleşme olsa da yüzeysel bütünleşme ticari serbestleşme ile sınırlı kalmaktadır. Balassa ise ekonomik bütünleşme süreci olarak, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmak için önlemler alınması, ulusal ekonomiler arasında ayırım yapılmaması olarak tanımlanır. Balassa’ya göre ekonomik bütünleşme, farklı ekonomilerin gönüllü karşılıklı bağımlılığının arttığı bir süreçtir. Bu bütünleşme sürecinde her aşamasıyla ticaretin serbestleşmesi, üretim faktörlerinin hareketinin serbestleşmesinden başlayarak, ulusal ekonomi politikalarının uyumlaştırılması ile bu politikaların tamamına uygulanabilir (Balkır 2010: 29-31).

Birçok farklı kullanımı olmasına rağmen, ekonomik bütünleşme kavramına ilişkin uzlaşmaya varılan üç ana nokta vardır (Döğer, İskender 2015: 20)

- Ekonomik bütünleşme esas olarak iş bölümüne dayanmaktadır.
- Malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin bütünleşme sonrasında ülkeler arasında serbest dolaşımı hedeflenmektedir.
- Ekonomik bütünleşme, mal ve hizmetlerin yanı sıra üretim faktörlerinin, kaynağa ve hedefe bağlı olarak taraflara öncelik tanımayan bir uygulama görmesi gerçeğini içerir.

1.3.2. İktisadi Bütünleşmenin Amaçları

Ekonomik bütünleşmelere ülkelerin katılma sebepleri toplumsal refah düzeylerini, kaynak verimliliklerini ve üretim kapasitelerini artırma çabaları olarak açıklanabilir. İçsel ve dışsal ölçek ekonomilerinin dahil olduğu iktisadi iş birlikleri oluşturma çabası tüm devletlerin birincil ve temel amacıdır. Üretim etkinliğini artırma ve dış pazar imkanlarından yararlanmaya çalışma gibi temel amaçlara ek olarak siyasal ve ekonomik güçlerin birleştirilerek birlik dışında yer alan ülkelere karşı daha güçlü rekabet gücü ve pazarlık elde etmek, uluslararası politikada ise varlığını hissettirici rol almak gibi fikirler ise ülkelerin ekonomik bütünleşme

konusunda uygulayacakları politikaları yönlendirici güce sahip olarak gösterilebilir (Seyidoğlu 2003: 204).

Ülkeler açısından ekonomik bütünleşmede hedeflenen amaç ekonomik kazanç elde etmektir. Fakat ekonomik kazanç elde etmenin yanı sıra; globalleşen dünyada uluslararası politikada daha güçlü ve etkin bir blokta ya da birlikte yer alarak hem bloğun gücünden istifade etmek hem de yalnız kalmamak gibi unsurlar da önemli faktörlerdir. Ülkeler yüksek ivmeli büyüme hızının oluşturulması ve toplum refah düzeyinin artırılması, belli ürünlerde uzmanlaşma, kaynakların etkin ve verimli kullanımı, üretim ölçeğinin ve iş bölümünün artırılması gibi hedeflerle, yeni bir oluşum arayışına girerek, ekonomik bütünleşmelere yönelmektedir. (Oğuz 2009: 22).

1.3.3. İktisadi Bütünleşme Aşamaları

Ekonomik bütünleşmeler, ülke içindeki bölgelerin ya da farklı ülkelerin bir araya gelerek bölgesel birlik oluşturmaları sonucunda oluşur (Karaman 2006: 3). Ekonomik bütünleşmeler çeşitli şekillerde sıralansa da beş farklı grupta gösterilebilir. Kapsam olarak en dardan en geniş bir sıralama yapılacak olursa ilk sırada serbest ticaret bölgesi, ikinci olarak gümrük birliği ve ardından sırayla ortak pazar, ekonomik birlik ve ekonomik parasal birlik yer alır (Ertürk 1993: 7).

1.3.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi, genel olarak aynı coğrafi bölgede olan piyasa oluşumları, ekonomi sistemleri ve gelişim düzeyleri arasında farklılığın az olduğu bir grup ülkenin kendi aralarında gümrük vergileri, ürün kısıtlamaları, tarifeleri, ihracat ve ithalat yasakları ve daha farklı kısıtlamaları kaldırarak ticareti serbestleştirdikleri bir bölge oluşumudur (Uyar 2000: 8). Bölgeye üye ülkeler kendi aralarındaki ticarete gümrük vergilerini ve ürün kısıtlamalarını kaldırarak bağımsız olarak belirlediği tarifeleri bölge dışındaki ülkelere uygular (Seydioğlu 1992: 755). Serbest ticaret bölgesine üye olan ülkeler uluslararası görüşmelerde tarife ve ticarete birbirlerinden bağımsız olarak hareket ederler (Küçükahmetoğlu 2000: 10).

İçeriği açısından en dar kapsamlı ekonomik işbirliği türü olan “Serbest Ticaret Bölgesi”, tarafları tek taraflı veya karşılıklı bir biçimde ürünler üzerindeki gümrük tarifelerindeki indirim şeklinde gerçekleşmektedir (Seyidoğlu 2003: 205).

Serbest ticaret bölgesinin temel amacı üye ülkelerdeki ticaret serbestleştirilmesiyle birlikte kendilerinin ürettiği mal ve hizmetleri birbirlerine sunmasıdır. Ticaretteki sınırlamalar yalnızca üye olan devletlerde kaldırılmıştır. Serbest ticaret bölgelerinde üye ülkeler arası gümrük vergisinin kaldırılması sonrasında anlaşmaların dışında olan ülkelere karşı daha önceden uygulanan özel gümrük tarifesi uygulanması söz konusu olmaktadır (Yiğit 2003: 9).

Ülkeler arasında serbest ticaret bölgelerinde serbest ticaret genel olarak aşağıdaki hedefler doğrultusunda yapılmaktadır (Mujezinoviç 2006:14).

- Taraflar arasındaki dış ticaret, ekonomik ve ticaret işbirliği hacminin artırılarak geliştirilmesi
- Yeni pazarlara girilmesi
- Ortak ülkelerin sanayi girdilerinin maliyetleri düşürülerek fiyat açısından rekabet gücünün artırılması
- Ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıyla dünya ticaretinin uyumlu gelişimi.

1.3.3.2. Gümrük Birliği

Gümrük birliğinin tanımı; taraf ülkelerin dış ticareti, tarifeler ve eşdeğer tedbirler hariç olmak üzere gerçekleştirmesi ve taraf ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortaklaşa bir gümrük tarifesi belirledikleri bütünleşme hareketleridir. (Ertürk 1998: 10). Gümrük birliği ile mal ve hizmet piyasalarında bütünleşme amaçlanmakta olup, üyeler arasında mal akışını kısıtlamış olan gümrük vergileri ve dış ticaret kontrolleri kullanımdan kaldırılmakta, üçüncü ülkelere uygulanmış olan gümrük vergileri eşitlenmektedir. Mal akışlarının serbest olması gümrük birliğine üye olan ülkelerde dış ticareti artırırken üye olmayan ülkelere mal akışlarının serbest olması dış ticareti azaltacaktır (Şençalar 2013: 7).

Serbest Ticaret Bölgeleri'ndeki şartlara ek olarak birliğe üye ülkelerin serbest ticaret politikaları uygulama imkânı kısıtlanmıştır. Gümrük birliği yapısında serbest rekabet şartları geçerliliği söz konusu olduğundan birlik içinde eşitsizlik doğabilir. Gümrük birliğine üye ülkelerin ekonomik büyümelerinin aynı olmaması sonucunda birlik içinde siyasal çelişki yaşanmaktadır. Bu durumun çözülmesi için hem mal

piyasalarının hem de faktör piyasalarının bütünleşmesi gerekmektedir. Böylece artık bütünleşme aşamalarından bir diğeri olan ortak pazar'a geçiş yapmış oluruz (Günüğur 1995: 43).

Gümrük birlikleri tarihte en fazla görülen bütünleşme biçimleridir. Buna örnek olarak, 19.Yüzyılın ilk yarısında 1830'lu yıllarda Alman devletçiklerinin kurduğı Zollverein, daha sonraları 1960'lı yıllarda Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un oluşturduğı Benelux sayılabilir. Benelux, daha kapsamlı gümrük birliğine ön adım olmuştur. Avrupa Birliği (AB) her şeyden önce bir gümrük birliğidir. Avrupa Birliğindeki gelişmeler bütünleşme kuramının temelini oluşturan gümrük birliğinin diğeri bütünleşme biçimlerini de kapsayacak tarzda genişletilmesine neden olmuştur (Yıldız 1999: 3)

1.3.3.3. Ortak Pazar

Ortak pazar, gümrük birliğinin tüm öğelerinin yanında gümrük birliğine üye olan ülkelerin arasında emeğin, sermayenin, girişimcinin vb. üretim faktörlerin dolaşımını önleyen çeşitli engelleri ortadan kaldırarak serbest hareket etmesini sağlayan ve üçüncü ülkelere ortak bir gümrük tarifesi uygulamak şeklinde ifade edilmektedir. Ortak pazarda üye ülke pazarları tek gibi düşünölüp işlem yapılır. Faktör serbestliği sayesinde sermaye en elverişli yatırım alanlarına yönelirken, emek de becerilerine uygun iş ve ücrete sahip olma imkanı bulmaktadır. Böylece üye ülkelerin faktör fiyatlarının eşitlenmesi ve mevcut kaynakların etkili kullanılması sağlanmaktadır (Şençalar 2013: 9).

Faktör liberalizasyonu ile gelecekte iç ekonomi politikalarının uyumlaştırılması sorunu ortaya çıkacaktır. Yani emeğin serbestçe dolaşmasına imkân verildiğı bir durumda ortak siyasi birlik olmazsa, durgunluk ve kriz zamanlarında gelişmişlik seviyelerinde önemli değişiklikler mevcutsa ekonomik işbirliği içerisinde olmayan ülkeler arasında emek göçüyle karşılaşılacaktır. Bu durum işsizliği beraberinde getirecek, meydana gelen işsizliği önlemek amacıyla da ekonomik ve siyasi birlikteliklerin var olması gerekmektedir. Böylece ülkeleri bütünleşme şekline yani ekonomik birlik sürecine götürecektir (Töre 1995: 9).

1.3.3.4. Ekonomik Birlik

Üye ülke ekonomilerinin tam anlamıyla birleştirilmesi ekonomik birlik olarak tanımlanmaktadır. Ekonomik birlik, birleşmenin bir diğer unsuru ortak pazardan bir takım farklılıklar içermektedir. Uygulanmakta olan sosyal politikalar, ekonomik birliğe üye olan ülke ekonomileri içerisinde yer alan kurum ve kuruluşların entegrasyonunu ve para birimlerinin değerleri ekonomik birlik tarafından öngörülmektedir. Ekonomik birliğin temelinde, merkez bankası, ortak para birimi ve bütünleştirilmiş mali sistem ile ortak dış ticaret politikalarının uyum içinde yürütülmesi yatmaktadır.

Bütün faktörlerin ve malların yer aldığı pazarlarda oluşturulmak üzere tasarlanan entegrasyon, sadece gümrük kota ve tarifesinde uygulanan engellerin kaldırılmasıyla veya emek ve sermayenin serbest dolaşımı sağlanarak gerçekleştirilememektedir. Birlik bünyesinde bulunan üye ülkelerin uygulayacağı ekonomi politikaları ve denetim standartlarından, kanun çıkartmaya kadar uzanan bu modellerin uygulama aşamalarında çeşitli siyasi engeller çıkartılmaya devam etmektedir. Bu nedenlerden dolayı, birlik üyesi ülkelerin oluşabilecek çeşitli çevre sorunlarına karşı birlikte tutum göstermeleri, uluslararası kaynakları aktif hale getirerek teknolojik yenilikleri artırmaları ve teknolojik gelişmelerde birlikte hareket edebilmeleri, birlik içinde doğabilecek olası tekelleşmeyi ortadan kaldırarak rekabete zarar verecek davranışlardan kaçınmaları gibi bazı alanlarda tam uyumu yakalayacak ortamı oluşturmaları gerekmektedir (Özkoç 2019: 9).

AB ülkelerinin Maastricht Anlaşması'ndan sonra özellikle birlik üyesi ülkeler arasında yapılacak ticari faaliyetlerde mal, iş gücü, sermaye ve hizmetteki dolaşım serbestliğini sağlamalarının yanı sıra para politikalarıyla ilgili düzenlemeleri de uyumlu bir şekilde yürüttükleri için ekonomik birlik sürecini anlamlı bir şekilde yürüten bir topluluk oldukları söylenebilir (Özcüre 2014: 265).

1.3.3.5. Parasal Birlik (Siyasal Birlik)

Parasal birlik modeli, diğer modellerden ayrı bir biçimde ülkelerin ulusal ekonomik bağımsızlıklarının büyük ölçüde ortadan kaldırılması ve yerine uluslar üstü bir hakimiyetin kurulmasıdır. Birliğe üye ülkelerin para birimleri arasında iki taraflı aynı döviz kuru olmasıyla üyeler arasında ulusal para ve maliye politikaları

uyumlu hale getirilmiştir. Parasal gelişmeler ve politikalar iki taraflı etkileşimde bulunduğundan, ekonomik entegrasyonun sağlıklı bir şekilde devam ettirilmesi için parasal faktörler arasında optimum dengenin sağlanması gerekmektedir. Üye devletler arasında mal, hizmet ve emeğin serbest dolaşımının önündeki sorunların çözülmesi ekonomik entegrasyon için yeterli olsa da, tam entegrasyon için parasal birlik ve siyasi entegrasyon esastır. Çünkü ekonomik ve parasal bütünleşmede yalnızca piyasaların uyumunu ve devamlılığını sağlamak değil, aynı zamanda para ve finans piyasalarını büyümelerini kısıtlamayacak hatta teşvik edecek bir biçimde uyumlu hale getirmek de mecburi olmaktadır (Özkoç 2019: 10)

Parasal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi amacıyla gerekli süreç safhaları aşağıdaki gibi tanımlanabilir (Özcüre 2016: 143).

- Birliğe üye ülkeler arasında uygulanan döviz kurlarında eşitliğin sağlanması,
- Sermayenin birlik içinde serbestçe dolaşmasını kısıtlayabilecek muhtemel bütün faktörlerin ortadan kaldırılması ,
- Birliğe üye ülkelerin ekonomi politikalarında koordinasyonun sağlanması,
- Ekonomik birlik tarafından kurulan rezerv fonuyla para basma ve tedavülünden kaldırma yetkisine sahip ortaklık tarafından oluşturulan bir Merkez Bankası'nın kurulması,
- Ortak para biriminin onaylanması ve kullanımının başlatılması.

Ekonomik bütünleşme özellikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1.1. Entegrasyon Çeşitlerinin Özellikleri

Ekonomik Bütünleşme Aşamaları	Üyeler Arası Serbest Ticaret	Gümrük Tarifesi Uygulaması	Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Ekonomi Politikalarında Uyum	Uluslar Üstü Bir Otorite
Serbest Ticaret Anlaşmaları	Var	Yok	Yok	Yok	Yok
Gümrük Birliği	Var	Var	Yok	Yok	Yok
Ortak Pazar	Var	Var	Var	Yok	Yok
Ekonomik Birlik	Var	Var	Var	Var	Yok
Parasal Birlik (Siyasi Birlik)	Var	Var	Var	Var	Var

Kaynak: (Yalçınkaya 1997: 415)

1.4. Gümrük Birliği Teorisi

Gümrük birliği teorisini ilk ortaya koyan, 1950’de yayınladığı “Gümrük Birliği Sorunu” kitabı ile Jacop Viner olmuştur. Jacop Viner’in yanı sıra gümrük birliği teorisine Kelvin Lanchester, R.G. Lipsey, B.F. Massel, C.A. Cooper, H.G. Johnson, Marcus Fleming, ve J.E. Meade gibi iktisatçıların katkısı olmuştur. Viner ve devamında gümrük birliği ile ilgili görüşlerini dile getiren iktisatçılar ekonomik bütünleşmenin dünya refahını artıracacağı düşüncesine karşı çıkmışlardır. Onlara göre ekonomik bütünleşme sürecinin hem olumsuz hem de olumlu yönleri bir arada bulunmaktadır. Viner geliştirmiş olduğu teoride ticaret saptırma ve ticaret yaratma bulgularının önemine değinmiş, ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkilerini kıyasladığında ticaret saptırmanın ticaret yaratmadan büyük olduğu durumda, dünya refah seviyesinin düşeceği aksi durumda ise refah seviyesinin artacağını ifade etmiştir. Ayrıca ticaret saptırma ve ticaret yaratmanın yalnızca üretim etkisinden kaynaklı olduğu görüşünü benimsemiş ve daha sonra tüketim etkisini analizine eklememiştir. Bu hâliyle Viner’in analizi eksik olarak ifade edilmektedir (Oğuz 2009: 35).

Gümrük birliği teorisi fikrini ilk ortaya atan J. Viner’in gümrük birliği ile ilgili ileri sürmüş olduğu koşulları ve fikirleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Tuncer 1993: 7);

- Rekabet, gümrük birliğine üye ülkeler içerisinde hızlanma eğilimi göstermektedir.
- Gümrük birliğinin üye ülkelere ticareti teşvik etmesiyle birlikte dünyanın serbest dış ticaretiden de artmalar meydana gelmektedir

J. Viner'in gümrük birliğinin dış rekabette diğer ülkelere karşı korumacılık sağladığı yönündeki görüşleri aşağıdaki gibidir;

- Birliğe üye ülkeler arasında sınırlamaların, tarifelerin ve kotaların kaldırılması.
- Tek tarifenin birlik dışı ithalatta kullanılması,
- Gümrük gelirlerinin önceden belirlenmiş bir formül ile üyeler arasında dağıtılması gibi öncelikleri bulunmaktadır.

Gümrük Birlikleri ülke ekonomileri üzerinde dinamik ve statik olmak üzere iki farklı etki oluşturur. Dinamik etkiler geniş ve birleşik bir piyasa oluşturmanın sürekli etkileri iken statik etkiler, ticari serbestleşmenin birlik içerisinde ortaya çıkardığı bir defalık etkiyi ifade eder. Bu bakımdan her iki etki de kalkınma açısından önem arz etmektedir (Oğuz 2009: 35).

1.4.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

Faktör donanımı, teknolojik seviye ve talep yapısı gibi faktörlerin sabit olduğu hipotezi altında, kaynakların tekrar dağıtılması nedeniyle oluşan etkilere statik etkiler denilmektedir. Statik etkiler yalnızca bir kereliktir, çünkü bu öğeler uzun süre sabit kalmaz (Balkır 2010: 33).

1.4.1.1. Üretim Etkisi

Üretim etkisi; gümrük birliği kurulduktan sonra ticareti yapılan malın üretim yerinin değişmesidir. Lipsey'e göre bu etki ikame etkisidir. Ülkeler arasındaki ikame iki ülkenin reel fiyatları sabit konumdayken gümrüklerin kaldırılması gibi sebeplerle ürünün piyasa fiyatının değişimiyle oluşmaktadır. Bundan dolayı ticareti yapılan ürün vergilerinin kalkması sonucunda birlik üyesi ülkeden daha az maliyetle alınmakta, ülkenin içerisinde pahalıya üretilen ürünler üye ülkeye geçmektedir. Viner analizinde tek mal üzerinde araştırma yapmakta sonsuz esnek arz ve sıfır esnek talep

doğrusu kullanmaktadır. Üretim etkisi ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etki olmak üzere ikiye ayrılır (Ertürk 1998: 22).

1.4.1.2. Ticaret Yaratma Etkisi

Gümrük birliklerinin üretime etkileri, belirli mallara yönelen tüketici alımlarının üçüncü ülkelerden ve yerli üreticilerden ortak üretici ülkelere kayması sonucunda oluşmaktadır. Birliğe ortak üye ülkeler arasındaki üretimin olumlu etkisi, ticaretin yaratıcı etkisinden dolayı gelişmektedir. Bu üretim etkisi, tüketimin yüksek olmasından kaynaklanmakta ve ülke içindeki talebin yerli mallardan düşük maliyetli bir ülkenin mallarına kayması sonucunda oluşmaktadır. Ticaret yaratıcı etki, gümrük birliğine üye ülkelerde üretilen bir malın yüksek maliyetle üretilmesine karşın aynı malı daha düşük maliyetle üreten başka bir ülkenin gümrük birliğine dahil olmasıyla ortaya çıkar. Bu etki, gümrük birliğindeki karşılaştırmalı avantajlara uygun uzmanlığın sonucudur. Gümrük birliğinin bir sonucu olarak ticaretin yaratıcı etkisinin büyüklüğü birliğe katılan ülkelerin refahının da büyük olacağının bir göstergesidir (Uyar 2000: 20).

Konuyu örnekle açıklarsak; E, D, F ülkeleri ve onların ürettiği A malını ele aldığımızda, A malı E ülkesinde 300 liraya, D ülkesinde 200 liraya ve F ülkesinde ise 125 liraya üretilerek piyasa sürülmektedir. F ülkesi en az maliyetli üretim yapan ülke olduğundan dolayı verimliliği de en fazla olan ülkedir. En az üretkenliğe sahip ülke aynı zamanda en yüksek maliyete sahip E ülkesidir (Seyidoğlu 2003: 207).

Tablo 1.2. Gümrük Birliğinin Ticaret Yaratıcı Etkisi

	E	D	F
A Malı Üretiminin Birim Bazında Maliyeti	300	200	125
Maliyet + E ülkesinin % 100 Gümrük Tarifesi Uygulaması	300	400	250
Maliyet + % 100 Ortak Gümrük Tarifesi Uygulaması	300	200	250

Kaynak: (Seyidoğlu 2003: 205)

E ülkesinin ilk durumda, yüksek fiyatlı yerli üretimini sürdürmek için her ülkeye % 100 gümrük vergisi uyguladığını varsayalım. Yeni durumda, D ülkesi tarafından üretilen A malının fiyatı E ülkesinde 400 liraya, F ülkesi tarafından

Üretilen A malının fiyatı ise 250 liraya yükselir. E lkesi D'den ithalat yapmayarak tüketiminin büyük bir kısmını en verimli ülke (maliyeti en düşük olan ülke) olan F'den, küçük bir bölümünü ise kendinden karşılar (Seyidoğlu 2003: 207-208).

E ve D lkelerinin bir gümrük birliğine girerek F ülkesinin dışarıda kaldığını varsayalım. Oluşacak yeni durumda D ülkesinin fiyatı, A malının E ülkesine gümrüksüz gireceğinden dolayı 200 liraya düşer. Birlik dışında uygulanacak ortak gümrük tarifesinin birlik kurulmadan önceki tarife oranıyla aynı olduğunu kabul edersek, F lkesinin A malının fiyatı E ülkesinde 250 lirada kalacaktır. Birlik içinde D ülkesinin fiyatındaki düşüşün bir sonucu olarak, D lkesi en düşük fiyatlı ülke haline gelir. Bu son durumda üretim maliyetinden dolayı D lkesi E ülkesinin yerini alacaktır (Seyidoğlu 2003: 208).

1.4.1.3. Ticaret Saptırıcı Etki

Ticaret saptırıcı etki gümrük birliği kurulduktan sonra en düşük maliyetle üretim yapan ülkenin birlik dışında kalmasıyla birlikte diğer ülkelerin bu ülkeden ithalatının sona ermesi sonucunda ortaya çıkar. Bu nedenle ithalat en verimli lkelerden, birliğe ye daha az üretken ülkelere kayar. Böylelikle kaynakların etkin kullanılmamasından dolayı ülkelerin refah seviyelerinde de bir azalma olacaktır. Ticaretin saptırıcı etkisi, en verimli ülkenin gümrük birliği dışında kalmasından kaynaklanmaktadır. Malları ortak gümrük tarifesine tabi olduğundan, birlik tarafından birlik dışında kalan lkelerden yapılan ithalatlar azalmaktadır (Seyidoğlu,1992: 615).

Ticaret saptırıcı etkiyi ortadan kaldırmanın iki yolu vardır bunlar; gümrük birliği dışındaki verimli ülkenin birliğe alınması ya da birlik ülkelerinin ortak dış tarifelerinin azaltılmasıyla uygun bir düzeye getirilmesidir (Ardıç, Yılmaz 2002: 137).

Konuyu bir örnekle açıklarsak; G, H, I lkeleri ve bu ülkelerin üretimini yaptıkları B malı olsun. I lkesi B malını en verimli şekilde üreten (en düşük maliyetli) reticisidir. Bu mal I ülkesinde 125 liraya üretilmektedir. G ülkesinde ise ürün 300 liraya üretilir. Bu da G ülkesinin üreticiler içinde en yüksek maliyetle (en verimsiz) rn üreten ülke olmasına sebep olur. H lkesi ise B malını 200 liraya üreterek diğer lkelerle rekabet etmeye çalışmaktadır.

Tablo 1.3. Gümrük Birliğinin Ticaret Saptırıcı Etkisi

	G	H	I
B Malı Üretiminin Birim Bazında Maliyeti	300	200	125
Maliyet + G ülkesinin % 100 Gümrük Tarifesi Uygulaması	300	400	250
Maliyet + % 100 Ortak Gümrük Tarifesi Uygulaması	300	200	250

Kaynak: (Seyidoğlu 2003: 205)

G ülkesinin H ve I ülkesine % 100 gümrük vergisi oranı uygulaması durumunda bile G ülkesi tüketiminin tamamına yakını, 250 liralık üretimiyle en düşük maliyetli (en verimli) ülke olan I'den karşılar. H ülkesi ihracat yapamaz duruma gelir. G ve H gümrük birliği kurduklarında, I pahalı üretici durumuna gelir ve ihracatçı konumunu kaybeder. I ülkesinin yerine en düşük fiyatlı olan H ülkesi geçer. G ülkesi 200 lira maliyetli H ülkesinin üretiminin alıcısı olmuştur. G ülkesinin gümrük birliğine katılmadan önce en düşük maliyetle üreten I ülkesinden ithal ettiği B malını, gümrük birliğine katıldıktan sonra daha yüksek maliyetle üreten birlik üyesi H ülkesinden satın alması ticaret saptırıcı etki meydana getirmiştir (Yılmaz, 2007). Ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkiler bir bütün olarak incelenip refah seviyesinin hangi şekillerde gelişme göstereceği belirlenebilir. Ticaret saptırıcı etki, ticaret yaratıcı etkiden küçükse; gümrük birliği öncesine göre ilerleme kaydedilir, üretim artar; üretim artışı hem birliğin hem de dünya refahını artırır (Ertürk 2001: 166.)

1.4.1.4. Tüketim Etkisi

Gümrük birliğinin etkilerinden bir diğeri olan tüketim etkisi, ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkan, üretim biçimlerine bağlı olacak şekilde tüketim eğilimlerindeki değişimi tanımlar. Birlik üyesi ülkeler arasındaki üretim maliyetlerinde mevcut bir farklılık olması durumunda ilgili ürünü daha pahalıya üreten ülkenin, aynı ürünü daha ucuza üreten diğer üye ülkeden ithal ederek ihtiyacını karşılaması sonucunda ithal ettiği bu ürünler yerine farklı ürün üretimine yönelerek yeni sanayi ve ticaret alanlarının da oluşması ilgili ülke vatandaşlarının tüketim eğilimlerini de yönlendirmiş olacaktır. Böylece, düşük fiyatlarla mal veya

hizmet alan kişiler, gelirlerinin geri kalan kısmını tasarruf etmeye veya farklı bir tüketim alanında faaliyet göstermeye aktaracaktır (Çınar 2004: 1-2).

1.4.1.5. Dış Ticaret Hadlerine Etkisi

Gümrük birliğinin var oluşu ticaretin hacmini etkilemektedir. Dış ticaret haddi, ihracattaki fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu oran başlangıçta 100 kabul edilir ve yılların içerisindeki değerinin artış miktarlarına bakılmaktadır. Böylece elde edilen oran bize birlikteki üye ülkeler arasındaki işbölümünden kaynaklanacak refah artışından her bir üye ülkenin alabileceği payları göstermektedir. Bütün üye ülkelerin ve birlik dışındaki ülkelerin ticaret hadlerindeki değişiklikler, gelirler bu ülke grupları arasında yeniden dağıtacak ve refah düzeyleri üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır. Meydana gelen bu birliklerin, üye ülkelerin ve diğerlerinin refahlarının nasıl etkilendiği, üretim ve tüketim etkinliğindeki farklılıklarının yanı sıra, ticaret haddindeki farklılıklara da bağlıdır. Gümrük birliğinin dış ticaret hadlerindeki etkileri şu biçimde sıralanmıştır (Manisalı 1971: 45-46):

- Pazarlık gücündeki değişme: Bütünleşmiş ülke ekonomileri, daha kuvvetli bir ekonomik yapıyı ortaya çıkarmaktadır. Birliğin dışındaki ülkelere ekonomik birliğe üye ülkelerin bağımlılığı azalmaktadır ve pazar alanında genişleme olan birliğe üye ülkelerin o ölçüde pazarlık gücü de artmaktadır. Kurulan birlik dünya ticaretinde önemli bir bölümü kapsamıyla dış ticaret haddini de kendi lehine çevirmektedir.
- Gümrük birliklerindeki ekonomik büyüklük: Toplam üretim hacmi birliklerdeki ekonomik büyüklüğü ifade etmektedir. Ticaret hacmi büyük olan ülkeler, arzdaki ve talepteki şartları etkilediğinden dünyadaki fiyatlara etki edebilmektedir ve böylece bu etkinin dış ticaret haddini lehlerine çevirebilmektedir.
- Birlik içinde verimlilik artışı: Birliğin oluşturulması ve etkin üretim teknikleri uygulanması sonucu maliyetler düşer bu durumda ticaret bundan olumlu etkilenir.
- Ticaret sapması: Gümrük birliğin kurulması ile birlikte ticaretin birlik dışı ülkelere bundan önceki seviyeye kaymasının ortaya çıkma durumudur. Birlik içinde

dış talep ve arz esnekleri sıfır ise, dış ticaret birlik içine kayacaktır. Bu durumda üçüncü ülkelerden yapılan ithalatta bir azalma olmayacaktır.

1.4.2. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri

Statik teori, ekonomik yapı değişmeden belirli değişkenlerin (üretim teknolojisi, talepteki yapı, rekabet düzeyi vb.) sabit olarak varsayıldığında dış ticarete var olan değişiklikleri ele almaktadır. Halbuki oluşan etkileşimler, sadece statik etkiler ile kısıtlı kalmayıp ülkelerdeki üretim yapılarında ve kaynaklardaki verimlilikte farklılıklara sebep olmaktadır. Bu tip etkiler milli geliri, kalkınma hızını ve refah seviyesini etkileyebilen dinamik etkilerdir. Gümrük birliğinin dinamik etkileşimleri süregelen bir yapıya sahiptir. Böyle etkilerin tanımlanmasında; kutuplaşma etkisi, dış rekabette meydana gelen yükseliş, ölçek ekonomisinin ortaya çıkması, dışsal ekonomi, teknolojiye gelişmelerin hızlanması, yatırımların özendirilmesi ve sermayedeki artış biçiminde açıklanabilir. Bu etkilerden aşağıda özetle bahsedilmiştir (Kılıç 2002: 57).

1.4.2.1. Kutuplaşma Etkisi

Kutuplaşma etkisi, birliğe üye ülkelerden birinde veya ülke içindeki özel bir bölgede göreceli veya mutlak bir ticaret yoğunluğunun oluşturularak, üretim faktörlerinin o bölgede toplanma eğiliminde olması anlamına gelmektedir (El-Agraa 1999: 45).

Gümrük birliğinin, kutuplaşma etkisinin bir nedeni olup olmadığı hususunda farklı görüşler ortaya atılmıştır. Robson (1993) bölgeler arasındaki farklı gelişmişlik düzeylerinin gümrük birliğinden önce de mevcut olabileceğini belirterek, kutuplaşma ve gümrük birliği arasında doğrudan bir ilişkinin olamayacağı görüşünü savunmaktadır. Buna karşın Elkan (1976) ise, coğrafi olarak merkezde yer alan ülkelerin gümrük birliğinin statik ve dinamik etkilerinden sağlayacağı faydanın daha fazla olduğunu, merkez dışında kalan ülkelerin zarar gördüğünü söyleyerek, kutuplaşmanın etkisiyle birleşmenin ortaya çıktığı görüşünü savunmaktadır (Halıcıoğlu 1996: 45).

1.4.2.2. Rekabet Artışı Etkisi

Rekabeti sadece aynı ürünü birden fazla firmanın satması şeklinde tanımlamak doğru olmayacaktır. Rekabeti üreticilerin birbirlerinin pazarlarına girme çabası olarak da tanımlayabiliriz. Gümrük birliği ile birlikte ülkeler arasındaki ticaret tarifeleri karşılıklı olarak kalkacak ve birliğe üye olan ülkelerin piyasalarının birleşmesiyle ortaya çok daha geniş bir piyasa çıkacaktır. Ticarete engellerin ortadan kaldırılması ile birlikte ortaya çıkan artan rekabet baskısı tüketicilerin yararına olarak fiyatların yönünü aşağıya doğru çevirecektir (Balassa 1986: 270).

Gümrük tarifeleri ve benzer ithalat kısıtlamaları gibi engeller ülke içinde tekelleşmeyi ve verimi düşük işletmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Düşük verimli, tekel durumdaki bu işletmeler korumacılık duvarları içinde emek harcamadan ve etkin yatırımlar yapmadan karlarını artırarak faaliyetlerini sürdürebilmektedir. Bu işletmelerin yer aldığı ürün pazarlarına bakıldığında, kendileri için bir tehdit unsuru görmeyerek verim artırımını düşüncesine girmezler ve bunun sonucunda verimlerinde düşme gözlenecektir. Çünkü bu işletmeler tekel durumunda oldukları için en düşük verimlilik seviyesinde bile mevcut karlılıklarını korurlar. Ancak gümrük birliği uygulamasıyla birlikte ticarete mevcut engellerde ortadan kalkacağı için yerli üreticiler ile dış üreticiler arasında rekabet ortaya çıkacaktır. Yerel sanayiye koruyan vergilerin ortadan kalkmasıyla ithal mal ve hizmetler daha ucuz hale gelecektir. Bu durum karşısında verimliliği düşen işletmeler bu rekabet ortamında kendilerine yer bulmak istiyorlar ise ek yatırımlar yapmak ve üretim yöntemleri, tekniklerini geliştirmek suretiyle verimliliklerini artırmak zorunda kalacaklardır (Kılıç 2002: 46).

1.4.2.3. Ölçek Ekonomilerine Etkisi

Gümrük birliğinin kurulması sonrasında üye ülkeler arasında artan rekabetin bir sonucu olarak şirketler üretim yapılarını organize etmek zorundadırlar. Bu süreçte, üretimin daha verimli hale gelmesi ve geniş piyasanın istikrarlı yapısını koruması amacıyla ölçek ekonomileri oluşmaktadır. Ölçek ekonomileri, firma veya sanayi kolundaki farklılıklar sayesinde maliyetlerinin azalması durumudur. Bir başka deyişle, firmanın boyutundan dolayı sağlamış olduğu rekabet avantajı ve ilerlemiş

teknolojik metotlarla maliyetin düşürülmesi sonucunda verimlilikteki ve üretimdeki artışa ölçek ekonomisi denilmektedir.

Üretimde belirli bir kapasiteye sahip olan firma, ortalama değişken maliyetlerini azaltarak daha fazla çıktı elde eder ve böylece iç ekonomilerinden faydalanmaktadır. Büyük ölçekli üretim ekonomileri çeşitli biçimlerde olabilmektedir. Bütünsel olarak seri şekilde yapılan üretim sonucunda çok yönlü pazarlama işlemlerini daha büyük boyutta yapılabilmektedir. Tüm bu maliyetler tasarruf sağlamaktadır. Geniş bir pazar; üretimde, planlamada, araştırmada - geliştirmede ve yönetimde vb. alanlarda iyi vasıflı personellerin çalıştırılmasına imkân sağlar. Böylece bu şartlarda ülke istihdamı da pozitif yönde etkilenmektedir. Bununla birlikte oluşan sanayileşmeyle hizmet sektörleri de gelişecektir (Kılıç 2002: 47).

1.4.2.4. Teknolojik İlerleme Etkisi

Gümrük birliği, üye ülkelerin teknolojik düzeyde ilerleme hızlarını yükseltir. Teknoloji açığı teoremine göre yeni bir mal ve üretim süreci geliştiren sanayileşmiş ülkeler bu ürünleri ilk ihracat etme hakkına sahiptir. Ancak teknoloji zamanla taklit edilerek veya üretilen malın serbest mal durumuna gelmesiyle birlikte diğer ülkelerde de üretim imkanını ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle teknoloji transferi diğer ülkelere de aktarılmaktadır. Gümrük birliği ticaretin daha serbest hale gelmesini sağladığı için teknoloji transferinde yayılması noktasında önemli bir etkidir (Posner, 1961: 323). Bu sayede gümrük birliği ile oluşturulan geniş piyasalarda büyük işletmelerin kurulmasına olanak sağlar. Bu bir yandan ileri teknolojilerin yurtdışından aktarılmasına, diğer yandan işletmelerin büyümesinde araştırma ve geliştirme faaliyetleri için daha büyük fonlar tahsis edilmesine olanak tanır (Seydioğlu 1993).

Üretim teknolojisini geliştiren teknolojik gelişme, maliyetleri azaltarak daha fazla ürün elde edilmesine yardımcı olmakta ve ekonomiyi olumlu yönde etkileyerek ülke refahına katkı sağlamaktadır. Bunun sonucunda ekonomik yapı teknolojik gelişme ile canlanarak büyümenin hızlanma eğilimi artmaktadır (Çimen 1996: 33). Ekonomik bütünleşmelerde ortaya çıkma ihtimali olan dışsal ekonomiler ve rekabetin yoğunlaşması gibi faktörler sermaye-yoğun tekniklerinin zorunlu hale

gelmesini sağlamış olup, diğer taraftan da Ar-Ge faaliyetlerini teşvik ederek teknolojik gelişmenin hızlanmasına katkı vermektedir. (Güran 1999: 22).

1.4.2.5. Yatırım Etkisi

Gümrük birliği kaynak etkinliğini artırarak milli gelirde artış sağlayabilir. Milli gelirdeki bu artış tasarruf ve yatırımların değer kazanmasını sağlar. Gümrük birliği, yatırım riskini azaltıp karlılığı artırarak iş adamlarına tarifelerin tekrar yükselmeyeceğine dair güven vererek, piyasa hacminin genişlemesine, üretimin birlik içinde daha verimli ellerde toplanmasına ve bölgeye önemli yabancı sermaye yatırımlarının çekilmesine olanak sağlamaktadır. Gümrük birliği, iş adamlarına tarifelerin tekrar artmayacağı hakkında garanti vererek yatırımların riskini minimize ederken karlılığı maksimize edip; piyasanın büyümesine, bir araya gelerek üretim faktörlerinin daha profesyonel kişilerde toplanmasına ve piyasaya yabancı yatırımcıların gelmesini sağlar. Böylece gümrük birliği oluşarak, üçüncü ülke üreticilerinin Ortak Gümrük Tarifesi (OGT)'den engeline takılmadan, gümrük birliği içerisindeki ülkelerden birine yatırım yapmalarına yol açarak uzaklaşmak amacıyla piyasadaki yatırımcıların çoğalmasına olanak oluşturur. 1960'lerden sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'ye yatırım yapan ABD sermayesi buna örnek gösterilebilir. Bir araya gelen yatırımların rekabet oluşturma, piyasada kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlar. Böylece verimlilik ve refahı arttırıcı bir süreçten söz edilebilir (Seydioğlu 1993: 321).

İKİNCİ BÖLÜM

2. TÜRKİYE VE AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GÜMRÜK BİRLİĞİ TARİHÇESİ

2.1. Türkiye-Avrupa Birliği İlişkisine Genel Bir Bakış

Türkiye’de Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte önem kazanan modernleşme ve batılılaşmaya yönelik hareketler, Türkiye’nin çevresinde oluşan siyasal ve iktisadi olaylara katılma gereksinimini ortaya çıkarmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası hemen hemen her ülkede oluşan bloklaşmaya yönelik tedbir alma politikaları, Türkiye’de de siyasal ve güvenlik sebepli girişimlere katılma isteğini ortaya çıkarmıştır (Demir 2011: 22).

Türkiye, dünya genelinde gerçekleşen bloklaşma ve küreselleşme hareketlerinin dışında bir durumda kalmaktan çekinmiş; bu kapsamda II. Dünya Savaşı sonrası ve çok partili siyasal yaşama geçiş ile birlikte Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT), Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), Birleşmiş Milletler (BM), Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi çeşitli uluslararası siyasal, iktisadi ve askeri işbirliklerine üye olma gayretleri içerisinde bulunmuştur. Bilhassa, Sovyetlerin yayılcı politikaları, II. Dünya Savaşı’nın Türkiye üzerindeki etkileri, yeni bir savaş olasılığı, iktisadi çıkarlar ve küreselleşen dünyada yalnız kalmamaya yönelik istekleri, Türkiye’nin yönünü batı dünyasına çevirmesine sebep olmuştur (Korkankorkmaz 2007: 12).

Günümüzde, Avrupa Birliği (AB) olarak adlandırılan örgütlenmenin temeli Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) Antlaşmasına (1951) dayandırılmaktadır. Bu kapsamda Türkiye ile AB’nin ilişkileri bu tarihe kadar dayandırılmaktadır (Şanlı 2016: 49). 1951 yılında kurulan AKÇT, 1958 yılında AET ile yeni bir hal almıştır. 1950’li yıllarda uluslararası siyaseti yakından izleyen Türkiye, Yunanistan’ın AET’ye başvurusundan hemen sonra AET’ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur (Hatipler 2012: 3). Türkiye, dünyanın en büyük iktisadi entegrasyonu olma yolunda

ilerleyen AET'ye "ortak üye" olmak amacıyla 1959 tarihinde başvurusunu gerçekleştirmiştir (DTM 2002: 310).

Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusunda bulunan Menderes Hükümeti'nin 3 temel amacı bulunmaktadır (Gözen 2009: 384):

- İktisadi ve mali açıdan ciddi sorunlar içerisinde bulunan hükümetin, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Uluslararası Para Fonu (IMF) harici farklı bir dış kaynak ve ortak gereksinimi duyması.
- ABD ile gittikçe ters düşen düşüncelerin var olması sebebiyle Batı ile iç içe olmanın başka bir seçeneği olan AET ile ilişkileri güçlendirmeye yönelik talep.
- Yunanistan'ın AET'ye başvurması sonrası Türkiye için sorun meydana getirebilecek bir konu olan Kıbrıs konusunun tekrar Türkiye'nin aleyhinde gündeme gelebileceği fikri.

Türkiye'nin AET ile ilişkileri, AET'nin kuruluşundan iki yıl sonra başlamıştır. Söz konusu dönemde AET, Türkiye'yi AET'ye üye olma konusunda hazır görmemekte, ancak başvuruyu siyasal, diplomatik ve Türkiye'nin NATO'ya olan üyeliği sebebiyle de reddedilmemiştir (Demir 2011: 23). Türkiye'nin AET üyeliğine yönelik başvuruya verilen yanıt Türkiye'nin kalkınma seviyesinin, AET'ye tam üyeliğin gerekliliklerini yerine getirmede yetersiz olduğu belirtilmiş uygun şartlar sağlanana kadar tam üyelik safhasına kadar geçerli olacak nitelikte bir ortaklık antlaşmasının imzalanması önerilmiştir (Kılıç 2002: 112).

Türkiye'nin AET'ye ortaklık başvurusu, 1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile resmiyet kazanmıştır. Böylelikle Türkiye ile AB ilişkilerinin yasal ve resmi temeli Ankara Antlaşması ile atılmıştır. Türkiye ile AB ilişkilerinde tam adaylığa yönelik yol ise gümrük birliği dahilinde şekil almıştır. Ankara Antlaşması, 1996 tarihinde yürürlüğe giren gümrük birliğine giden yoldaki ilk adım niteliğindedir. Ancak, Türkiye bakımından değerlendirildiğinde Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler tam adaylık anlayışı kapsamında yürütülmüş ve Türkiye'nin AB'ye tam üyelik amaç ve talebi 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi'nde "aday ülke" statüsü kazanmasıyla netlik elde etmiştir (Hatipler 2012: 3).

Sonuç olarak AET ile olan Türkiye'nin ilişkileri, 1959 tarihinde yapılan ortaklık başvurusu ile netlik edinmiştir. Söz konusu dönemde 6 kurucu üye sahibi olan AET, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruya olumlu bir şekilde yaklaşmış ve Ankara Antlaşmasını imzalamıştır. Türkiye ile AB ilişkileri ise gümrük birliği üzerinde kurulmuştur. Türkiye'nin gümrük birliğine katılabilmesi için dış ticaretinin düzenlenmesi ve ülke ekonomilerinin birbirine yaklaştırılması amacıyla Türkiye'ye hazırlık, geçiş ve gümrük birliği üyeliği olmak üzere üç safhadan meydana gelen bir takvim sunulmuştur. Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesinden 3 sene sonra Türkiye'nin AB'ye yönelik tam üyelik süreci resmîyet kazanmış ve bu dönemde Türkiye “aday ülke” statüsü edinmiştir (Erçakar 2005: 167-168).

2.2. Türkiye-AB Gümrük Birliği Süreci ve İçeriği

Önceden de belirtildiği gibi AET'nin kuruluşundan sonra Yunanistan'ın bu topluluğa üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye'nin de AET'ye dahil olması hususunda önem teşkil eden unsurlardan biri olmuştur. Nitekim Türkiye, bu dönemde Yunanistan'a karşı rekabet gücünü korumayı amaçlamaktaydı. Bununla birlikte Batı'ya yönelme arayışına giren Türkiye, sahip olduğu jeopolitik konumu itibariyle de, yeniden kurulma yolundaki Avrupa'da kendine yer bulmayı istemekteydi. Dört yıl süren görüşme ve müzakereler sonucunda Türkiye ile AET arasındaki ilk ortaklık ilişkisi, 1963 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşmasıyla gerçekleşmiştir. Bir sene sonra, 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile birlikte Türkiye ile AET arasındaki ticarete gümrük engellerinin kaldırılacağı ve ilerleyen dönemde de iktisadi bir entegrasyonun meydana geleceği gümrük birliğinin kapsamı hazırlanmıştır (Karakaş 2021: 43-44).

Antlaşma dahilinde Türk ekonomisinin kalkınmasının sağlanması için belirli bir süre zarfında Türkiye'ye mali yardımda bulunulmasına da değinilmiştir (Sarıbeyoğlu 2010: 225). Genel olarak değerlendirildiğinde antlaşma, “Esas Antlaşma”, “Geçici Protokol”, “Mali Protokol”, “Son Senet” ile “ taraflar arasındaki mektuplar” olmak üzere beş esas belgeden meydana gelmektedir. Ankara Antlaşması, Türkiye ile AET arasındaki ortaklığın hedef ve prensipleri, Gümrük birliğinin esasları, iktisadi politika ve mevzuatların entegrasyonu, ortaklığın organları, üretim faktörlerinin serbest dolaşımı, mevcut uyuşmazlıkların bertaraf

edilmesi gibi hükümleri karara bağlamaktadır. Türkiye tarafından yükümlülüklerin gerçekleştirilmesi halinde antlaşmanın 28. maddesi kapsamında Türkiye'nin AET'ye tam üyelik yolu da açılacaktır (Çolak, Öztürkler, Tokatlıoğlu 2008: 34).

Ankara Antlaşması kapsamında çerçevesinin çizildiği ve Katma Protokol kapsamında detaylarının saptandığı gümrük birliği için üç aşamalı bir süreç öngörülmüştür. Bu kapsamda bu süreçler “Hazırlık Dönemi”, “Geçiş Dönemi” ve “Son Dönem” dir.

2.2.1. Ankara Antlaşması ve Hazırlık Dönemi (1964-1972)

Yukarıda da belirtildiği gibi Cumhuriyetin ilanından bu yana Türkiye'nin temel ilkesi olarak belirlediği “muasır medeniyetler seviyesine ulaşma” ideali kapsamında Türkiye ile Avrupa arasında var olan ilişkiler, AET ile 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması temelinde şekillenmektedir (TÜSİAD 2003: 27).

Ankara Antlaşması, Türkiye ile AET arasında ortaklık sağlayan bir antlaşma niteliğindedir. Ortaklık Antlaşması “AET ile Topluluğa üye olmayan bir ülke arasında gerçekleştirilen, o ülkenin tam üyeliği ya da o ülke ile topluluk arasında gümrük birliği kurulmasını öngören” bir antlaşmadır. Söz konusu antlaşma ile Türkiye, AET'ye ortak üyelik statüsü kazanmıştır (Dura, Atik 2007: 483). Böylelikle Türkiye, 1964 yılında AET'ye ortak üye statüsü kazanarak üyelik için ilk somut adımı da atmıştır. Dönemin Türkiye Başbakanı İnönü, antlaşmanın Türkiye ile Avrupa'yı sonsuza dek birbirine bağladığını; AET Komisyonu Başkanı Hallstein ise belirli bir geçiş dönemi sonrası Türkiye'nin AET'ye tam üye olarak kabul edilmesi gerekliliğini belirtmiştir (Gümrükçü 2002: 259).

Antlaşmanın iktisadi amacı, Türkiye ile AET arasında daha sıkı ilişkilerin kurulması ve var olan iktisadi farklılığın bertaraf edilmesi olurken; siyasal amacı ise Roma Antlaşmasının amacı kapsamında barış ve özgürlüğü güçlendirerek teminat altına almak olarak belirtilmiştir (Bayraktar 2001: 3). Ankara Antlaşması, AET harici herhangi bir üçüncü ülke ile gerçekleştirilen sıradan bir antlaşma olmaktan daha da fazla bir anlama sahiptir. Ankara Antlaşması, Türkiye ile AET arasında daha sağlam ilişkiler kurulması, kurumsal bir çerçeve kurulması ve Türkiye'nin AET'ye muhtemel üyelik perspektifini öngörülmüş olması nedeniyle özel bir yere sahiptir.

Ortaklığın amacı ise Antlaşmanın 2. maddesi kapsamında şöyle ifade edilmektedir: “...Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının istihdam seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektedir (Özcan, Yılmaz Elmas, Kutlay, Mutuş 2009: 54).”

Ankara Antlaşmasının temel ilkeleri şu şekildedir (Karluk 2007: 479):

- Türkiye ile AET arasında ileride bir gümrük birliği mekanizmasının oluşturulması,
- Türkiye’nin iktisadi bakımdan kalkınmasına destekte bulunmak,
- İleride Türkiye’nin tam üyeliğine giden yolda kolaylıklar sunmak,
- Türkiye ve AET ülkeleri ekonomik sistem ve yapılarını birbirlerine yakınlaştırmak,
- Türkiye ile AET üyeleri arasındaki mevcut gelişme farklılıklarını ortadan kaldırmak,
- Türkiye’nin sosyal açıdan AET’ye uyumuna katkıda bulunarak ilişkileri sıkılaştırmak,
- Türkiye’nin iktisadi açıdan kalkınabilmesi için AET’nin iktisadi yardımlarda bulunması,
- Türkiye’nin tam üyelik açısından önündeki engellerin kaldırılmasının sağlanması,
- AET’nin kurulma temeli olarak sayılabilecek Roma Antlaşmasındaki temel görüş olan barış ve özgürlüğü teminat altına alma isteğidir.

Yukarıda da belirtildiği gibi bu antlaşma, içerik bakımından beş bölümden meydana gelmektedir. Bunlar Esas Antlaşma, Geçici Protokol, Mali Protokol, Son Senet ve işgücü konusundaki taraflar arası mektuplaşmalardır. Esas Antlaşma kapsamında Türkiye ile AET arasındaki ilişkinin amaçları, ilkeleri, gümrük birliğinin esasları, kişi, mal, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımı, tarım, ulaştırma, rekabet, mevzuat ve iktisadi politikaların uyumlaştırılması, uyuşmazlıkların çözüm yolları genel olarak hükme bağlanmıştır. Geçici Protokol, antlaşmanın onayı sebebiyle geç yürürlüğe girmesi halinde ticari hükümlerin aksamadan uygulanması maksadıyla

hazırlanmıştır. Mali Protokol ise AET tarafından 9 Mayıs 1963 tarihinde Türkiye'ye kullandırılması kararlaştırılan 175 ECU tutarındaki kredinin uygulanma esasları belirlenmiştir (Yılmaz 2012: 56).

Türkiye'nin herhangi bir yükümlülük almadığı bu dönem dahilinde gümrük birliğine dair ilk adım olarak Türkiye'nin AET'ye ihracatta bulunduğu incir, fındık, üzün ve tütün ürünleri üzerindeki tarife kotaları saptanmıştır. Bununla beraber kimi deniz ürünleri, sanayi ürünleri üzerinde de düşük vergi veya gümrüksüz ithalatta bulunma olanağı oluşturulmuştur (Seyidoğlu 2003: 268-269). Türkiye'nin önemli bir ihraç ürünü olan pamuk ise, önceden gümrük vergisi olmadan ithal edilmesi nedeniyle antlaşma sonrasında da bu ürüne kota sınırlaması getirilmemiştir (Seyidoğlu 2007: 264).

Hazırlık dönemi dahilinde AET, Türkiye'ye kimi ürünlerin ticaretinde tek taraflı bir şekilde gümrük vergilerinin tarife indirimleri yapılmış, bununla beraber söz konusu ürünlerin ihracatında kota sınırlaması sürdürülmüştür. Hazırlık döneminin en önemli tarafı, Türkiye'ye tek taraflı tarife kotalarının açılması olmuştur (Karluk 2007: 455). Belirli bir kotaya kadar olan ürünlerin gümrük vergilerinde indirim elde edilirken; saptanan miktarın üzerinde ticarete bulunulması durumunda ise gümrük vergileri yeniden devreye girmiştir (Koyuncu 2019: 35).

Hazırlık dönemi kapsamında işgücünün serbest dolaşımı, yerleşme hakları ve hizmet edinme serbestisi hususlarında herhangi bir gelişim elde edilememiştir. Bununla beraber Türkiye, AET'ye ortaklık hususunda hazırlıklarını da yeterince tamamlayamamıştır (Kırdar 2005: 58).

Hazırlık döneminde Türkiye'nin ithalatı ihracattan hızlı bir şekilde gelişim göstermiş; Türkiye'nin toplam ithalatı kapsamında AET'nin payı da 1963 yılında %29'dan 1972 yılında %42'ye yükselmiştir (Karluk 2007: 456).

Türkiye, hazırlık dönemi bitmeden 1967 yılında bir sonraki aşama olan katma protokole geçiş talebinde bulunmuş; ancak AET Türkiye'nin halihazırdaki iktisadi durumunun geçiş safhasına geçmeye uygun olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Belirli bir bekleme süresi sonrası 1969 yılında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısında ise Türkiye'nin geçiş aşamasına geçilmesi kararlaştırılmıştır (Koyuncu 2019: 35).

Hazırlık aşaması 1972 yılında sonlanmış ve yerini gümrük birliğine geçiş dönemi olan Katma Protokol'e bırakmıştır. Fakat hazırlık ve geçiş aşamaları beklendiği gibi gerçekleştirilememiştir. Hem bu dönemde Türkiye'de yaşanan siyasal ve iktisadi sorunlar, hem AET'nin Türkiye'nin içinde yer aldığı mevcut sorunlardan ötürü ilişkileri yavaşlatması, hem de Yunanistan'ın üyeliği gibi konulardan ötürü hazırlık ve geçiş aşamaları, beklenenden uzun sürmüştür (Şanlı 2016: 52).

Sonuç olarak hazırlık dönemi için 5 yıllık bir süre öngörülmüş, gerekliliği durumunda hazırlık döneminin 10 yıla dek uzatılabileceği belirtilmiştir. Ancak hazırlık dönemi fiilen 9 yıl sürmüştür. Söz konusu dönemde Türkiye'ye herhangi bir sorumluluk da yüklenmemiştir. Hazırlık dönemi kapsamında AET, Türkiye'nin iktisadi açıdan kalkınmasını destekleme hususunda krediler tahsis etmiş ve mali bakımdan katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda I. Mali Protokol kapsamında Türkiye'ye 175 milyon ECU kredi tahsisi yapılmıştır. AET 1971 yılından itibaren geçerli olacak biçimde çeşitli petrol ve tekstil ürünlerini kapsamayacak biçimde olmak üzere Türkiye'den ithal etmiş olduğu bütün sanayi ürünlerine gümrük vergi ve miktar kısıtlarını Türkiye lehine tek taraflı olarak kaldırmıştır. Aynı zamanda hazırlık dönemi kapsamında oluşturulan ortaklığın işleyişini yürütmek maksadıyla kimi kurum ve organlar kurulmuştur. Bunlardan biri de üst düzey karar alma organı olan Ortaklık Konseyidir. 23 Kasım 1970 tarihinde ise hazırlık döneminin sonlanarak geçiş dönemine geçilmesi üzerine Katma Protokol imzalanmış ve bu protokol 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Karakaş 2021: 44-45).

2.2.2. Katma Protokol ve Geçiş Dönemi (1973-1995)

AET'nin iktisadi ve siyasal bir nitelik taşıması sebebiyle Türkiye'nin AET'ye tam üyelik başvurusu ilk aşamada iktisadi bir entegrasyon olarak karşılanmıştır. İlerleyen dönemlerde ticaret serbestliği ve ekonomik entegrasyonun yanında siyasal olarak da üyelik dahilinde Türkiye'den düzenlemeler istenmiştir. Türkiye ile AET arasındaki ortaklık ilişkisinin de başlangıcı olarak kabul edilen Ankara Antlaşmasının 10. maddesi kapsamında gümrük birliği tanımlanmış; gümrük birliğine geçiş takvim ve dönemleri saptanmıştır. Bununla birlikte belirli süreler sonunda Türkiye ile Avrupalı devletler arasında ithalatta gümrük vergileri, eş etkili vergi ve resimler ile miktar kısıtlamalarının kaldırılması, ihracatta da söz konusu

engellemelerin ve antlaşmanın amaçlarına uygun olmayan bir korumayı sağlayan eşit etkili başka her nevi önlemin yasaklanması hükmedilmiştir. Katma Protokolün konusu ise Geçiş Döneminin düzenlenmesidir ve azami 22 yıl olmak üzere Geçiş Dönemi düzenlemeleri için 12 yıllık bir süre öngörülmüştür. Bu açıdan değerlendirildiğinde mal ve hizmetler ile kişilerin serbest dolaşımı, iktisadi politikaların yakınlaştırılması hususları üzerinde durulmuştur. Bir çerçeve antlaşması niteliğinde olan Ankara Antlaşmasından farklı olarak Katma Protokol, daha çok detaylı düzenlemeleri içermektedir (Çolak vd. 2008: 42).

Geçiş dönemi koşullarının bir antlaşma ile detaylandırılması maksadıyla 23 Aralık 1970 tarihinde Türkiye ile AET arasında Katma Protokol imzalanmış ve bu protokol 1973 yılında yürürlüğe girmiştir (Bayraktar 2001: 4). Hazırlık döneminin normal süresi sonlanmadan evvel Türkiye'nin talebi üzerine geçiş döneminin şartları, süre ve sıralarının saptanması maksadıyla AET ile tekrar görüşmelere başlanmış ve görüşmeler neticesinde Türkiye ile AET arasında Katma Protokol (1970) imzalanmıştır. Hazırlık döneminden farklı olarak geçiş dönemi, Türkiye'nin AET karşısındaki yükümlülüklerinin de yürürlüğe girmiş olduğu bir dönemdir (Kakıcı 2006: 29).

Katma Protokolün AET'ye üye olan ülkelerin parlamentoları tarafından onay işlemlerinin zaman alacağından ötürü, ticari hükümler 1971 yılında yürürlüğe girmiştir. Katma Protokol kapsamında hazırlık dönemi sonlandırılmış ve geçiş dönemi fiilen başlamıştır. Fakat geçiş döneminin hukuken olarak başlaması, 1 Ocak 1973 tarihinde Katma Protokolün resmen yürürlüğe girmesiyle gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye ile AET arasında karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esası üzerinden gittikçe gelişen bir biçimde sanayi ürünleri ticaretinde gümrük birliğinin yerleşmesini üstlenilmiştir (Manisalı 2002: 79).

Katma Protokolün 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Geçiş Dönemi başlamış ve söz konusu aşamanın şartları, yöntemleri ve süreleri saptanmıştır. Bu doğrultuda Türkiye, 12-22 yıllık bir süre zarfında birlik kaynaklı ürünlere uygulamış olduğu gümrük vergilerini, beraberinde eş etkili vergi, resim ve harçları aşamalı bir şekilde sıfırlamayı ve AET'nin topluluk dışı ülkelere uygulamış olduğu Ortak Gümrük Tarifesi'ni (OGT) benimsemeyi üstlenmiştir (Karakaş 2021: 45).

Katma Protokolün uygulanmaya konulması ile gümrük birliğinin meydana getirilmesi amacıyla ilk adım olarak gümrük vergileri ve eş etkili vergiler kaldırılmıştır. Antlaşmanın 7. maddesi uyarınca Türkiye ile AET ülkeleri arasındaki ticarete yeni vergi veya eş etkili vergilerin konulmasına yasak getirilmiştir. Uygulanan vergilerin ise artırılmaksızın zamanla sıfırlanması gerekliliği belirtilmiştir. Türkiye ile AET arasında gerçekleştirilen Katma Protokol uyarınca üçüncü ülkelerle gerçekleştirilen ticarete OGT uygulanması kararlaştırılmıştır. Türkiye bu uygulamaya yönelik olarak ilk adımı, bazı ticari malların üçüncü ülkelerle olan ticaretine AET'nin saptadığı OGT'yi uygulamıştır. Bu şekilde gümrük birliği mekanizmasının işleyebilmesi adına gereken OGT, Türkiye'nin dış ticaret sistemine de entegre edilmeye başlanmıştır (DPT 1993; akt., Şanlı 2006: 54-55).

Geçiş Döneminin hedefi, Katma Protokolün 4. maddesinde de ifade edildiği gibi karşılıklı yükümlülükler kapsamında gümrük birliğini geliştirmek ve Türkiye ile AET arasındaki iktisadi entegrasyonun geliştirilmesidir. Hem Katma Protokol hem de Ankara Antlaşması'nın ilk aşamadaki nihai amacı Türkiye ile AET arasında gümrük birliğinin tesis edilmesidir (Karakaş 2021: 45).

Ankara Antlaşması'nda yer alan hükümlerin, Türkiye'nin iktisadi durumuna uygun bir şekilde yürürlüğe girmesini sağlayan bir uygulama antlaşması niteliğindeki Katma Protokol, 64 maddeden meydana gelmektedir. Dolaşım serbestliğinde bulunan malların dolaşımı hususunda gerçekleştirilecek usul, sıra ve süreleri içerecek şekilde kişi, hizmet ve sermayenin dolaşım serbestisi, altyapı, rekabet koşulları, vergileme konuları ve mevzuatların entegrasyonu ve ayrıca ticari ve iktisadi uygulamaların entegrasyonu hususlarını hükme bağlamaktadır (Özkoç 2019: 35).

Katma Protokol uyarınca geçiş döneminde Türkiye ile AET'nin birbirine karşı ticari ve mali sorumlulukları şu şekildedir:

- Sanayi ürünleri alanında kademeli olarak gümrük birliği: Katma Protokolün yürürlüğe girmesinin ardından AET, Türkiye'den ithal edilen sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergileri sıfıra indirecek ve miktar kısıtlamaları kaldırılacaktır. Türkiye de bu kapsamda AET malları üzerindeki gümrük vergileri ile eş etkili vergi, resim ve harçları kademeli olarak sıfıra indirecek, ithalata da yeni vergiler koymayacaktır. Gümrük

vergilerinin kaldırılması bazı mallarda 12, diğerlerinde ise 22 yıl içerisinde gerçekleştirilecektir. Dış rekabet imkanı daha zayıf olan sanayi dallarını korumak amacıyla bu dallardaki mallar 12 yıllık listeye değil, 22 yıllık listeye konulmuştur (Seyidoğlu 1994: 291-292).

İkinci olarak Türkiye'nin miktar kısıtlamalarını kaldırması öngörülmüştür. Bilindiği gibi 1981 ithalat rejimine dek Türkiye'de yasaklanmış mallar harici kalan ithalat, liberasyon listeleri ile kota listeleri üzerinden yapılmaktaydı. Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle birlikte Türkiye'nin 1967 referans yılındaki AET ithalatının %35'ini serbestleştirerek, bu durumu AET lehine konsolide etmesi gerekmekteydi (Seyidoğlu 1994: 293).

Son olarak Katma Protokol kapsamında Türkiye'nin kademeli bir şekilde AET'nin dış dünyaya yönelik uygulamış olduğu ortak gümrük tarifesi yürürlüğe koyması gerekmekteydi.

- Tarımsal ürünler alanında tercihli rejim uygulaması: Tarım ürünleri hususunda bu dönemde bir gümrük birliğinin kurulması öngörülmemiştir. Bu durumun yerine AET, bazı tarımsal ürünler hususunda Türkiye'ye tercihli gümrük tarifelerini uygulamayı kabul etmiştir (Günoğur 1995: 295).
- Mali yardımlar: Ortaklık Antlaşması kapsamında AET'nin, sanayileşme gayretlerine katkı sağlamak ve Türkiye'yi tam üyeliğe hazırlamak amacıyla Türkiye'ye miktar ve koşulları mali protokollerle saptanacak çeşitli yardımlarda bulunması öngörülmektedir (Günoğur 1995: 296).
- Ekonomi politikalarının entegrasyonu: Katma Protokol kapsamında bu dönemde Türkiye'nin iktisat politikasını ve yasal mevzuatını AET'nin rekabet ve vergileme gibi hususlardaki mevzuatıyla entegre edilmesi gerekmektedir (Kakıcı 2006: 31).

Katma Protokol dahilinde geçiş süreci içerisinde, sanayi ürünleri açısından geçerli olacak olan gümrük birliğinin tedricen gerçekleştirilmesi, iş gücünün taraflar arası serbestçe dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerini içeren zaman içerisinde yaygınlaşacak bir ticaret rejiminin hayata geçirilmesi ve saptanan hususlarda tarafların mevzuat ve politikalarının uyumlaştırılması amaçlanmıştır (Bayraktar

2001: 4). Bu kapsamda söz konusu malların kademeli bir şekilde gümrük resim ve harçlarının sıfıra indirilmesi, tarife haricindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve AET'nin ortak gümrük tarifesi uygulaması gerekmekte olup; tarımsal ürünler ile kömür ve çelik ürünleri gümrük birliğinin kapsamı haricinde tutulmuştur (Kakıcı 2006: 30).

Türkiye ile AET arasındaki karşılıklı yükümlülükler uyarınca AET, dokuma, rafine petrol, iplik ürünleri haricindeki sanayi ürünlerindeki kısıtlamalar kaldırılmış; tarım ürünlerine yönelik ithalde sınırlamalar ise biraz daha yumuşatılmıştır. Sanayi ürünlerindeki vergilerin kademeli olarak, fakat diğer bazı korumalı ürünlerdeki vergilerin ise ilerleyen süreçlerde indirileceği öngörülmüştür (Koyuncu 2019: 35-36). Katma Protokol ile AET, sanayi ürünleri üzerindeki gümrük vergilerini geçiş dönemi ile kaldırırken, Türkiye ise bu durumu ilerleyen dönemlere bırakmıştır. Türkiye'nin tam üyeliğe geçiş dönemi süreci ortalama olarak 22 yıllık bir süreyi içermektedir. Yapılan geçici antlaşma uyarınca Türkiye'nin, AET'nin sanayi ürünlerine 22 yıllık korumalı listeye dahil mallarda %5, diğerlerinde %10 gümrük indirimi uygulaması kararlaştırılmıştır (İyibozyurt 1996: 11).

Katma Protokol kapsamında değerlendirilen bir başka önemli konu da AET içerisinde gerçekleştirilen ticaretteki miktar kısıtlamaları olmuştur. Katma Protokolün 21 ve 22. maddeleri uyarınca Türkiye ile AET arasında dış ticarete bulunan kısıtlamaların mal ve ürünlerde kaldırılması gerektiği ve yeniden miktar ya da kota konulmaması gerekliliği belirtilmiştir. Bu kapsamda AET ülkeleri kimi ürünlerin haricinde tüm mallar üzerindeki kota ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. Söz konusu durum Türkiye tarafından da uygulanmaya başlanmış; ancak ekonomik yapının ve dış ticaretin sarsılmaması açısından belirli takvim ve oranlar eşliğinde uygulanmıştır (DPT 1993; akt., Şanlı 2006: 55).

Türkiye-AET ilişkileri 1970'lerden itibaren siyasal ve iktisadi krizlerin etkisi ile dalgalı bir seyir izlemiştir (T.C. AB Bakanlığı 2013: 2-3). 1970'lerde Türkiye siyasal ve iktisadi tercihleri sebebiyle mesuliyetlerini yerine getirememiştir. O dönemde AET ile kurulacak olan ilişkilerin Türkiye'nin sömürülmesine, AET ürünlerinin Türk pazarına girmesiyle sanayileşme ve kalkınmanın Türkiye aleyhine olacağına inanılmaktaydı. Bu durumdan dolayı Türkiye'de korumacı bir politikaya

başvurulmuştur. Kısacası 1970 öncesi Türkiye-AET ortaklığı ve gümrük birliği dışa açık bir entegrasyon süreci öngörülmekte iken; 1970’li yıllarda döneminde bu sürecin tam aksi olan içe dönük ve ithal ikameci bir politika uygulanmaya başlanmıştır (Ertekin 2020: 56-57). Ayrıca 1970’lerde gerçekleşen petrol krizi, Türkiye’nin AET’den elde etmekte olduğu tavizlerin etkilerinin azalması, AET dahilinde gerçekleşen genişleme ve iktisadi sorunlar, AET’nin Türk vatandaşlarının serbest dolaşımını sağlayan düzenlemenin hayata geçirilememesi gibi sebepler de etkili olmuştur (Ergüt 2009: 23-24). 1980 yılında Türkiye’de gerçekleşen askeri darbe ise Türkiye-AET ilişkilerinin AET tarafından askıya alınmasına sebep olmuştur (T.C. AB Bakanlığı 2013: 2-3).

Türkiye’nin mesuliyetlerini aksatması ve AET’den uzaklaşması, AET’nin de kendi mesuliyetlerini yerine getirememesine neden olmuştur. Bu nedenden ötürü önceden salt iktisadi olan sorunlar, 1980 darbesi ve Yunanistan’ın AET’ye tam üyeliğe ile gitgide siyasal sorunlar halini almıştır. Bütün bunlardan dolayı Türkiye ile siyasal ilişkilerini donduran AET, mali ilişkilerini askıya almış ve Katma Protokolün yalnız olarak ticari hükümleri uygulanmıştır (Can 2003: 26).

1980 yılında askeri yönetimin iktidara gelmesiyle askıya alınan ilişkiler, 1983 yılında yeniden demokrasiye ve sivil yönetime geçilmesiyle değişime uğramıştır. Bu döneme dek dışa kapalı ithal ikameci politikaları takip eden Türkiye, 1983 tarihinden itibaren dışa açık liberal bir ekonomi anlayışını takip etmiştir. 1984 yılında Türkiye-Avrupa Topluluğu ilişkileri yeniden bir canlanma sürecine girmiştir (T.C. AB Bakanlığı 2013: 2-3).

Tüm bu gelişmeler karşısında Türkiye, Topluluğa tam üyelik başvurusunu 14 Nisan 1987 tarihinde gerçekleştirmiştir. Tam üyelik için gerçekleştirilen başvuru, Avrupa Topluluğu Dışişleri Bakanlar Konseyi tarafından 27 Nisan 1987 tarihinde Topluluk Komisyonu’na havale edilmiş; 1989 yılında ise bu başvuruya olumsuz cevap verilmiştir. Nitekim Avrupa Topluluğu temel itibarıyla Türkiye’nin üyelik başvurusunu iktisadi ve siyasal gelişmişlik düzeyi bakımından erken bulmuş ve reddetmiştir (Tekeli, İlkin 2000:159).

Avrupa Birliği Komisyonu'nun tam üyelik için Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu başvuruya vermiş olduğu görüş raporu şeklindeki cevap ise, Türkiye'nin Topluluğa üye olma yeterliliğine sahip olduğu, fakat Birliğin kendi içindeki yapılanmanın tamamlanmadığı, genişleme sürecine dek Türkiye'nin beklemesi ve önceden Katma Protokol ile hedeflenen gümrük birliği sürecinin tamamlanması şeklinde birkaç maddelik öneri biçiminde olmuştur. Raporda Türkiye'de son dönemde iktisadi açıdan kaydedilen olumlu gelişmelerden bahsedilmekle beraber; buna karşın ortada dört sorunun yer aldığı ifade edilmiştir. Bunlar (Karluk 2007: 478);

- Türkiye'nin Topluluk ile arasındaki tarım sektöründeki olduğu gibi sanayi sektöründe mevcut olan önemli yapısal farklılıklar,
- Sanayide mevcut yüksek koruma oranları,
- 1989 yılında artış sergileyen makroekonomik dengesizlikler,
- Düşük bir sosyal koruma seviyesi,
- Türkiye ile Topluluk arasındaki kalkınma seviyesinin farkının büyüklüğu.

Bu görüşe ek olarak Türkiye'nin iktisadi yapısı ve gelişimine yönelik olarak da bir rapor benimsenmiştir. Avrupa Konseyi tarafından Komisyona bir öneri raporu hazırlanması amacıyla Matutes'e görev verilmiş, 1990 yılında da Matutes paketi hazırlanarak kabul edilmiştir. Bahse konu rapor ve Türkiye'nin siyasal durumunun değerlendirmesinden ortaya çıkan sonuçlar, Türkiye'nin Topluluğa katılım başvurusuna dair görüşün temelini teşkil etmektedir (Reçber 2004: 41).

Komisyon tarafından verilen yanıt niteliğindeki rapor kapsamında Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkilerin devamı ve önemi açısından çeşitli alanlarda bazı tedbirler alınmasına da karar verilmiştir. Söz konusu tedbirler şu şekildedir (Dura, Atik 2007: 496-497):

- Gümrük birliği, Ortaklık Antlaşmasına uygun biçimde 1995 yılı sonuna dek gerçekleştirilecektir. Bu maksatla Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesine ve Topluluğun dampire mücadele ve diğer hususlardaki politikalarına entegrasyon sağlamalıdır.

- Türkiye ile Topluluk arasında mevcut gelişme farkının azaltılması adına sanayi ve teknoloji alanlarında işbirliği teşvik edilmelidir.
- Mali işbirliği tekrardan başlatılacaktır. Bu kapsamda Türkiye'ye 50 milyonu karşılıksız olarak 600 milyon ECU tutarındaki kredi kullandırılması öngörülmüştür.
- Siyasi diyalog yoğunlaştırılmalıdır.

Söz konusu paket dahilinde ifade edilen maddeler uyarınca Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler karşılıklı bir şekilde iktisadi, siyasal ve teknik alanlarda desteklenerek 1994 yılına dek ilerlemiştir. 6 Mart 1995 yılında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi toplantısı kararı neticesinde ise Türkiye, 1 Ocak 1996 yılında gümrük birliğine girmiştir.

2.2.3. Gümrük Birliği Antlaşması ve Son Dönem (1996 ve sonrası)

Gümrük birliğine doğru giden yol ilk başta hazırlık safhası olan Ankara Antlaşması ile başlamış, Katma Protokolün yürürlüğe girmesiyle beraber geçiş safhasına geçilmiş ve 1995 yılında Gümrük Antlaşmasının imzalanmasıyla sonlanmıştır. Gümrük birliği Antlaşması ise Türkiye'nin gümrük birliği yolculuğunda son dönem olarak değerlendirilmektedir (Şanlı 2016: 57).

1990'larda hareketlilik kazanan Türkiye ile Avrupa Topluluğu ilişkilerinin sonucunda 1995 yılına dek taraflar arasında gümrük birliği sürecinin tamamlanmasına dair taahhütler alınmışlardır. Avrupa'da, Kopenhag ve Maastricht Antlaşmaları sonrası birliğin çalışma yöntemleri, genişleme durumları, yeni politikalar ve kanunlar değişmiş; Avrupa Topluluğu iktisadi birlikten siyasal birliğe doğru yönelmeye başlamıştır. Türkiye ile 1993 yılında gerçekleştirilen Ortaklık Konseyi Kararında gümrük birliğinin tesisi kararı alınmıştır. Bu durumun neticesinde 1995 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen 36. Dönem Ortaklık Konseyi toplantısında 1/95 Ortaklık Konseyi Kararı (OKK) onaylanmış ve 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe girmesi planlanmıştır (Yılmaz 2008: 118). Böylelikle Ankara Antlaşmasında ifade edilen son dönem safhasına da geçilmiştir.

1/95 sayılı OKK, 1964 tarihli Ankara Antlaşması ve 1973 tarihli Katma Protokol ile sürdürülen bir sürecin neticesi olarak ele alınmaktadır. Gümrük birliğine geçiş 1996 yılında gerçekleşse de, esasen 1990 yılında bir öneri niteliğindeki Matutes

Paketi ile birlikte gümrük birliğine geçişin hazırlığı ve alt yapısı meydana getirilmiştir. Ankara Antlaşmasının 5. maddesi, Topluluk antlaşmasındaki yükümlülüklerin Türkiye tarafından  stlenebileceğinin anlaşılması durumunda Topluluğa katılma ile ilişkili değerlendirmenin gerçekleştirileceğini belirterek Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasında 6 Mart 1995 tarihinde gerçekleştirilen müzakereler neticesinde OKK, Türkiye ile Topluluk ilişkilerinin son dönemini düzenlemektedir. 6 Mart 1995 tarihinde düzenlenen OKK, Türkiye-Avrupa Birliği (AB) arasında bulunan en yetkili ortak kurum olan ‘‘Ortaklık Konseyi’’ tarafından alınan ve Türkiye’nin Avrupa ile olan ilişkilerini düzenleyerek gümrük birliğine işlerlik edinmiş bir kararlar toplamıdır ( TO 2004; akt., Koyuncu 2019 : 51-52).

OKK, Ankara Antlaşmasında ifade edilen hükümlere ek olarak başka hükümleri de beraberinde getirmiştir. Nitekim Ankara Antlaşması kapsamında önceden taraflar arası ticareti engelleyecek her nevi kısıtlama ve vergilerin kaldırılması ile tarafların üçüncü ülkelere yönelik OGT uygulanması hükmü bulunmaktaydı. Halbuki 1995 tarihli OKK kapsamında Ankara Antlaşmasına ek olarak fikri ve sınai haklar, mülkiyet hakkı, rekabet kanunu gibi hususlarda da Türkiye’nin AB hükümlerine entegre olmasına dair kararlar alınmıştır (T.C. AB Bakanlığı 2013: 3-6).

1/95 sayılı OKK kapsamında ifade edildiği üzere, Türkiye ile AB arasındaki ortak ticaret politikası dahilindeki mevzuat entegrasyonu amacıyla yapılması gerekenler şu şekilde ifade edilmiştir ( olak vd. 2008: 54):

- İthalatta uygulanacak ortak kurallar mevzuatı,
- Birlik dışındaki kimi üçüncü  lkelerle olan ithalat işlemleriyle ilişkili mevzuat,
- Miktar kısıtlamaları ve dağıtımı ile ilişkili mevzuat,
- Dampingli ve sübvansiyonlu ithalata karşı koruma mevzuatı,
- Yeni ticaret politikası mevzuatı,
- İhracatta uygulanacak ortak kurallar mevzuatı,
- Tekstil (otonom düzenlemeler ile gerçekleştirilecek) ithalatı ile ilişkili mevzuat.

Gümrük birliği Antlaşması, tarım ve hizmetler politikalarını antlaşma haricinde tutmuş ve sanayi mallarının ticareti üzerinden bir anlaşma sağlanmıştır. 1996 yılı itibariyle yürürlüğe giren gümrük birliği Antlaşması aracılığıyla sanayi ürünlerinin ticaretinin önünde yer alan tüm engel, vergi ve kotalar zaman içinde kaldırılmış ve tekrar konulmasına engel getirilmiştir (Şanlı 2016: 58).

Gümrük birliğinin yürürlüğe girme tarihinden itibaren 1/95 sayılı Karar dahilinde sanayi malları için gümrük vergileri sıfırlanmaya başlanmış, Türkiye'nin AB harici ülkelerle ticaretinde AB Ortak Gümrük Tarifesi uygulanmış ve işlenmiş tarım ürünlerinde sanayi payı kaldırılmıştır. Ayrıca Türkiye-AB arasında iktisadi ve mevzuat uyumu dahilinde adımlar atılmaya başlanmıştır (Karakaş 2021: 60).

Gümrük birliği Antlaşması dahilinde Türkiye-AB arasında gerçekleştirilen düzenlemeler şu şekilde ifade edilmektedir (Morgil 2003:108-109):

- Türkiye, sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerindeki engel ve vergileri kaldırırken; AB ise Türkiye'ye uygulamış olduğu tüm kota ve sınırları kaldırmıştır. Bu uygulama ile birlikte AB'nin kota uyguladığı konfeksiyon ve tekstil sektörü için önemli bir gelişme olmuştur
- Türkiye, AB tarafından uygulanan ortak dış ticaret politikasını uygulayarak üçüncü ülkelerle olan ticarete ortak tarifelere göre hareket etmiştir.
- Gümrük birliği süreciyle birlikte Türkiye, AB'nin ortak rekabet politika uygulamasını başlatmıştır.
- Ticarete konu olan ürün ve firmaların kalitesinin artırılması maksadıyla Türkiye, AB'nin Ortak Standart Politikasını uygulamaya koymuştur.
- Türkiye; sınai haklar, fikri mülkiyetlerin korunması, tüketici hakları gibi hususlarda mevzuat değişikliğinde bulunarak AB sistemine entegre duruma getirilmiştir.

1/95 OKK, Gümrük birliği Antlaşmasının detaylı başlıklar halinde kapsamını içermektedir. OKK kapsamında bulunan gümrük birliği antlaşmasının içeriği ve değişikliklere dair hükümler şu şekildedir (DPT 2000: 20):

- Malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası,

- Gümrük vergileri, miktar kısıtlamaları ve eş etkili vergi ve tedbirlerin kaldırılması,
- Ticarete teknik engellerin kaldırılması,
- Ticaret Politikası ve Ortak Gümrük Tarifesi,
- Hassas Ürünler,
- AB'nin tercihli rejimlerinin Türkiye tarafından üstlenilmesi,
- İşlenmiş tarım ürünlerinin ithalatında uygulanacak sisteme dair mevzuat,
- Türkiye'nin "Topluluk Ortak Tarım Politikası" na entegrasyonu ve tarım ürünler ticaretinde uygulanacak tercihli rejim,
- Gümrüklere dair hükümler, Türkiye'nin "Topluluk Ortak Gümrük Kodu" na entegrasyonu ve karşılıklı idari iş birliği,
- Mevzuat uyumu
- Fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması,
- Rekabet kuralları ve mevzuat yakınlaştırılması,
- Devlet yardımları,
- Tekeller,
- Ticari korunma araçları.
- Kamu alımları,
- Vergilendirme,
- Kurumsal hükümler,
- Uyuşmazlıkların çözümü,
- Genel ve son hükümler.

OKK kapsamında gümrük mevzuatı, rekabet politikası, ticaret politikası ve AB harici ülkelerle gerçekleştirilen tercihli ticaret antlaşmaları ve sanayi ürünleri alım ve satımındaki problemlerin bertaraf edilmesine dair mevzuat gibi başlıklarda çeşitli çalışmalar öngörülmektedir. Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesi itibariyle bu antlaşmanın pekiştirilmesi ve entegrasyon şartlarının tamamının sağlanması bakımından Türkiye'ye çeşitli yükümlülükler düşmektedir. Doğal olarak söz konusu uygulamaların hayata geçirilmesi sürecinde Türkiye, mali kayıplar da yaşayabileceğinden ve kaynak gereksinimi ortaya çıkabileceğinden dolayı Türkiye'nin mali bakımdan desteklenmesi de söz konusu olmuştur. Gümrük birliği,

kapsamı itibariyle sanayi ürünleri ile işlenmiş tarım ürünlerini kapsamakta olup; kömür ve çelik ürünlerinde ise tercihli rejim uygulaması bulunmaktadır. Türkiye-AB arasında malların serbest serbest dolaşımına dair bir malın serbest dolaşımında sayılabilmesi adına Türkiye ile AB ülkelerinde elde edilen ürünler ve üçüncü ülkeden çıkışlı olup ithal işlemleri tamamlanmış, gümrük vergileri ödenmiş ve vergi ve resimleri iadeye uğramamış ürünler olması gerekmektedir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019).

Gümrük birliği ile beraber Ortaklık Konseyi tarafından alınan kararlar dahilinde Türkiye'nin üstlenmiş olduğu yükümlülöklere dair düzenlemeler şu şekilde özetlenebilir (T.C. Dışişleri Bakanlığı 2019):

- AB'nin ticaret politikası ve AB harici ölkelerle gerçekleştirdiği tercihli ticaret antlaşmalarına uyum uyarınca 1/95 sayılı Kararın 12. maddesi dahilinde 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren Türkiye, çeşitli alanlarda uygulanması gereken ortak hususlarda entegrasyon sağlamıştır. Bu hususlar, haksız rekabete dair önlemler, ihracat kotaları, ihracat tarife kontenjanları, AB harici ölkelerin ticaretinde uygulanmakta olan miktar kısıtlamalarıdır. Bahsedilen ortak kurallar ise AB'nin ithalata dair ortak kuralları, AB harici belirli ölkelerden yapılacak ithalatta ortak kurallar, ihracatta ortak kurallar ve işleme rejimine dair kurallardır. Yine 1/95 sayılı Kararın 16. maddesi uyarınca da AB tarafından bazı ölkelerle gerçekleştirmiş olduğu Serbest Ticaret Antlaşmalarına benzer antlaşmalar, Türkiye ile ortak ticaret politikasına entegrasyon dahilinde gerçekleştirilmiştir.
- Sanayi ürünlerinin alım ve satımında teknik temelli engellerin kaldırılması dahilinde Türkiye, AB'nin uygulamış olduğu teknik mevzuata entegrasyon kapsamında önemli oranda yol sarf etmiş; kendi teknik mevzuatını önemli oranda AB mevzuatı ile uyumlu duruma getirmiştir. Bu kapsamda Türkiye, CE işaretli mevzuatın içermiş olduğu malların belgelendirilmesini gerçekleştirilen Türk Onaylanmış Kuruluşlarını sayıca artırmıştır.
- Rekabet politikası dahilinde, geçiş döneminde Türkiye'nin taahhütte bulunduğu rekabet politikası ve fikri mülkiyet hukukuna entegrasyon

alışmaları kapsamında Rekabet Kurumu ve Türk Patent Enstitüsü kurulmuştur. Rekabet politikası dahilinde haksız rekabeti engelleme (anti-trst) ve birleşmelerin denetimi alanında mevzuatın önemli bir bölümü uyumlu duruma getirilmiştir. Devlet destekleri başlığında da söz konusu faslın müzakerelere açılması maksadıyla bazı çalışmalar gerçekleştirilmiş ve bu amaçla “Devlet Desteklerinin İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Ayrıca “Devlet Destekleri İzleme ve Denetleme Kurulu” kurulmuş ve kullanılacak devlet destekleriyle ilgili olarak vazifelendirilmiştir. Bununla beraber Hazine Müsteşarlığı kapsamında söz konusu kurulun sekreterlik görevini ifa edecek olan “Devlet Destekleri Genel Müdürlüğü” kurulmuştur.

- AB’nin gümrük mevzuatına entegrasyon dahilinde Türkiye, gümrük kıymeti, malların gümrük bölgesine girişi, gümrük beyannamesi, gümrük rejimleri, serbest mal dolaşımı, itiraz hakkı, gümrük borcu, gümrük yükümlülükleri gibi başlıklar, AB gümrük mevzuatına uyumlu biçimde önemli oranda uygunlaştırılmıştır. Söz konusu uygulamalar, gümrük birliğinin işlerliğı bakımından önem arz etmekte olup; sonuç itibariyle ortak konuları içeren tüm alanlarda AB mevzuatına büyük oranda entegrasyon sağlanmıştır.

Gümrük birliğı ve Türkiye ile AB ortaklık ilişkisinin temel evrelerinden biri de mali işbirliğıdir. Nitekim Katma Protokol dahilinde mali iş birliğine dayalı protokoller düzenlenmiştir. Bu açıdan Türkiye-AB, mali işbirliğı hususunda gümrük b-irliğı sonrasında da çeşitli ilişkiler geliştirmişlerdir. Mali iş birliğı dahilinde AB, Türkiye’ye hibe, faizsiz ya da düşük faizli kredi kullandırma gibi taahhütlerde bulunmuştur. Söz konusu taahhütlerin gerçekleştirilmesinde kimi zamanlarda aksamalar gerçekleşse de, mali işbirliğı dahilinde söz konusu hibe ve krediler tahsis edilmiştir (Karakaş 2021: 68).

Gümrük birliğı sonrası dönemde mali işbirliğı bakımından gerçekleştirilen uygulamalar şu şekilde özetlenebilmektedir (T.C. Dışışleri Bakanlığı 2022):

- Gümrük birliği kapsamında Türkiye'ye 375 milyon ECU hibe ve 750 milyon ECU kredi tahsisi  ng r lm   olup; bu mali yardımlar 1995 yılında AB tarafından taahhüt altına alınmıştır. Fakat bu yardımlar bir AB  ye ülkesinin vetosuyla o dönem kullandırılmamıştır.
- Önceden taahhüt edilen 375 milyon ECU tutarındaki hibenin bir bölümünün Türkiye'ye ödenmesi adına AB Komisyonunca biri hibenin 15 milyonluk, diğeri ise 135 milyonluk kısmının kullandırılması için  kartılmıştır. Bu hibelerin bir bölümü 2000 ve 2001 yıllarında kimi projelerin kullanımı adına tahsis edilmiş, geri kalanı ise 2002 ve 2004 yılları arasındaki dönemde mali i  birliği programı dahilinde Türkiye'ye ödenmiştir.
- 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesinde, önceden kararlaştırılan ve Avrupa Yatırım Bankası tarafından tahsis edilecek olan 750 milyon ECU tutarındaki kredinin 450 milyon ECU'luk bölümüne işlerlik edindirilmesi öngörülmüştür. 2000 yılında gerçekleştirilen AB Genel İ ler Konseyi Toplantısında söz konusu tutarın 2000-2004 döneminde kullandırılması biçiminde AB tarafından taahhüt edilmiştir.
- Türkiye'nin yapısal reformlarına eşlik edilmesi maksadıyla Ankara Antla masından 1999 yılına dek AB tarafından Türkiye mali bakımdan desteklenmiştir. 1999 tarihli Helsinki Zirvesi sonrası ise Türkiye'ye gerçekleştirilecek mali yardımların programına katılım öncesi yönlendirme faktörü dahil edilmiştir. Bu açıdan 2001 yılında AB tarafından "Türkiye İçin Katılım  ncesi Mali Yardıma Dair  er eve Tüzük" kabul edilmiştir.
- AB, hazırlanan iki yönetmelik ve MEDA (Mediterranean Economic Development Area) dahilinde gümrük birliğinin ilerletilmesi ve sosyal kalkınmanın desteklenmesi maksadıyla Türkiye 2002 yılına dek mali açıdan desteklenmiştir.
- AB'nin hibe olarak kullandırılan mali yardımları Türkiye-AB Komisyonu ile her yıl ortaklaşa olarak düzenlenen Finansman Zabıtlarında yer alan program ile projelerde kullanılması adına tahsis edilmektedir. Bahse konu bu yardımlar, nakdi olmayan ve proje bazlı yardımlar olup; Katılım

Ortaklığı ve Ulusal Program önceliklerinin sağlanması maksadıyla Türkiye'nin AB'ye adaylık ve entegrasyon sürecinde ilgili alanlarda kullanılması adına tahsis edilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRKİYE DIŞ TİCARETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Gümrük birliği, Türkiye'nin AB ile bütünleşme hedefine yönelik ortaklık ilişkisinin önemli bir aşamasını oluşturmaktadır. AB'nin Türkiye ile yapmış olduğu gümrük birliği anlaşması, AB'nin kendisine üye olmayan bir ülke ile yapmış olduğu tek anlaşmadır. Aynı zamanda, AB ile gümrük birliği dışında bir üçüncü ülkeyle bugüne kadar gerçekleştirilmiş en derin ticari bütünleşme örneğidir. Bu bölümde gümrük birliği ile birlikte Türkiye'nin 1980-1995 ve 1996-2019 yılları döneminde dış ticareti üzerine ekonomik etkileri incelenmiştir.

3.1. Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı (1980-2019)

Bu başlıkta Türkiye'nin 1980-2019 yılları arasındaki toplam ihracat ve ithalatı incelenecektir. Konunun daha iyi kavranması amacıyla Türkiye'nin toplam ihracat ve ithalatı gümrük birliği öncesi (1980-1995) ve gümrük birliği sonrası (1996-2019) olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

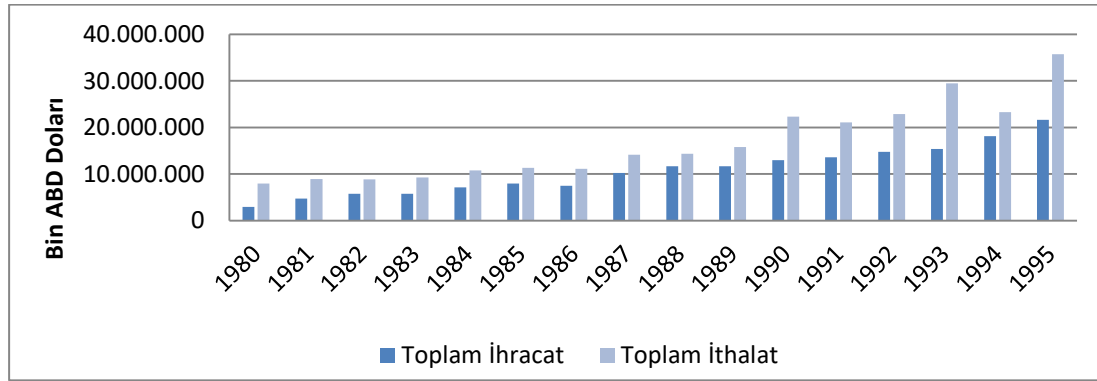
3.1.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Dış Ticareti

Bu bölümde Türkiye'nin gümrük birliği öncesi (1980-1995) dış ticaret verileri tablo ve grafiklerle açıklanarak dış ticaret ve ülke içi politikaların Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Verileri

Yıl	Toplam İhracat			Toplam İthalat			Toplam Dış Ticaret (Bin ABD Doları)
	Değer (Bin ABD Doları)	Değişim Oranı (%)	GSYH İçindeki Payı (%)	Değer (Bin ABD Doları)	Değişim Oranı (%)	GSYH İçindeki Payı (%)	
1980	2.910.122	28,7	5,2	7.909.364	56	11,9	10.819.486
1981	4.702.934	61,6	8,2	8.933.374	12,9	12,9	13.636.308
1982	5.745.973	22,2	11,9	8.842.665	-1	15	14.588.639
1983	5.727.834	-0,3	12,5	9.235.002	4,4	16,6	14.962.836
1984	7.133.604	24,5	15,6	10.757.032	16,5	19,7	17.890.636
1985	7.958.010	11,6	15,9	11.343.376	5,5	19	19.301.386
1986	7.456.726	-6,3	13,3	11.104.771	-2,1	16,1	18.561.497
1987	10.190.049	36,7	15,6	14.157.807	27,5	17,8	24.347.856
1988	11.662.024	14,4	18,7	14.335.398	1,3	17,6	25.997.422
1989	11.624.692	-0,3	16,2	15.792.143	10,2	17,8	27.416.835
1990	12.959.288	11,5	13,4	22.302.126	41,2	17,6	35.261.413
1991	13.593.462	4,9	13,8	21.047.014	-5,6	16,6	34.640.476
1992	14.714.629	8,2	14,4	22.871.055	8,7	17,3	37.585.684
1993	15.345.067	4,3	13,7	29.428.370	28,7	19,3	44.773.436
1994	18.105.872	18	21,4	23.270.019	-20,9	20,4	41.375.891
1995	21.637.041	19,5	19,9	35.709.011	53,5	24,4	57.346.052
Ortalama	10.716.708	16,2	14,34	16.689.908	14,8	17,5	27.406.616

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.1. Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı (1980-1995)

Tablo 3.1’de gümrük birliği öncesi Türkiye’nin ihracat, ithalat ve toplam dış ticaret verileri gösterilmiştir. 1980-1995 dönemi incelendiğinde toplam ihracat ve toplam ithalatın dalgalı bir trend izlediği görülmektedir. Ayrıca bu yıllar da toplam ihracatın toplam ithalattan yüksek olduğu görülmekte yani dış ticaret açığı verilmektedir. Toplam dış ticaret verilerinin bazı dönemler haricinde artış trendinde

olduğunu söylemekle birlikte 1980 yılında 10,819 milyar dolardan 1995 yılında 57,346 milyar dolara yükseldiği görülmektedir. İhracat ve ithalatın GSYH içerisindeki oranını inceleyecek olursak ihracat 1980 yılında yaklaşık olarak %5 oranında GSYH içerisinde yer alırken 1995 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak %20’lik bir paya sahip olmuştur. İthalatın GSYH içerisindeki payı incelendiğinde ise 1980 yılında yaklaşık %12’lik bir paya sahipken 1995 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık olarak %24’e yükselmiştir. Bu dönem içerisinde ihracatın GSYH içerisindeki payı yaklaşık 4 kat artarken ithalatın GSYH içerisindeki payı 2 kat artmıştır.

1981 yılında ithalatta ortalama %13 oranında bir artış gerçekleşirken, ihracatta ise %61,6 gibi yüksek bir oranda artış yaşanmıştır. Tablo 3.1’de dikkat çeken bir diğer durum ise mali krizin yaşandığı 1994 yılı ve gümrük birliğinin imzalandığı 1995 yılı olmuştur. 1994 krizinde ihracat artış sergilerken, bir önceki yıla göre ithalatta sert bir düşüş olduğu görülmektedir. Mali krizin etkisi ile ithalatta ortalama %21 oranında bir azalma gerçekleşirken, ihracatta büyüme devam etmiştir. Bununla birlikte 6 Mart 1995 tarihli 1/95sayılı ortaklık konseyi kararınca 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren gümrük birliğinin etkisi 1995 yılında hissedilmeye başlanmış, 1995 yılında ithalatta bir önceki yıla göre %53,5 oranında artış gerçekleşmiştir. Bu durumun sebebi ise gümrük birliğine girildikten sonra üçüncü ülkelerden gerçekleştirilecek olan ithalatın daha maliyetli duruma geleceğine yönelik kaygıdır. Bu sebeple 1995 yılında gelecek yılların planlaması dahilinde bu yıla özel ithalat rakamlarında artış meydana gelmiştir. (Hobikoğlu 2007:76).

3.1.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticareti

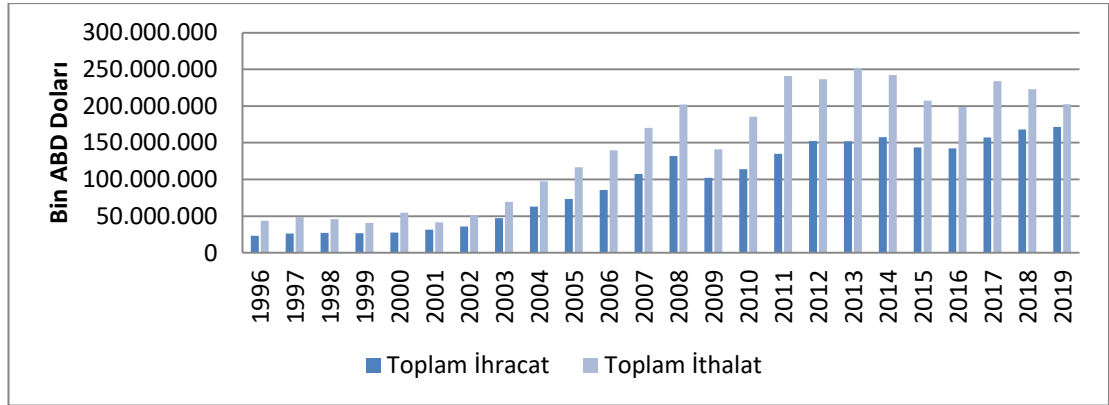
Bu bölümde Türkiye’nin gümrük birliği sonrası (1996-2019) dış ticaret verileri tablo ve grafiklerle açıklanarak dış ticaret ve ülke içi politikaların Türkiye ekonomisine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Verileri

Yıl	Toplam İhracat			Toplam İthalat			Toplam Dış Ticaret (Bin ABD Doları)
	Değer (Bin ABD Doları)	Değişim Oranı (%)	GSYH İçindeki Payı (%)	Değer (Bin ABD Doları)	Değişim Oranı (%)	GSYH İçindeki Payı (%)	
1996	23.224.465	7,3	21,5	43.626.642	22,2	27,8	66.851.107
1997	26.261.072	13,1	24,6	48.558.721	11,3	30,4	74.819.792
1998	26.973.952	2,7	20,7	45.921.392	-5,4	19,7	72.895.344
1999	26.587.225	-1,4	18,8	40.671.272	-11,4	18,9	67.258.497
2000	27.774.906	4,5	19,9	54.502.821	34	22,5	82.277.727
2001	31.334.216	12,8	27,2	41.399.083	-24	22,7	72.733.299
2002	36.059.089	15,1	25,1	51.553.797	24,5	22,9	87.612.886
2003	47.252.836	31	23,0	69.339.692	34,5	23,2	116.592.528
2004	63.167.153	33,7	23,6	97.539.766	40,7	25,2	160.706.919
2005	73.476.408	16,3	21,9	116.774.151	19,7	24,3	190.250.559
2006	85.534.676	16,4	22,4	139.576.174	19,5	26,4	225.110.850
2007	107.271.750	25,4	21,9	170.062.715	21,8	26	277.334.464
2008	132.027.196	23,1	23,6	201.963.574	18,8	27	333.990.770
2009	102.142.613	-22,6	23,4	140.928.421	-30,2	23,4	243.071.034
2010	113.883.219	11,5	21,2	185.544.332	31,7	25,5	299.427.551
2011	134.906.869	18,5	23	240.841.676	29,8	30,3	375.748.545
2012	152.461.737	13	24,4	236.545.141	-1,8	28,5	389.006.877
2013	151.802.637	-0,4	23,8	251.661.250	6,4	28,7	403.463.887
2014	157.610.158	3,8	25,2	242.177.117	-3,8	28,6	399.787.275
2015	143.838.871	-8,7	24,5	207.234.359	-14,4	26,6	351.073.230
2016	142.529.584	-0,9	23,1	198.618.235	-4,2	25,2	341.147.819
2017	156.992.940	10,1	26	233.799.651	17,7	29,7	390.792.592
2018	167.920.613	7	31,2	223.047.094	-4,6	31,4	390.967.708
2019	171.468.132	2,1	32,6	202.702.548	-9,1	30	374.170.680
Ortalama	95.937.597	9,7	23,9	145.191.234	9,3	26	241.128.831

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.2. Türkiye'nin Toplam İhracat ve İthalatı (1996-2019)

Tablo 3.2’de gümrük birliği sonrası Türkiye’nin toplam dış ticaret verileri verilmiştir. 1996-2019 dönemi incelendiğinde toplam ihracat ve toplam ithalatın dalgalı bir trend izlemekle birlikte genel olarak bir artış sergilediği; toplam ithalatın her dönem toplam ihracattan yüksek olduğu görülmektedir. Toplam ihracatta en yüksek artış %33,7 ile 2004 yılında gerçekleştiği, toplam ithalatı ise en yüksek artışın %40,7 ile yine 2004 yılında gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde en yüksek ihracat miktarı 171 milyar dolar ile 2019 yılında gerçekleşirken, en yüksek ithalat miktarı ise 251 milyar dolar ile 2013 yılında gerçekleşmiştir. Tablo 3.2’de yer alan ihracat ve ithalatın GSYH içerisindeki oranını inceleyecek olursak ihracat 1996 yılında yaklaşık olarak %21 oranında GSYH içerisinde yer alırken 2019 yılına gelindiğinde bu oran %32’ye çıkmıştır. İthalatın GSYH içerisindeki payı incelendiğinde ise 1996 yılında yaklaşık %28’lik bir paya sahipken 2019 yılına gelindiğinde bu oran %30’a yükselmiştir. Bu dönem içerisinde ihracatın GSYH içerisindeki payı %50 oranında artarken ithalatın GSYH içerisindeki payı %10 oranında artmıştır.

2000 Kasım tarihinde başlayan ve 2001 yılında daha da derin bir hal alan ekonomik kriz sebebiyle ihracatta artış sürse de ithalatı %24 oranında önemli bir düşüş gerçekleşmiştir. Tablo 3.2’de görüldüğü gibi 2001 yılı sonrasında dış ticaret hacminde dikkati çeken bir artış yaşanmıştır. 2001 yılından 2008 yılına dek ihracat ve ithalat oranlarında bir artış trendi gerçekleşirken, 2009 küresel mali kriz dolayısıyla ticaret hacminde sert bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Türk dış ticareti, 2009 yılından itibaren yeniden pozitif bir ivme yakalamıştır. 2011 ve 2014 dönemindeki ticaret dengesinde var olan makas önemli oranda açılırken, 2018 yılı

itibariyle ise bu makas kapanmaya başlanmıştır. 1996 ve 2019 yılları arası dönemde ithalattaki büyümenin, ihracattaki büyümeden fazla olduğu ifade edilebilir.

Sonuç olarak özetlemek gerekirse gümrük birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin toplam dış ticaret verileri incelendiğinde 1980-1995 döneminde Türkiye'de toplam ihracat 171.5 milyar, ithalat 267.03 milyar dolar olarak Tablo 3.1'de görülmektedir. 1996-2019 döneminde ise Tablo 3.2'de görüldüğü üzere toplam ihracat 2.30 trilyon dolar, ithalat ise 3.48 trilyon dolara çıkarak önemli bir artış sergilemiştir. 1980 yılına ekonomik kriz koşullarında giren Türkiye 24 Ocak kararlarını almıştır. 24 Ocak kararlarının temeli, devletin ekonomiye olan müdahalesinin en aza indirilmesi şeklindedir. Alınan bu karar; mal ve hizmet fiyatlarının piyasa şartlarına göre şekillenmesi, döviz kurunun serbest piyasada oluşması, faiz oranlarının yükseltilmesi, reel ücretlerin düşürülmesi gibi liberal önlemleri içermektedir (Çavdar, 2004:258). Bu doğrultuda ucuz kur ve yüksek faizin avantajıyla Türkiye'ye giriş yapan yabancı sermaye 1989 yılından sonra ekonomiye ferahlık getirerek ihracat ve ithalat oranlarının artmasını sağlamıştır. Artış gösteren sıcak paranın girişinin oluşturduğu genişleme, iç talebi canlı tutarak ithalatı finanse etmiştir. Bu doğrultuda enflasyon yüksek de olsa ekonomik büyüme gerçekleşmiştir. Ancak oransal olarak sağlıklı giriş yapmayan sıcak para Türkiye ekonomisini terk ettiğinde ekonomik daralma ve 1994 krizine sebep olmuştur (Aydın, 2019:27). 1994 krizinin en önemli nedeni, kamu açıklarının finanse edilme biçimi politikasındaki yanlış uygulamalardır. Hükümetin faizleri düşürme çabasına girmesi ve Merkez Bankası avanslarına yüklenilmesi, finansal krizin başlıca sebepleridir. (Özatay, 2009:75). 1994 krizinin atlatılması için 5 Nisan 1994 tarihinde birçok tedbir alınmıştır. Bu tedbirlerin genel amaçları; enflasyonun düşürülmesi, ihracatı arttırıp ithalatın azaltılması, dış borçlara düzenleme getirilmesi, kamu gelirlerinin çoğaltılması, kamu giderlerinin azaltılması, özelleştirme ve sosyal güvenlik alanlarında yenilikler yapılması şeklindedir. (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002:18). Alınan tedbirler sonucunda istenilen hedef, politik istikrarsızlık nedeniyle tam olarak gerçekleşmemiş, en önemli ekonomik kaygı olan enflasyonun düşürülmesinde başarı sağlanamamıştır (Kazgan, 1999:314). 1963 Ankara antlaşması ile başlayan gümrük birliği süreciyle 1990 yılından sonra hareketlenmeye başlayan AB ve Türkiye ilişkileri sonucunda karşılıklı taahhütler alınmıştır. Gümrük birliğinin Türkiye lehine

yürütme işlemleri bazı anlaşmalarla değişmiş olmasına rağmen 1980-1995 döneminde 1996 yılında yürürlüğe girecek olan gümrük birliğinin getireceği ekonomik yansımalar Türkiye dış ticareti verilerine olumlu anlamda yansımamıştır (Yılmaz 2008: 118).

Gümrük birliğinin 1996 yılından itibaren yürürlüğe girmesi ile birlikte kısa vadede Türkiye Ticaretinin ciddi olarak etkilendiği söylenememektedir. 2001 yılında meydana gelen finans krizi birçok olumsuzluğa sebep olmuştur. Özellikle bankaların açık pozisyonları finansal kırılganlığı arttırmıştır. (Özatay, 2009:86). 2001 krizini atlatabilmek için birçok önlem alınmış, alınan önlemlerle enflasyon oranının düşürülmesi ve bankacılık sektörünün yeniden düzenlenmesi amaçlanmıştır (Taşar, 2010:82). Dış ticarete ise ekonomik düzelmenin öngörüsü verimliliği sağlayarak ihracat oranlarının artırılması olarak hedeflenmiştir. Bu doğrultuda güçlü ekonomiye geçiş programı düzenlenmiş, bu programda temel politikanın dalgalı kur politikasını düzenlemek olduğu açıklanmıştır (Aydın 2021:48). Güçlü ekonomiye geçiş programının uygulanmaya konulması ile birlikte Türkiye ekonomisinde başlayan iyileşme 2008 yılına kadar devam etmiştir. 2002 yılında %29,8 olan enflasyon, 2007 yılında %8,4 düzeyine gerilemiştir. 2007 yılında ABD’de başlayan küresel ekonomik kriz 2008 yılında Türkiye’yi de etkisi altına alarak Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. 2008 küresel krizinin gümrük birliği ülkelerinin ekonomilerini olumsuz etkilemesi Türkiye dış ticaretini de etkilemiştir. Yaşanan krizle ilk olarak dış ticaret hacmini ciddi oranda düşürmüş olsa da takip eden süreçte dış ticaret hacminde bir artış meydana getirmiştir (Boratav, 2015:213). 2009 yılında Türkiye’ye dış kaynak girişi artmış ve 2008 krizi gümrük birliği ülke ekonomilerini daha fazla etkilemiştir. 2008 krizinin gümrük birliği ülkelerinde etkisinin daha fazla olmasının temel sebebi ise bu ülkelerin ABD’deki Mortgage sistemine yapmış oldukları yatırımdan kaynaklanmaktadır (Altay 2015:80). Kriz döneminde Türkiye açısından olumlu gelişmelerde yaşanmıştır. Türkiye’deki işsizlik ve enflasyon oranları gerilemiş ve ekonomik büyüme artmıştır. Türkiye ekonomisindeki olumlu süreç 2015 yılına kadar devam etmiştir. 2015 ve 2018 yıllarında dolar kurundaki yükselme, işsizlik ve enflasyon oranlarını arttırsa da gümrük birliğine Türkiye’nin dış ticaret hacminin devamlı bir artış içinde olduğu görülmektedir. Döviz kurunda yaşanan artış ihracat rakamlarını artırmış olsa da ithal girdiyi de artırmış ve 2017 yılında ithalat

rakamlarında ciddi bir artış meydana getirmiştir. Böylelikle de Türkiye dış ticaret hacminde bir artış meydana getirmiştir (Karahan, Gencür 2020: 63). Gümrük birliğinin yürürlüğe girmesi ile öncesi döneme göre ithalat ve ihracat oranları büyük oranda artmış olup gümrük birliğinin dönemsel bazda toplam dış ticaret verileri bakımından Türkiye ekonomisine olumlu etki ettiği söylenebilir.

3.2. Türkiye'nin Gümrük Birliği İçi Ülke ve Gümrük Birliği Dışı Ülke Gruplarına Göre Dış Ticareti (1980-2019)

Bu başlıkta Türkiye'nin 1980-2019 yılları arasındaki gümrük birliği içi ülke ve gümrük birliği dışı ülke gruplarına göre dış ticaret verileri incelenecektir. Bu kapsamda Türkiye'nin gümrük birliği içi ve gümrük birliği dışı ülke gruplarına göre dış ticaret verileri gümrük birliği öncesi (1980-1995) ve gümrük birliği sonrası (1996-2019) olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

Gümrük birliğinin etkilerinden biri durumundaki ticaret yaratıcı etkisi kapsamında değerlendirildiğinde, Türkiye'nin gümrük birliği üyesi ülkelere olan ihracatında gümrük birliğinin etkilerinin kayda değer bir artış gerçekleştirmesi açısından gümrük birliği sonrasındaki yıllarda bilhassa AB pazarındaki yüksek fiyatlı ürünleri, Türkiye'den gelen ucuz ürünlerin ikame etmesi gereklidir. Türkiye'nin ithalatı bakımından değerlendirildiğinde gümrük birliğinin Türk ithalatına etki ettiğini ifade edebilmek maksadıyla AB'den gelen ürünlerin pahalı Türk ürünlerinin yerini alması gerekmektedir. Bu kapsamda söz konusu etkinin gerçekleşip gerçekleşmediğini tespiti maksadıyla bu bölümde gümrük birliği üyesi ülkeler ile gümrük birliği harici kalan üçüncü ülkelerle olan dış ticaret verileri incelenecektir.

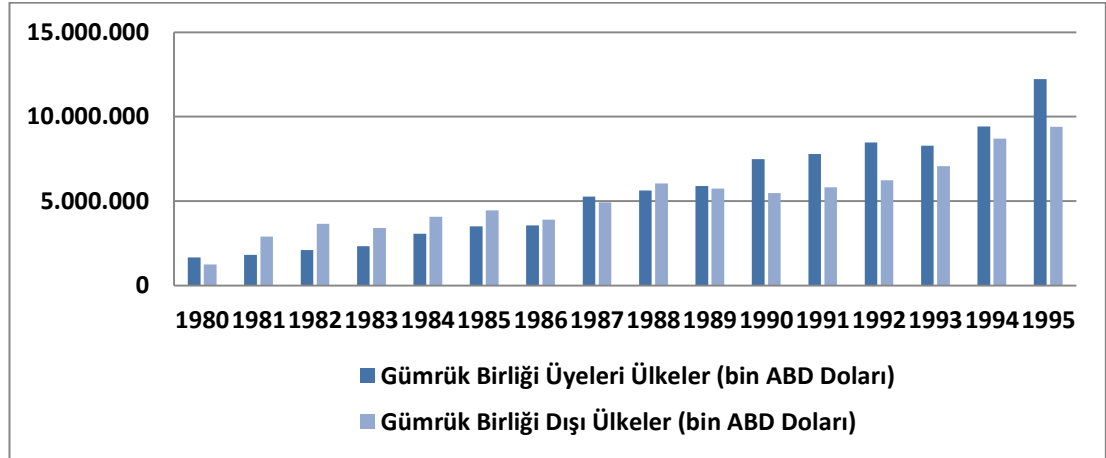
3.2.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı

Bu bölümde Türkiye'nin gümrük birliği öncesi (1980-1995) gümrük birliği ülkeleri ve gümrük birliği dışında kalan ülkelerle yıllık ihracatı tablo ve grafiklerle açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı

Yıl	Gümrük Birliği Üyeleri Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %	Gümrük Birliği Dışı Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %
1980	1.668.008	-	1.242.114	-
1981	1.807.303	7,7	2.895.631	57,1
1982	2.088.923	13,5	3.657.050	20,8
1983	2.326.453	10,2	3.401.381	-7,5
1984	3.070.984	24,2	4.062.620	16,3
1985	3.509.054	12,5	4.448.956	8,7
1986	3.559.877	1,4	3.896.849	-14,2
1987	5.269.868	32,4	4.920.181	20,8
1988	5.618.053	6,2	6.043.971	18,6
1989	5.887.040	4,6	5.737.652	-5,3
1990	7.485.154	21,4	5.474.134	-4,8
1991	7.783.297	3,8	5.810.165	5,8
1992	8.477.665	8,2	6.236.964	6,8
1993	8.286.801	-2,3	7.058.266	11,6
1994	9.407.337	11,9	8.698.535	18,9
1995	12.231.727	23,1	9.405.314	7,5
Ortalama	5.529.847	11,9	5.186.861	10,7

Kaynak: TÜİK (2022)

Grafik 3.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı

Tablo 3.3'te gümrük birliği öncesi Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık ihracat verileri verilmiştir. Tablo değerlendirildiğinde gerek gümrük birliği üyeler gerek gümrük birliği dışı ülkelere yönelik ihracat verileri her geçen yıl artış sergilerken, her yıl olmasa da genel olarak gümrük birliği üyesi ülkelere yönelik ihracat verilerinin önde olduğu görülmektedir. 1980 yılında ihracatın büyük bir

bölümü gümrük birliği üyesi ülkelere gerçekleşirken, 1980-1987 yıllarına dek genel çoğunluk gümrük birliği üyesi haricindeki ülkelere gerçekleşmiştir. 1986, 1987 ve 1989 yıllarında ise gümrük birliği üyesi ile gümrük birliği üyesi olmayan ülkelere yönelik ihracat neredeyse başa baş bir biçimde gerçekleşmiş, 1989 ile 1995 arası gümrük birliği üye ülkelerine gerçekleştirilen ihracat oranları, gümrük birliği haricindeki ülkelere gerçekleştirilen ihracat oranlarından yüksek olarak meydana gelmiştir.

1980 ve 1995 döneminde gümrük birliği ülkelerine ihracat verileri genel itibariyle artış trendinde olmuştur. 1980 yılında gümrük birliği ülkelerine ihracat 1,7 milyar dolardır. Gümrük birliğine girmeden önceki son yılda bu miktar 12,2 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

3.2.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İhracatı

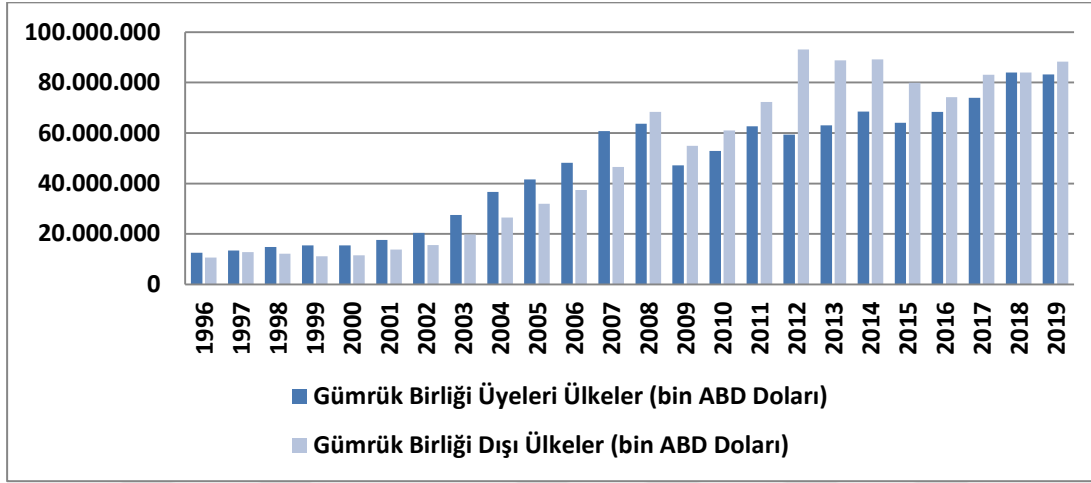
Bu bölümde Türkiye'nin gümrük birliği sonrası (1996-2019) gümrük birliği ülkeleri ve gümrük birliği dışında kalan ülkelerle yıllık ihracatı tablo ve grafiklerle açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı

Yıl	Gümrük Birliği Üyeleri Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %	Gümrük Birliği Dışı Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %
1996	12.589.303	2,8	10.635.162	11,6
1997	13.470.309	6,5	12.790.763	16,9
1998	14.835.007	9,2	12.138.945	-5,4
1999	15.450.755	4,0	11.136.470	-9,0
2000	15.480.584	0,2	11.488.444	3,1
2001	17.575.738	11,9	13.758.478	16,5
2002	20.458.215	14,1	15.600.874	11,8
2003	27.481.082	25,6	19.771.754	21,1
2004	36.700.179	25,1	26.466.974	25,3
2005	41.529.357	11,6	31.947.051	17,2
2006	48.137.469	13,7	37.397.207	14,6
2007	60.747.008	20,8	46.524.742	19,6
2008	63.709.775	4,7	68.317.421	31,9
2009	47.228.111	-34,9	54.914.502	-24,4
2010	52.935.933	10,8	60.947.286	9,9
2011	62.591.414	15,4	72.315.455	15,7
2012	59.395.160	-5,4	93.066.577	22,3
2013	63.038.983	5,8	88.763.654	-4,8
2014	68.514.719	8,0	89.095.439	0,4
2015	63.998.188	-7,1	79.840.683	-11,6
2016	68.343.718	6,4	74.185.866	-7,6
2017	73.906.611	7,5	83.086.329	10,7
2018	83.954.744	12,0	83.965.869	1,0
2019	83.176.864	-0,9	88.291.268	4,9
Ortalama	46.468.718	7,0	49.435.301	8,0

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.4. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İhracatı

Tablo 3.4'te gümrük birliği sonrası Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık ihracat verileri verilmiştir. Gümrük birliğine girildiği ilk yıl, bir önceki yıla göre gümrük birliği üyesi ülkelere gerçekleştirilen ihracatın neredeyse aynı olduğu, ancak ilerleyen yıllarda gümrük birliği üyesi ülkelere gerçekleştirilen toplam ihracatın artış gösterdiği görülmektedir. Gümrük birliği üyesi harici üçüncü ülkelere gerçekleştirilen ihracat oranları ise dalgalı bir trend seyretmektedir. 1996 ile 2007 yılları arasında Türkiye gümrük birliği ülkelerine daha fazla ihracat yapmıştır. 2002 yılına dek gümrük birliği üyeleri ve gümrük birliği harici ülkelere yönelik toplam ihracat değerleri hafif bir artış eğiliminde iken, bu yıldan sonra hızlı bir şekilde artış sergilemeye başlamıştır. Bu durumun nedeni 2001 krizinden sonra Türkiye'nin güçlü ekonomiye geçiş programlarını düzenlemiş olmasıdır (Boratav, 2015:213). 2003 yılına gelindiğinde gümrük birliğine yönelik ihracat bir önceki yıla göre 7 milyar dolar artış göstererek 27,4 milyar dolar olarak gerçekleşirken, gümrük birliği harici ülkelere gerçekleşen ihracat ise 4 milyar dolar artış sergileyerek 19,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 sonrası yıllarda ise bütün dönemlerde Türkiye, gümrük birliği haricindeki ülkelere daha fazla ihracat yapmıştır. 2011 yılına dek genellikle birbirine yakın bir trend sergileyen ihracat değerleri, Tablo 3.4'de görüldüğü üzere 2012 yılında keskin bir ayrıma giderek gümrük birliği dışı ülkelere 33,7 milyar dolar daha fazla ihracat yapılmıştır. 2013 yılından sonra gümrük birliği üyesi ülkelere ihracat miktarları kendi içinde artış sergilemiştir. Bu kapsamda son yıllarda hızlı bir

şekilde artış gösteren ihracat hacminde, gümrük birliği üyesi ülkelere gerçekleştirilen ihracatın payının yüksek oluşunun katkısının olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç olarak gümrük birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık İhracatı incelendiğinde 1980-1995 döneminde Türkiye'nin gümrük birliği üyesi ülkelere toplam ihracatı 88.5 milyar dolar, gümrük birliği dışında kalan diğer ülkelere ise toplam ihracatının 83 milyar dolar olduğu Tablo 3.3'de görülmektedir. 24 Ocak kararları ile 1980 yılında serbest piyasa ekonomisi stratejileri uygulanmaya başlansa da, aynı yıl gerçekleşen askeri darbe neticesinde söz konusu önemli dışa açılımın etkisi kısa vadede kendisini gösterememiştir. 1980 ve 1995 döneminde gümrük birliği ülkelerine ihracat verileri genel itibariyle artış trendinde olmuştur. gümrük birliği sonrası dönem olan 1996-2019 döneminde gümrük birliği üyesi ülkelere Tablo 3.4'de görüldüğü üzere toplam ihracat 1.12 trilyon dolar, gümrük birliği üyesi dışında kalan diğer ülkelere ise toplam ihracat 1.19 trilyon dolara çıkarak artış sergilemiştir. Gümrük birliği öncesinde iki grup içinde ihracat yaklaşık olarak aynı iken gümrük birliği sonrasında kısa vade içinde Türkiye'nin ihracatının yönünü gümrük birliği üyesi ülkelere doğru çevirdiği, ancak orta vadede ise söz konusu yönün değişim sergilediği görülmektedir. Gümrük birliği ile talep edilen, doğal olarak üye ülkelerin birbiriyle olan ticaret hacimlerinin artış sergilemesidir. Fakat Türkiye'nin çıkarları dikkate alındığında, dış ticaretinin yönünden ziyade dış ticaret hacminin artması ve ticaret dengesinin pozitif yönde olması daha da önemlidir. Bu sebepten dolayı İran, Rusya ve Çin'in ekonomik anlamda Türkiye ile ticari ilişkilerini arttırması Türkiye'nin gümrük birliği üye ülkelere ihracatının azalmasına neden olduğu söylenebilir (Ersungur, Bayramoğlu, Papuçcu 2017:254)

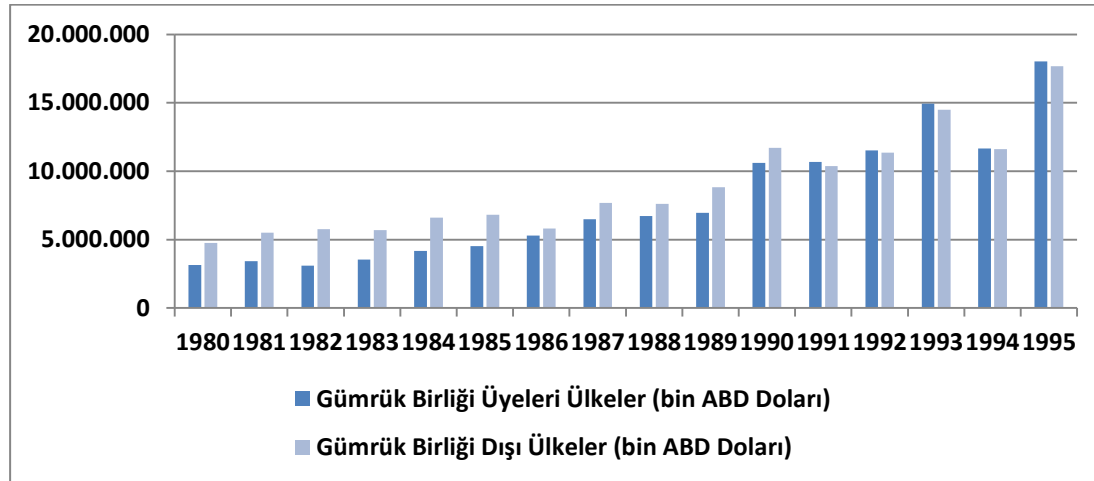
3.2.3. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre İthalatı

Bu bölümde Türkiye'nin gümrük birliği öncesi (1980-1995) gümrük birliği ülkeleri ve gümrük birliği dışında kalan ülkelerle yıllık ithalatı tablo ve grafiklerle açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.5. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı

Yıl	Gümrük Birliği Üyeleri Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %	Gümrük Birliği Dışı Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %
1980	3.145.971	-	4.763.393	-
1981	3.424.203	8,1	5.509.171	13,5
1982	3.088.587	-10,9	5.754.078	4,3
1983	3.534.247	12,6	5.700.755	-0,9
1984	4.161.200	15,1	6.595.832	13,6
1985	4.535.215	8,2	6.808.161	3,1
1986	5.292.286	14,3	5.812.485	-17,1
1987	6.482.213	18,4	7.675.594	24,3
1988	6.730.824	3,7	7.604.574	-0,9
1989	6.963.580	3,3	8.828.563	13,9
1990	10.597.191	34,3	11.704.935	24,6
1991	10.675.402	0,7	10.371.612	-12,9
1992	11.514.282	7,3	11.356.773	8,7
1993	14.929.474	22,9	14.498.896	21,7
1994	11.653.578	-28,1	11.616.441	-24,8
1995	18.033.947	35,4	17.675.064	34,3
Ortalama	7.797.638	9,7	8.892.270	7,0

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.5. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı

Tablo 3.5'te gümrük birliği öncesi Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık ithalat verileri verilmiştir. 1980 yılında gümrük birliği ülkelerinden yaklaşık 3,1 milyar dolarlık bir ithalat gerçekleşirken, izleyen üç yıl söz konusu değer durağan olarak devam etmiş, ilerleyen dönemlerde ise hafif bir artışla sürmüştür. 1990 yılında ise yaklaşık 4 milyar dolar artış göstererek 10,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Gümrük birliğı harici ölkelerden gerçekleştirilen ithalat değeriendirildiğinde ise 1980 yılında yaklaşık 5 milyar tutarında ithalat yapılmış, izleyen üç sene boyunca durağan olarak devam etmiş, ilerleyen dönemlerde ise hafif bir artış trendi devam etmiştir. 1980 yılından 1990 yılına dek geçen dönemde gümrük birliğinden gerçekleştirilen ithalat gümrük birliğı harici ölkelerden gerçekleştirilen ithalatın gerisinde kalmış; 1991 yılından 1995 yılına dek ise bu durum tam tersi bir hal almıştır. Tablo 3.5’de dikkati çeken en önemli husus ise 1995 yılında gerek gümrük birliğı üyesi gerekse de gümrük birliğı harici ölkelerden gerçekleştirilen ithalatın 6 milyar dolarlık hızlı bir artış göstermesidir. Bu durumun sebebi ise bir yıl sonra gümrük birliğı antlaşmasının yürürlüğe girmesi ile üçüncü ölkelerden gerçekleştirilecek olan ithalatın daha yüksek bir maliyetle gerçekleşmesine yönelik kaygıdır (Hobikoğlu 2007:76).

3.2.4. Gümrük Birliğı Sonrası Türkiye’nin Ölkeler Grublarına Göre İthalatı

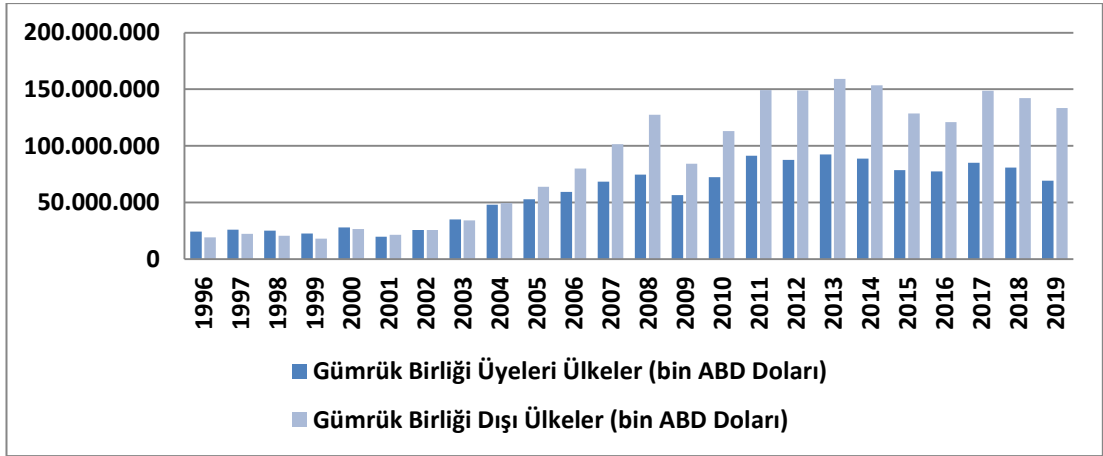
Bu bölümde Türkiye’nin gümrük birliğı sonrası (1996-2019) gümrük birliğı ölkeleri ve gümrük birliğı dışında kalan ölkelerle yıllık ithalatı tablo ve grafiklerle açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.6. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı

Yıl	Gümrük Birliği Üyeleri Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %	Gümrük Birliği Dışı Ülkeler (bin ABD Doları)	Değişim Oranı %
1996	24.349.181	25,9	19.277.461	8,3
1997	26.127.490	6,8	22.431.231	14,1
1998	25.296.935	-3,3	20.624.457	-8,8
1999	22.537.826	-12,2	18.133.446	-13,7
2000	27.994.503	19,5	26.508.318	31,6
2001	19.840.869	-41,1	21.558.214	-23,0
2002	25.698.389	22,8	25.855.408	16,6
2003	35.156.870	26,9	34.182.822	24,4
2004	48.130.982	27,0	49.408.784	30,8
2005	52.781.900	8,8	63.992.251	22,8
2006	59.447.720	11,2	80.128.454	20,1
2007	68.472.880	13,2	101.589.835	21,1
2008	74.513.873	8,1	127.449.701	20,3
2009	56.616.592	-31,6	84.311.829	-51,2
2010	72.391.547	21,8	113.152.785	25,5
2011	91.441.205	20,8	149.400.471	24,3
2012	87.658.804	-4,3	148.886.337	-0,3
2013	92.459.922	5,2	159.201.328	6,5
2014	88.786.727	-4,1	153.390.390	-3,8
2015	78.683.958	-12,8	128.550.401	-19,3
2016	77.502.839	-1,5	121.115.396	-6,1
2017	85.206.507	9,0	148.593.144	18,5
2018	80.814.346	-5,4	142.232.748	-4,5
2019	69.370.109	-16,5	133.332.439	-6,7
Ortalama	57.970.082	3,9%	87.221.152	6,1

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.6. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin Ülke Gruplarına Göre Yıllık İthalatı

Tablo 3.6'da gümrük birliği sonrası Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık ithalat verileri verilmiştir. 1996 yılında Türkiye'nin gümrük birliği ülkelerine ithalatı bir önceki yıla göre yaklaşık 6 milyar dolar artış sergileyerek 24,3 milyar dolar gerçekleşmiştir. Gümrük birliği ülkelerinden gerçekleştirilen ithalat 1997 yılındaki mali krizden olumsuz olarak etkilenmeden artış göstermeye devam etmiş, 1999 Marmara depremi sebebiyle ortalama 2 milyar dolar azalma gerçekleşmiş, bir sonraki yıl toparlanma sergilemiştir. 2001 ekonomik krizi sebebiyle Türkiye'nin gümrük birliği ülkelerinden gerçekleştirdiği ithalat sert bir düşüş yaşanmış, ilerleyen yıllarda ise artış yaşanmaya başlamıştır. 2009 küresel finansal kriz sebebiyle gümrük birliği üyesi ülkelerinden gerçekleşen ithalat yaklaşık 18 milyar dolarlık bir düşüşe neden olmuştur. 2010 yılında krizden önceki yılın düzeyine yakın bir miktarda gerçekleşen gümrük birliği üyeleriyle yapılan ithalat, 2015 yılında Rus savaş uçağının Türkiye tarafından düşürülmesi sebebiyle gerçekleşen siyasi kriz ve 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi ve ilerleyen dönemde kur düzeyinde meydana gelen sert artışlar neticesinde hızlı düşüşler gerçekleştirerek 2019 yılına dek devam etmiştir. Gümrük birliği harici ülkelere gerçekleştirilen ithalat miktarlarına bakıldığında ise, ithalat 1996 yılında 19 milyar dolar olarak gerçekleşirken; mali krizlerin gerçekleştiği yıllar dışındaki yıllarda hızlı bir artış göstermiş; kimi yıllarda ise gümrük birliği ülkelerine gerçekleştirilen ithalatın neredeyse iki katı olarak gerçekleşmiştir. Hem gümrük birliği üyesi ülkelere hem de gümrük birliği harici ülkelere gerçekleşen en çok ithalat hacmi 2013 yılında gerçekleşmiş; bu artış 2 yıl devam etmiştir. İlerleyen 7 yılda ise yatay bir trend izlemiştir.

Sonuç olarak gümrük birliği öncesi ve sonrası Türkiye'nin ülke gruplarına göre yıllık ithalatı incelendiğinde 1980-1995 döneminde Türkiye'nin gümrük birliği üyesi ülkelere toplam ithalatı 124.75 milyar dolar, gümrük birliği dışında kalan diğer ülkelere ise toplam ithalatı 142.27 milyar dolar olduğu Tablo 3.5'de görülmektedir. İhracatta olduğu gibi ithalat oranlarında da gümrük birliği öncesi dönemde üye ülkeler ve diğer ülkeler yaklaşık olarak aynıdır. Tablo 3.6 incelendiğinde 1996-2019 yılları arası döneminde gümrük birliği üyesi ülkelere toplam ithalat 1.39 trilyon dolar, gümrük birliği üyesi dışında kalan diğer ülkelere toplam ithalat 2.09 trilyon dolara çıkarak gümrük birliği öncesi döneme göre artış sergilemiştir. 1996 yılı sonrasında gümrük birliği üyesi ülkeler ile gümrük birliği haricindeki ülkeler arasında ithalat arasındaki fark daha fazladır. 2004 yılından bu yana Türkiye'nin ithalatının büyük bir bölümünün gümrük birliği harici ülkelerden yapıyorken, bu duruma bilhassa Rusya ve İran'dan gerçekleştirilen enerji ithalatının neden olduğu söylenebilmektedir (Ersungur, Bayramoğlu, Papuçcu 2017:254). 2004 yılından bu yana gümrük birliği harici ülkelerden ithalatının gümrük Birliği üyesi ülkelerle gerçekleştirilen ithalat ile arasında olan farkı gittikçe açması bakımından ele alındığında, gümrük birliğinin orta vadede Türkiye'nin ithalatına birlik içinde olumlu açıdan katkıda bulunduğu söylenemez.

3.3. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları (1980-2019)

Bu bölümde Türkiye'nin 1980-2019 yılları arasındaki dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları incelenecektir. Bir önceki bölümde olduğu gibi Türkiye'nin dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları yine gümrük birliği öncesi (1980-1995) ve gümrük birliği sonrası (1996-2019) olmak üzere iki bölümde incelenecektir.

3.3.1. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Bu bölümde gümrük birliği öncesi (1980-1995) Türkiye'nin dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları tablo ve grafiklerle açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.7. Gümrük Birliği Öncesi Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Yıl	Dış Ticaret Hacmi (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	10.819.486	-4.999.242	36,8
1981	13.636.308	-4.230.439	52,6
1982	14.588.639	-3.096.692	65
1983	14.962.836	-3.507.168	62
1984	17.890.636	-3.623.429	66,3
1985	19.301.386	-3.385.367	70,2
1986	18.561.497	-3.648.046	67,1
1987	24.347.856	-3.967.757	72
1988	25.997.422	-2.673.374	81,4
1989	27.416.835	-4.167.451	73,6
1990	35.261.413	-9.342.838	58,1
1991	34.640.476	-7.453.552	64,6
1992	37.585.684	-8.156.426	64,3
1993	44.773.436	-14.083.303	52,1
1994	41.375.891	-5.164.147	77,8
1995	57.346.052	-14.071.970	60,6
Ortalama	27.406.616	-5.973.200	64,0

Kaynak: (TÜİK 2022)

Tablo 3.7’de gümrük birliği öncesi Türkiye’nin dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarının alınmış olduğu yılda ticaret hacmi yeterli seviyede gerçekleşmemekle birlikte; ilerleyen yıllarda artış trendinde olduğu görülmektedir. 1994 mali krizin yaşandığı dönemde toplam dış ticarete bir azama meydana gelmiştir. Türkiye’ni dış ticaret rakamı 1995 yılında ithalatın büyük oranda artması sonucunda bir önceki yıla göre 16 milyar dolar artış sergileyerek 57 milyar dolara çıkmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı verileri incelendiğinde ise 1980 ile 1995 döneminde tüm yıllarda ithalatın ihracatı aştığı ve bu nedenle bu dönemde dış ticaret dengesinin negatif olduğu görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranının en düşük olduğu dönem %36 oranıyla 1980 yılı iken, en yüksek olduğu dönem ise %81 oranıyla 1988 yılıdır.

Her ne kadar ticaret hacmi gitgide artsa da, Türkiye’de dış ticaret açığı sorunu düzeltilememiş; 1980 ile 1995 yılı arasındaki dönemde söz konusu sorun devam etmiştir. 1980 sonrası dış ticaret dengesi açık verse de; 1990 yılında söz konusu

sorun daha da derin bir hal almıştır. 1993 ve 1995 yıllarında ithalatta yaşanan artış hızının ihracat artış hızından daha yüksek olması neticesinde dış ticaret açığı 1993 yılında 14 milyar dolar oranında gerçekleşmiştir.

Dış ticaret hacmi ve dış ticaret dengesi miktarlarına bakıldığında 1980 ile 1996 döneminde genel itibarıyla dış ticaret oranları genel olarak artış eğiliminde olduğu; 1994 mali krizi dolayısıyla ithalatta düşüş gerçekleşmesiyle beraber dış ticaret açığının azaldığı ve kriz sonrasında dış ticaret hacminin toparlanmaya başladığı görülmektedir. Tablo 3.7’de görüldüğü üzere dış ticaret hacmi arttıkça, dış ticaret açığı da artış sergilemektedir. Yiğit (2014) yapmış olduğu çalışmada bu durumun en önemli sebebinin artış gösteren ithalatın, ihracatı yeterli seviyeye yükseltmemesi olduğunu açıklamıştır.

Son olarak 1980-1995 döneminde dış ticaret hacminin artış hızının dalgalı bir trendde olduğu; ancak ticaret dengesinin negatif yönlü olarak artışta olduğu görülmektedir. Nitekim 1994 yılında ithalat sert bir düşüş yaşarken, 1995 yılında keskin bir artış gerçekleşmiş ve dış ticaret dengesi bu dönemde olumsuz olarak etkilenmiştir.

3.3.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Bu bölümde gümrük birliği sonrası (1996-2019) Türkiye’nin dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları tablo ve grafiklerle açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkileri incelenmiştir.

Tablo 3.8. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye’nin Dış Ticaret Hacmi, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranları

Yıl	Dış Ticaret Hacmi (Bin ABD Doları)	Dış Ticaret Dengesi (Bin ABD Doları)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1996	66.851.107	-20.402.178	53,2
1997	74.819.792	-22.297.649	54,1
1998	72.895.344	-18.947.440	58,7
1999	67.258.497	-14.084.047	65,4
2000	82.277.727	-26.727.914	51
2001	72.733.299	-10.064.867	75,7
2002	87.612.886	-15.494.708	69,9
2003	116.592.528	-22.086.856	68,1
2004	160.706.919	-34.372.613	64,8
2005	190.250.559	-43.297.743	62,9
2006	225.110.850	-54.041.499	61,3
2007	277.334.464	-62.790.965	63,1
2008	333.990.770	-69.936.378	65,4
2009	243.071.034	-38.785.809	72,5
2010	299.427.551	-71.661.113	61,4
2011	375.748.545	-105.934.807	56
2012	389.006.877	-84.083.404	64,5
2013	403.463.887	-99.858.613	60,3
2014	399.787.275	-84.566.959	65,1
2015	351.073.230	-63.395.487	69,4
2016	341.147.819	-56.088.651	71,8
2017	390.792.592	-76.806.711	67,1
2018	390.981.381	-55.113.495	75,3
2019	374.170.680	-31.234.415	84,6
Ortalama	241.129.401	-49.253.097	65

Kaynak: (TÜİK 2022)

Tablo 3.8’de gümrük birliği sonrası dönem olan 1996-2019 yılları arası Türkiye’nin dış ticaret hacmi, dış ticaret dengesi ve ihracatın ithalatı karşılama oranları verilmiştir. Bu dönemde toplam ihracatın toplam ithalatı karşılama oranları değerlendirildiğinde, ihracatın ithalatı karşılama oranının devamlı olarak 100 göstergesinin altında seyrettiği görülmektedir. Bu durum bize 1996-2019 döneminde dış ticaret dengesinin negatif yönlü olduğunu göstermektedir. Türkiye’nin ihracatında üretimin payının yüksek olması ve üretimin de ithal girdiye bağımlı olması neticesinde bu durum oluşmaktadır.

Kriz dönemlerine bakıldığında Türkiye'nin ihracatında önemli düşüşlerin olmaması ya da ihracatın artması ancak ithalatında ciddi oranda azalmaların gerçekleşmesi nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmektedir. Bu durum 1994, 2001 ve 2009 mali krizlerinde de kendisini göstermektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı en yüksek olarak 2019 yılında %84 olarak gerçekleşirken, en düşük ise 2000 yılında %51 olarak gerçekleşmiştir. 2001 krizi sonrasında ihracatın devamlı bir şekilde artış göstermesiyle ihracatın ithalatı karşılama oranı 2006 yılına dek azalma trendinde olmuş, 2013 yılına dek dalgalı bir trend izlemiş, sadece 2016 yılı haricinde 2013-2019 yılları arasında ihracattaki artış devam etmiştir.

Gümrük birliği sonrası dış ticaret hacmi ile dış ticaret dengesi arasındaki ilişkiye bakıldığında, kriz dönemlerinde Türkiye'nin ithalatında yaşanan azalmalar sebebiyle dış ticaret hacmi ile dış ticaret arasındaki farkın azaldığı, diğer dönemlerde ise farkın arttığı görülmektedir. gümrük birliği sonrasında izleyen dönemlerde dış ticaret hacmi artmaya başlarken, dış ticaret açığının da benzer olarak arttığı görülmektedir.

Dış ticaret hacmine bakıldığında, gümrük birliği sonrası ticaret hacminde yaşanan artışın, gümrük birliği öncesindeki ticaret hacminden daha da fazla olduğu görülmektedir. 1997 yılındaki kriz Türkiye'nin dış ticaret hacminde bir düşüşe neden olmamış, 1999 Marmara depremi sebebiyle üretimde düşüş gerçekleşmiş ve bu durumun etkisiyle genel ticarete bir düşüş yaşanmıştır. Dış ticaret hacmi 2001 krizinde ise sert bir düşüş yaşamış olmasına rağmen, bilhassa ithalatın azalmasıyla dış ticaret dengesinde olumlu bir gelişme yaşanmıştır. 2001 ve 2008 döneminde hem ihracat hem de ithalatla yaşanan önemli bir artışla beraber dış ticaret hacminde yukarı yönlü bir trend elde edilmiş, bununla birlikte dış ticaret dengesi de önemli oranda sağlanmıştır. 2009 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz kapsamında yeniden tipik bir kriz durumu oluşmuş; dış ticaret hacmindeki sert düşüşle birlikte dış ticaret açığı da azalma trendine girmiştir. Kriz sonrası yeniden artış trendi yakalayan toplam dış ticaret 2013 yılına dek devam etmiş, sonradan ise 2016 yılına kadar iniş trendine geçmiştir. 2016 ve 2018 döneminde ise bu durum yukarı yönlü bir trend yakalamıştır.

Dış ticaret hacmi 1994 krizi, 1999 depremi ve 2001 krizinde azalma trendine girmiştir. 2001 yılı itibariyle genel dış ticaret açığı aşağı yönlü bir trend izlerken, dış ticaret hacminde yaşanan artışla birlikte aradaki fark daha da açılmıştır. 2009 yılındaki krizde dış ticaret açığının ve dış ticaret hacminin azalması ile birlikte aradaki fark azalma yönüne girmiş; 2009 ve 2013 arasındaki fark en geniş aralığa ulaşmıştır. 2001 yılından sonra dış ticaret hacminde gerçekleşen önemli orandaki artışla birlikte dış ticaret dengesi daha da negatif olarak etkilenmiştir.

1996 yılında Türkiye'nin dış ticaret hacmi yaklaşık 67 milyar olarak meydana gelirken, ilerleyen dönemde genel itibariyle dış ticaret hacmi yukarı yönlü bir trend izlemiştir. Marmara depreminin yaşandığı 1999 yılında ve ekonomik krizin yaşandığı 2001 yılında dış ticaret hacmi düşüş sergilerken, ilerleyen dönemlerde önemli oranda bir artışın yaşandığı tablo 3.8'de görülmektedir. Türkiye'nin genel ticaretinde asıl artış ise 2001 ekonomik krizinin etkilerinin aşılması sonrasında meydana gelmiştir.

2008 yılında 333,9 milyar dolar olarak gerçekleşen dış ticaret hacmi 2009 yılındaki küresel mali krizin gerçekleşmesiyle sert bir düşüş meydana gelmiştir. Elde edilen verilere göre Türkiye'nin dış ticareti krizlere karşı duyarlı olmakla birlikte, hızlı bir biçimde toparlanmaktadır. 2009 ekonomik krizi sonrasında da yeniden yukarı yönde bir artış kazanan toplam dış ticaret verileri 403 milyar dolar ile 2013 yılında rekor kırmıştır. 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi ve sonrasında gerçekleşen aşırı kur dalgalanması Türkiye'nin dış ticaretinin olumsuz etkilenmesine sebep olmuştur. İlerleyen dönemlerde de kur dalgalanmaları devam etse dahi, dış ticaret hacmi artış göstermiştir.

Dış ticaret hacminde yaşanan sıçrama 2001 yılı sonrasında başlamış; kriz dönemlerindeki düşüşler dikkate alınmadığında 2018 yılına dek etkili bir performans göstermiştir. 1996 ve 2019 dönemi ele alındığında dış ticaret hacmi en yüksek değerini 403 milyar dolarla 2013 yılında gerçekleştirirken, en düşük değeri ise 1996 yılında gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak genel dış ticaret açığı bakımından değerlendirildiğinde, gümrük birliği öncesi genel dış ticaret açığı sabit bir pozisyon sergilerken; gümrük birliği sonrası artış göstermiş, dış ticaret dengesinin negatif ağırlığı artmıştır. Gümrük birliği döneminde kısmi olarak da olsa Türkiye-AB arasında bir ticaret serbestliği

başlamıştır. Ancak gümrük birliğinin resmi olarak yürürlüğe girmiş olduğu 1996 yılında net olarak bir ticaret etkisi oluşmamıştır. Sonrası dönemlerde gümrük birliğinin dış ticaret hacmine olumlu olarak etkide bulunduğu görülmekle birlikte, dış ticaret açığı üzerinde olumlu bir etkiye neden olmadığı görülmektedir. Ekonomik krizler, kur dalgalanmaları Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Genel itibariyle Türkiye'nin dış ticareti değerlendirildiğinde, Türkiye'nin dış ticaretinin gümrük birliği ile dış ticaret açığı bakımından ilerleme kaydedemediği ancak ekonomik olarak fayda sağladığını söylemek mümkündür.

3.4. Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Genel Dış Ticaret Hadleri

Dış ticaret haddi etkileri, gümrük birliğinde üye ülkelerin tarifeleri kaldırması neticesinde, üye ülkelerdeki dış ticaret fiyatları, ihrac ve ithal edilen ürünlerin türlerine ve talebin ciddiyetine göre değişmektedir. Diğer bir deyişle, birlikteki üye ülkeler arasında oluşan iş bölümü sonucunda meydana gelen refah her üye ülkesinin alabileceği payı da belirlemektedir. İhrac edilen malların, tarımsal ürünlerle standardize edilmiş teknolojik ürünlerden oluşuyorsa, ülkede dış ticaret haddi olumsuz bir biçimde etkilenebileceği beklenmektedir. Türkiye'de imalat sanayisi üretiminde kullanılan yatırım ve hammadde mallarının büyük bir kısmına yakını ithal edilmektedir. gümrük birliğini süreçler bütünü olarak değerlendirdiğimizde bu durumun Türkiye aleyhinde olması beklenen bir durumdur. Gümrük birliği sonrasında gelişen ekonomik faktörler belli dönemlerde gümrük birliği üye ülkelerle dış ticaret verilerimizin artmasına olanak sağlamıştır (Gökalp, 2004 : 271-272)

Tablo 3.9. Dış Ticaret Hadleri 1980-2019

Yıl	Değer	Yıl	Değer
1980	74,83	2000	97,64
1981	76,06	2001	95,44
1982	76,9	2002	94,88
1983	83,7	2003	96,7
1984	92,92	2004	99,66
1985	97,8	2005	99,66
1986	107,83	2006	94,99
1987	108,99	2007	97,69
1988	109,58	2008	96,9
1989	100,38	2009	94,97
1990	105,16	2010	91,79
1991	102,77	2011	88,56
1992	105,24	2012	87,20
1993	111,42	2013	91,80
1994	100,00	2014	94,90
1995	101,81	2015	101,03
1996	103,59	2016	101,11
1997	108,09	2017	96,60
1998	108,16	2018	91,11
1999	106,82	2019	96,29

Kaynak: (TÜİK 2022)

Gümrük birliğinin statik etkileri bölümünde de bahsedildiği gibi dış ticaret hadleri ihracat fiyat endeksinin ithalat fiyat endeksine bölümünden oluşmaktadır. Dış ticaret hadlerinin 100 baraj puanının üzerinde seyretmesi dış ticaret fiyat hareketlerinden ülkenin olumlu etkilenmesi anlamına gelmekte olup, tersi durumda ise olumsuz etkilenmesi söz konusudur. Başka bir deyişle, dış ticaret hadlerindeki değişim yoluyla ülke ekonomisinin ek gelir elde ettiği veya ek bir maliyet yüküne girdiği görülmektedir. Bu duruma özellikle Euro/Dolar kurlarındaki değişim etkili olmaktadır. ihracatımızın büyük bir bölümünü AB ülkeleriyle yapmamızdan dolayı Euro'nun kullanımı Türkiye'nin ihracat fiyatlarını olumlu etkilemiştir.(Yükseler, Türkan 2006 : 58-59)

Tablo 3.9'da görüldüğü gibi dış ticaret hadleri, 1999 yılına kadar artış trendinde olmuş, 2000 yılından sonra düşüşe geçerek birbirine yaklaşık bir seyir izlemiştir. Bu durum ithalat fiyatlarındaki aşırı artışlardan çok, ihracat fiyatlarındaki devamlı düşme ve dalgalanmalara bağlanabilir.

3.5. Türkiye'nin AB ile olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

Gümrük birliklerinin üye ülkelere etkileri ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olarak ortaya çıkmaktadır. Üretim etkisi hem olumlu hem de olumsuz etki olmak üzere ikiye ayrılır. Olumlu üretim etkisi; gümrük birliği sonrasında az maliyetle üretim yapan ve satan birlik ülkesinden ticaretin yapılmasıdır. Olumsuz üretim etkisi; ürünü daha ucuza üreten üçüncü ülkelerin yerine vergilerin kalkması ve maliyetlerinde azalmasıyla birlikte üretimin birlik içinde farklı bir ülkeye geçmesidir. Birlik içindeki fiyat politikası diğer bir üye ülkenin fiyatının altında ise bu ülkenin satın alma gücü değişir ve bunun sonucunda tüketim etkileri meydana gelir (Sönmez 2006 : 56). Üretim ve tüketim etkilerini incelemek için Türkiye'nin AB ile ticaretine konu olan mal gruplarının yıllar içindeki seyrine bakmak gerekmektedir.

3.5.1. İhracat Düzeyinde Türkiye'nin AB İle Olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

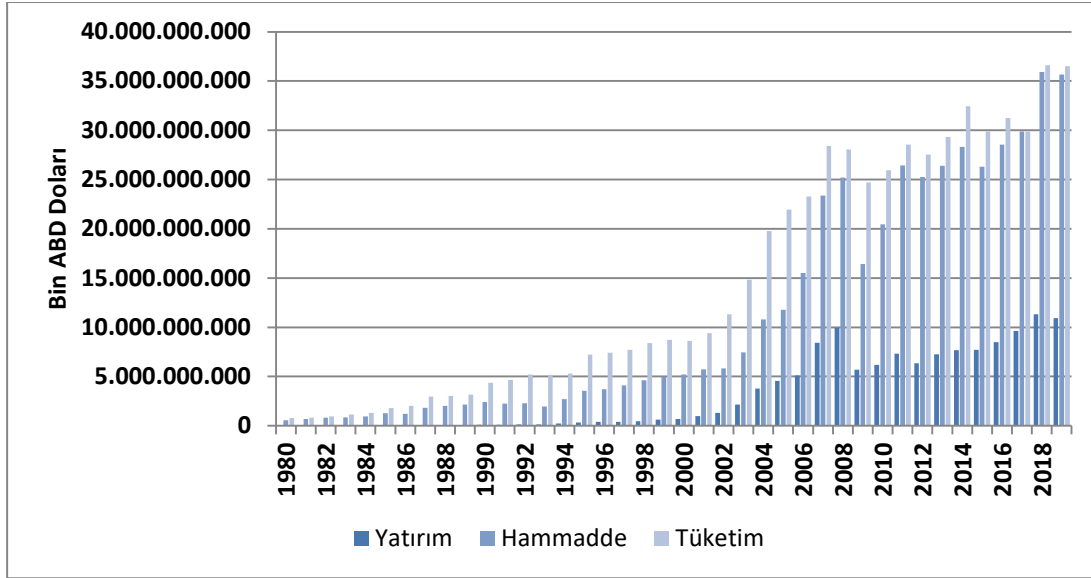
Bu bölümde Türkiye'nin AB ile yaptığı yatırım, hammadde ve tüketim malları düzeyinde ihracatının dağılımı Tablo 3.10.'da açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkisi incelenmiştir.

Tablo 3.10. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İhracat Dağılımı

YIL	YATIRIM			HAMMADDE			TÜKETİM			Toplam
	Miktar	Pay %	Değ. %	Miktar	Pay %	Değ. %	Miktar	Pay %	Değ.%	
1980	1.196.163	0,09%	-	566.322.421	42,24%	-	773.325.856	57,67%	-	1.340.844.440
1981	7.093.713	0,47%	83,14%	689.997.223	45,85%	17,92%	807.680.157	60,24%	4,25%	1.504.771.093
1982	8.930.416	0,51%	20,57%	807.884.316	46,02%	14,59%	938.632.465	53,47%	13,95%	1.755.447.197
1983	7.507.154	0,37%	-18,96%	848.226.860	42,20%	4,76%	1.154.210.629	65,75%	18,68%	2.009.944.643
1984	13.924.759	0,61%	46,09%	940.332.603	41,30%	9,80%	1.322.699.420	58,09%	12,74%	2.276.956.782
1985	41.901.498	1,34%	66,77%	1.280.330.100	40,86%	26,56%	1.811.231.311	57,80%	26,97%	3.133.462.909
1986	46.001.147	1,41%	8,91%	1.209.433.411	37,07%	-5,86%	2.007.522.078	64,07%	9,78%	3.262.956.636
1987	57.359.280	1,18%	19,80%	1.837.623.680	37,75%	34,18%	2.972.673.390	61,07%	32,47%	4.867.656.350
1988	37.825.015	0,74%	-51,64%	2.032.653.549	39,87%	9,59%	3.027.832.356	62,20%	1,82%	5.098.310.920
1989	76.084.739	1,41%	50,29%	2.161.601.834	39,98%	5,97%	3.169.193.694	58,61%	4,46%	5.406.880.267
1990	106.085.520	1,54%	28,28%	2.422.546.845	35,15%	10,77%	4.364.048.279	63,31%	27,38%	6.892.680.644
1991	113.583.005	1,61%	6,60%	2.258.998.433	32,08%	-7,24%	4.669.331.300	67,74%	6,54%	7.041.912.738
1992	122.236.210	1,61%	7,08%	2.279.073.111	29,99%	0,88%	5.197.682.921	68,40%	10,17%	7.598.992.242
1993	152.016.888	2,09%	19,59%	1.969.171.385	27,03%	-15,74%	5.163.400.311	67,95%	-0,66%	7.284.588.584
1994	247.677.063	3,00%	38,62%	2.702.347.668	32,70%	27,13%	5.315.048.010	64,31%	2,85%	8.265.072.741
1995	320.526.741	2,89%	22,73%	3.537.317.594	31,94%	23,60%	7.217.139.131	65,17%	26,36%	11.074.983.466
1996	385.563.192	3,34%	16,87%	3.721.719.097	32,26%	4,95%	7.430.657.501	67,09%	2,87%	11.537.939.790
1997	398.777.466	3,26%	3,31%	4.110.511.408	33,60%	9,46%	7.723.893.975	63,14%	3,80%	12.233.182.849
1998	477.401.602	3,54%	16,47%	4.620.375.444	34,25%	11,04%	8.393.886.324	68,62%	7,98%	13.491.663.370
1999	639.520.416	4,46%	25,35%	4.981.517.818	34,72%	7,25%	8.724.647.651	60,82%	3,79%	14.345.685.885
2000	686.396.066	4,73%	6,83%	5.196.396.555	35,83%	4,14%	8.619.921.629	59,44%	-1,21%	14.502.714.250
2001	976.401.822	6,06%	29,70%	5.736.314.598	35,60%	9,41%	9.398.953.505	64,81%	8,29%	16.111.669.925
2002	1.299.646.835	7,05%	24,87%	5.835.402.373	31,64%	1,70%	11.306.916.890	61,31%	16,87%	18.441.966.098
2003	2.169.357.707	8,88%	40,09%	7.457.153.675	30,51%	21,75%	14.814.863.694	80,33%	23,68%	24.441.375.076
2004	3.776.110.561	11,00%	42,55%	10.797.484.618	31,44%	30,94%	19.768.243.652	57,56%	25,06%	34.341.838.831
2005	4.565.749.715	11,93%	17,29%	11.772.275.655	30,75%	8,28%	21.943.733.990	57,32%	9,91%	38.281.759.360
2006	5.120.598.828	11,66%	10,84%	15.501.682.068	35,31%	24,06%	23.281.438.117	60,82%	5,75%	43.903.719.013
2007	8.432.544.901	14,00%	39,28%	23.388.951.774	38,82%	33,72%	28.430.255.179	47,19%	18,11%	60.251.751.854
2008	9.953.806.294	15,75%	15,28%	25.196.665.166	39,86%	7,17%	28.055.016.275	46,56%	-1,34%	63.205.487.735
2009	5.696.836.321	12,16%	-74,73%	16.418.445.825	35,06%	-53,47%	24.717.014.386	52,78%	-13,50%	46.832.296.532
2010	6.191.012.585	11,77%	7,98%	20.462.523.790	38,90%	19,76%	25.955.142.466	49,34%	4,77%	52.608.678.841
2011	7.314.472.185	11,74%	15,36%	26.435.363.587	42,45%	22,59%	28.528.062.919	54,23%	9,02%	62.277.898.691
2012	6.332.605.671	10,71%	-15,50%	25.264.972.888	42,73%	-4,63%	27.534.558.402	46,56%	-3,61%	59.132.136.961
2013	7.252.905.651	11,52%	12,69%	26.388.888.321	41,90%	4,26%	29.338.627.245	49,62%	6,15%	62.980.421.217
2014	7.662.429.195	11,20%	5,34%	28.325.640.909	41,39%	6,84%	32.448.911.737	47,41%	9,59%	68.436.981.841
2015	7.724.988.011	12,09%	0,81%	26.288.750.052	41,14%	-7,75%	29.884.574.206	46,77%	-8,58%	63.898.312.269
2016	8.495.540.423	12,45%	9,07%	28.530.906.588	41,80%	7,86%	31.231.298.572	48,88%	4,31%	68.257.745.583
2017	9.631.124.969	13,88%	11,79%	29.887.912.011	43,06%	4,54%	29.887.912.011	43,06%	-4,49%	69.406.948.991
2018	11.333.761.957	13,52%	15,02%	35.911.840.070	42,82%	16,77%	36.612.337.582	52,75%	18,37%	83.857.939.609
2019	10.941.851.212	13,17%	-3,58%	35.648.644.482	42,89%	-0,74%	36.516.571.759	43,94%	-0,26%	83.107.067.453

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.7. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İhracat Dağılımı

Tablo 3.10’da ihracat değerlerine baktığımızda, yatırım malları ihracatı birlik öncesinde dalgalı bir seyir izlemiş olup, 1986 yılında yatırım malları ihracatı 46 milyon dolar olarak görülmektedir. 1980-1995 yılları arası değerlendirildiğinde toplam yatırım malı ihracatı 1.360 milyar dolar, hammadde ve tüketim oranlarına göre payı %1.73’dür. Gümrük birliği öncesinde yatırım malları düzeyinde bazı yıllarda düşüş olsa da genel itibariyle artış devam etmiştir. Gümrük birliği sonrasında ise yatırım malları ihracat payı ve miktarı düzenli olarak artış göstermiş, Tablo 3.10’da görüldüğü gibi yatırım malları ihracatı 1996-2019 yılları arasında toplam 127.459 milyar dolar, hammadde ve tüketim malları arasında aldığı pay ise %11.74 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 3.10 incelendiğinde hammadde düzeyinde Türkiye’nin gümrük birliği öncesinde 1980-1995 dönemi toplam ihracatı 27.544 milyar dolar almış olduğu pay %34.95’dir. Gümrük birliği öncesinde hammadde düzeyinde genel bir artış söz konusudur. Hammadde ihracatı gümrük birliği sonrasında düzenli artışların sonunda 1996-2019 yılları arasında toplam 427.880 milyar dolara ulaşmış, yatırım ve tüketim malları arasındaki payı ise %39.40 olarak gerçekleşmiştir. Burada dikkat edilecek nokta hammadde ihracatının değeri artmasına rağmen birlik öncesindeki genel ihracat içerisindeki aldığı yüzde yaklaşık olarak payda aynı kalmıştır. Yani değişim sadece miktardaki artıştır.

Tüketim mallarında ise Türkiye'nin 1980-1995 yılları toplam ihracatı yaklaşık 49.912 milyar dolar almış olduğu pay ise %63,33'dür. Tüketim malları gümrük birliği öncesinde yatırım ve hammadde mallarına göre ihracat olarak fazladır. Tüketim malları gümrük birliği sonrası 1996-2019 dönemlerinde 530.547 milyar dolara çıkmış almış olduğu pay ise %48,86'dır. Rakamsal olarak miktardaki bu artışın tersine, tüketim malları ihracat payı gerilemiştir. Birlik öncesi olan %63.33'lük değer, Tablo 3.10'da görüleceği üzere düşüş trendine girerek 2019 yılı sonunda % 48,86 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'nin AB ile mal gruplarına göre ihracat kalemlerini değerlendirdiğimizde yatırım, hammadde ve tüketim malları ihracatında artış gözlenmiştir.

Gümrük birliği sonrasında Türkiye'de sanayi geniş bir çevrede ve uluslararası alanda rekabete açılmıştır. Böylelikle, yatırım, hammadde ve tüketim gibi çeşitli sanayi alanlarında üretkenlik ve kalite artırılmış, uluslararası pazarda rekabet gücü kazanılmıştır. Gümrük birliğinin meydana getirdiği bu ortamda AB piyasalarına yatırım, hammadde ve tüketim mallarında önemli ölçüde ihracat yapılmıştır (Özdemir, Aytekin 2016 : 51)

Sonuç olarak; başta hammadde ve tüketim mallarımız olmak üzere gümrük birliği sonrasında ihracatımız önemli ve istikrarlı bir şekilde artış sağlamıştır. Bu gelişmeler gümrük birliğinin Türkiye'nin ekonomisine olumlu bir şekilde yansıdığını ve ihracat oranlarımızın arttığını göstermektedir.

3.5.2. İthalat Düzeyinde Türkiye'nin AB İle Olan Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Değerlendirilmesi

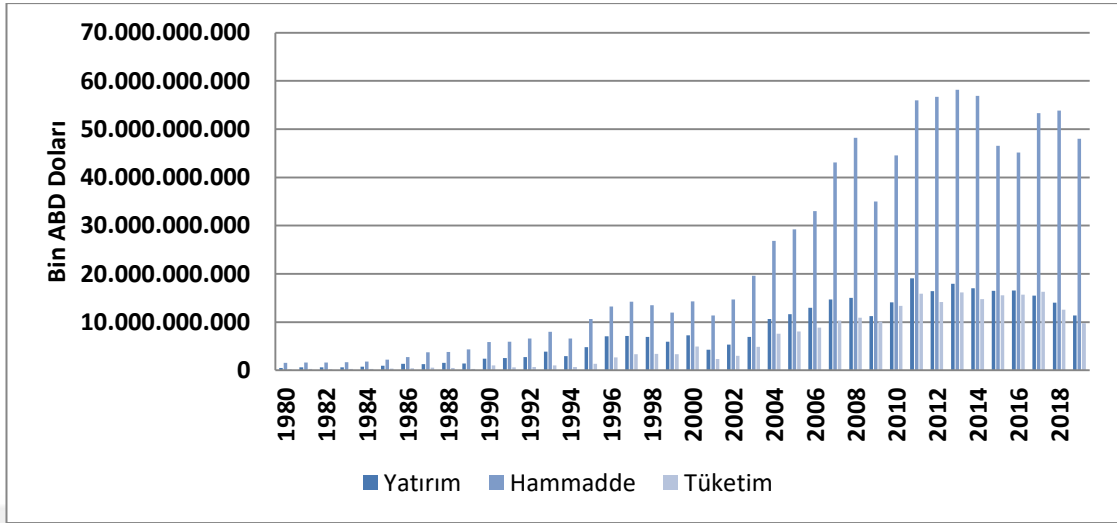
Bu bölümde Türkiye'nin AB ile yaptığı yatırım, hammadde ve tüketim malları düzeyinde ithalatının dağılımı Tablo 3.11.'de açıklanarak Türkiye dış ticaretine etkisi incelenmiştir.

Tablo 3.11. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İthalat Dağılımı

YIL	YATIRIM			HAMMADDE			TÜKETİM			Toplam
	Miktar	Pay %	Değ. %	Miktar	Pay %	Değ. %	Miktar	Pay %	Değ. %	
1980	487.855.872	22,05%		1.523.233.121	68,85%		201.345.788	9,10%		2.212.434.781
1981	601.381.875	23,89%	18,88%	1.651.844.144	65,62%	7,79%	264.192.937	10,49%	23,79%	2.517.418.956
1982	645.121.465	26,16%	6,78%	1.588.697.580	64,42%	-3,97%	232.413.656	9,42%	-13,67%	2.466.232.701
1983	645.621.483	24,87%	0,08%	1.680.644.855	64,74%	5,47%	269.725.205	10,39%	13,83%	2.595.991.543
1984	747.506.591	25,75%	13,63%	1.852.114.652	63,80%	9,26%	303.321.011	10,45%	11,08%	2.902.942.254
1985	977.046.930	27,55%	23,49%	2.187.360.331	61,67%	15,33%	382.248.773	10,78%	20,65%	3.546.656.034
1986	1.352.060.246	29,64%	27,74%	2.770.335.918	60,74%	21,04%	438.551.062	9,62%	12,84%	4.560.947.226
1987	1.308.253.913	23,09%	-3,35%	3.775.434.529	66,65%	26,62%	581.149.180	10,26%	24,54%	5.664.837.622
1988	1.540.910.063	26,15%	15,10%	3.827.351.649	64,94%	1,36%	525.426.192	8,92%	-10,61%	5.893.687.904
1989	1.436.706.808	23,74%	-7,25%	4.315.835.613	71,30%	11,32%	300.529.871	4,96%	-74,83%	6.053.072.292
1990	2.423.991.028	26,03%	40,73%	5.897.091.694	63,32%	26,81%	992.263.870	10,65%	69,71%	9.313.346.592
1991	2.577.440.476	28,25%	5,95%	5.904.312.295	64,72%	0,12%	640.590.234	7,02%	-54,90%	9.122.343.005
1992	2.724.785.872	27,25%	5,41%	6.566.213.865	65,66%	10,08%	709.544.205	7,10%	9,72%	10.000.543.942
1993	3.864.655.644	29,91%	29,49%	8.015.758.189	62,03%	18,08%	1.041.180.183	8,06%	31,85%	12.921.594.016
1994	2.963.736.380	28,89%	-30,40%	6.584.781.718	64,19%	-21,73%	709.604.516	6,92%	-46,73%	10.258.122.614
1995	4.785.472.764	28,43%	38,07%	10.663.302.715	63,35%	38,25%	1.384.533.919	8,22%	48,75%	16.833.309.398
1996	7.029.888.717	30,62%	31,93%	13.225.199.338	57,61%	19,37%	2.699.924.278	11,76%	48,72%	22.955.012.333
1997	7.141.632.160	28,91%	1,56%	14.214.758.873	57,55%	6,96%	3.343.034.538	13,53%	19,24%	24.699.425.571
1998	6.946.010.799	29,11%	-2,82%	13.488.446.616	56,54%	-5,38%	3.423.287.403	14,35%	2,34%	23.857.744.818
1999	5.918.736.324	27,82%	-17,36%	11.982.166.028	56,32%	-12,57%	3.372.752.125	15,85%	-1,50%	21.273.654.477
2000	7.238.469.845	27,31%	18,23%	14.323.055.814	54,04%	16,34%	4.940.775.839	18,64%	31,74%	26.502.301.498
2001	4.303.696.990	23,79%	-68,19%	11.407.303.904	63,05%	-25,56%	2.382.646.309	13,17%	-107,37%	18.093.647.203
2002	5.311.339.526	23,11%	18,97%	14.678.620.396	63,86%	22,29%	2.995.796.922	13,03%	20,47%	22.985.756.844
2003	6.958.783.192	22,17%	23,67%	19.587.476.304	62,40%	25,06%	4.841.701.820	15,43%	38,13%	31.387.961.316
2004	10.673.671.971	23,66%	34,80%	26.820.959.878	59,46%	26,97%	7.613.234.555	16,88%	36,40%	45.107.866.404
2005	11.639.598.795	23,80%	8,30%	29.200.626.901	59,71%	8,15%	8.061.979.023	16,49%	5,57%	48.902.204.719
2006	12.936.616.247	23,63%	10,03%	32.977.195.349	60,23%	11,45%	8.841.692.772	16,15%	8,82%	54.755.504.368
2007	14.675.243.125	21,56%	11,85%	43.062.861.469	63,26%	23,42%	10.335.891.123	15,18%	14,46%	68.073.995.717
2008	15.049.141.883	20,29%	2,48%	48.174.446.075	64,96%	10,61%	10.931.828.150	14,74%	5,45%	74.155.416.108
2009	11.260.312.483	19,97%	-33,65%	34.977.065.016	62,04%	-37,73%	10.139.154.426	17,98%	-7,82%	56.376.531.925
2010	14.124.771.170	19,61%	20,28%	44.528.724.026	61,82%	21,45%	13.371.853.977	18,57%	24,18%	72.025.349.173
2011	19.060.121.810	20,96%	25,89%	55.976.239.865	61,54%	20,45%	15.919.093.047	17,50%	16,00%	90.955.454.722
2012	16.413.065.339	18,80%	-16,13%	56.684.526.124	64,94%	1,25%	14.186.118.561	16,25%	-12,22%	87.283.710.024
2013	17.971.942.843	19,47%	8,67%	58.177.080.873	63,04%	2,57%	16.134.230.829	17,48%	12,07%	92.283.254.545
2014	16.996.584.395	19,17%	-5,74%	56.911.546.285	64,18%	-2,22%	14.772.978.800	16,66%	-9,21%	88.681.109.480
2015	16.483.357.567	20,97%	-3,11%	46.560.309.551	59,23%	-22,23%	15.562.831.197	19,80%	5,08%	78.606.498.315
2016	16.554.765.495	21,38%	0,43%	45.172.653.208	58,35%	-3,07%	15.690.920.058	20,27%	0,82%	77.418.338.761
2017	15.482.402.605	18,21%	-6,93%	53.288.060.305	62,66%	15,23%	16.269.681.202	19,13%	3,56%	85.040.144.112
2018	14.021.822.033	17,43%	-10,42%	53.860.923.871	66,94%	1,06%	12.573.126.837	15,63%	-29,40%	80.455.872.741
2019	11.374.122.904	16,45%	-23,28%	47.984.472.835	69,39%	-12,25%	9.797.333.534	14,17%	-28,33%	69.155.929.273

Kaynak: (TÜİK 2022)

Grafik 3.8. Türkiye'nin AB İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre İthalat Dağılımı

Türkiye'nin mal grupları bakımından ithalat değerleri incelendiğinde, yatırım malları ithalatı birlik öncesinde genel itibariyle artış seyrinde olmuş, 1986 yılında 1.352 milyar dolar olarak tablo 3.11'de görülmektedir. 1980-1995 arası yıllar değerlendirildiğinde toplam yatırım malları ithalatı 29.082 milyar dolar, toplam hammadde ve tüketim oranına göre payı %21,27'dir. Gümrük birliği öncesi ve sonrasında yatırım malları ithalatı kriz dönemleri haricinde düzenli bir artış göstermiş, gümrük birliği sonrası dönem olan 1996-2019 yılları içinde toplam yatırım malları ithalatı 285.566 milyar dolar, hammadde ve tüketim malları oranına göre almış olduğu pay %21,0'dır.

Hammadde mallarında ise Türkiye'nin 1980-1995 yılları toplam ithalatı yaklaşık olarak 68.804 milyar dolar, yatırım ve tüketim mallarına göre almış olduğu pay %64,39'dur. Hammadde mallarında 1995'de miktar olarak 10.633 milyar dolar ve almış olduğu pay %63,35 iken dalgalanmalar yaşamış ve 2019 yılı sonunda miktar olarak 47.984 milyar dolara çıkarak yatırım malı ithalatında olduğu gibi genel ithalat içindeki payı da düşüş içinde olmuştur.

Tüketim mallarının ithalatına göre değerlendirme yapıldığında; gümrük birliğinden önceki rakamlara bakıldığında 1980-1995 döneminde 8.976 milyar dolar olan tüketim mallarının ithalatı, genel ithalat %8.40'lık bir orana tekabül ettiği görülebilmektedir. Gümrük birliği ilk yıllardan beri trendindeki yükselişi, 2000

yıldaki mali kriz nedeniyle düşüşe geçse de 1996-2019 yılları arasındaki dönemde toplam 228.201 milyar dolara, genel ithalattaki oranı da %16.77 olmuştur.

Türkiye'nin AB ile mal gruplarına göre ithalat türlerini değerlendirdiğimizde yatırım mallarının, gümrük birliği sonrasında genel ithalat içindeki payı düşüş göstermiş olup, hammadde mallarında pay yaklaşık olarak sabit kalmıştır. Tüketim malları ithalatının ise miktar ve genel ithalat içinde almış olduğu pay oranlarında artış gözlenmektedir. Bu durumun karşısında, yatırım ve hammadde ithalatından tüketim malları ithalatına doğru kaymanın olduğu söylenebilir.

Tüketim malları ithalat oranlarının hammadde ve yatırım malları ithalat oranına göre düşük olmasının sebebi 1980'li yıllardan sonra Türkiye'nin yatırım malları ithalatında gümrüklerini sıfırlaması ile açıklanmaktadır. Bu durum karşısında AB'den ithal edilen tüketim mallarında gümrük işlemleri gümrük birliğinin 1996 yılında yürürlüğe girmesi ile kaldırılmıştır. Tüketim malları ithalatının 1996 yılında yaklaşık olarak iki katına çıkması bu durum kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir. Tüketim malları ithalatının ekonomiye olumsuz etkisini bir nebze olsun rahatlatacak ve dengeleyecek unsur ise lüks tüketim mallarından alınan yüksek vergilerin oluşudur. Bu doğrultuda Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatta yatırım ve hammaddenin ağırlıklı yer tutması, ithalatın Türk sanayisine yönelik girdi sağlayan sağlıklı yapısını ortaya koymaktadır (Bahçekapılı 2006 : 56)

Sonuç olarak; tüketim malları, yatırım malları ve hammadde malları ithalatımız bazı kriz dönemleri haricinde önemli ve istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. Bu gelişmeler gümrük birliğinin tüketim etkisinin ortaya çıktığını ve Türkiye'nin bundan önemli ölçüde faydalandığını göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye 1951 yılında AKÇT Antlaşması ile Avrupa ile ilişkilerine yeni bir boyut kazandırsa da kuşkusuz bu atılımların en önemlilerinden biri de Türkiye'nin gümrük birliğine girmesine yönelik 1964 yılında Ankara Antlaşması ile başlayan ve 1996 yılında gümrük birliği Antlaşması ile sonlanan süreçtir. Gümrük birliği esas olarak 1971 yılında Türkiye'nin lehine olmak üzere tek taraflı olarak başlatılan bir süreç olup; Türkiye 1971 yılından itibaren neredeyse bütün sanayi mallarında AB pazarına gümrüksüz giriş hakkını edinmiştir. Bu duruma rağmen Türkiye, AB'ye aynı tavizi Katma Protokolün yürürlüğe girmiş olduğu 1973 yılından itibaren azami 22 yıl olmak üzere 12 ile 22 yıllık bir geçiş süreci içinde yerine getirmeyi üstlenmiştir. Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasal ve iktisadi sorunlar sebebiyle Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkiler bir dönem askıya alınmış; Türkiye'nin söz konusu sorunları bertaraf etmesinin ardından Türkiye ile AB ilişkilerinde yeniden bir canlanma sürecine girilmiştir.

Bu araştırmada gümrük birliği öncesi (1980-1995) ve sonrası (1996-2019) döneminde gümrük birliğinin Türk dış ticaretine olan etkileri incelenmiştir.

24 Ocak 1980 Kararları ile beraber Türk ekonomisinde serbestleşmeye yönelik politikalar uygulanmış; bu dönemde uygulanmaya başlanan dışa açık ve ihracata dayalı büyüme politikaları, Türkiye'nin dış ticaret politikasında radikal değişimler getirmiştir. Ancak Türkiye, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerde gerek korumacı ve ithal ikameci politikaların etkisi gerek 1970-1980 yılları arasındaki krizlerin etkisi ile yatırım malları sanayisinin meydana gelmesinde başarıyı elde edememişlerdir. 1980 yılı sonrasında uygulanmaya başlanan ihracata dayalı ekonomik büyüme stratejisi, önceki yıllarda uygulanmakta olan ithal ikamesine dayalı ve korumacı anlayışın da katkıda bulunduğu rekabet gücü düşük olan sanayi sektörlerinin gelişimine olumlu katkıda bulunmuştur. Söz konusu durum ihracata yönelik teşviklerle desteklenmiştir.

Türkiye'nin en büyük dış ticaret ortağı olması nedeniyle AB, önemli bir konumdadır. 1996 yılında girilen gümrük birliği, Türkiye'nin AB ile olan ticari ilişkilerinde önemli bir etkiye sahiptir. Nitekim 1980 yılı sonrası Türkiye'nin

gerçekleştirmiş olduğu yapısal dönüşümlerin meyvesini gümrük birliği üyeliği sonrası gerçekleştirdiği dış ticaret ile topladığı ifade edilebilir. Gümrük birliği, Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretini olumlu yönde etkilemiş; fakat beklenildiği gibi dış ticaret girdilerinde bir artış sergilenememiştir. Zira 1990 yılında Türkiye'nin toplam ihracatının %57'si ve toplam ithalatın %47'si AB ülkeleriyle gerçekleşirken, 2018 yılında ise toplam ihracatın %50'si ve toplam ithalatın %36,2'si AB ülkeleriyle gerçekleşmiştir. Yine de 2019 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticaretinin, gümrük birliği öncesine göre ortalama 6 kattan daha fazla arttığı görülmektedir. Söz konusu durum gümrük birliğinin ticaret yaratma etkisini sergilemesi bakımından önem arz etmektedir.

Gümrük birliği sonrasında AB ile gerçekleştirilen ithalat oranları, ihracata göre daha hızlı bir artış sergilerken; bilhassa gümrük birliğinin ilk yıllarında rekabet gücü olmayan yerel işletmeler AB kaynaklı ürünlere karşı yenik düşmüş ve Türkiye'nin ithalat düzeyi de artış göstermiştir. Fakat günümüz itibariyle Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretinde ihracatın ithalatı karşılama oranı ise %100'ü aşmış haldedir. Bununla birlikte yerli üreticilerin üretim kalitelerini artırmaları ve rekabet gücü edinmeleri neticesinde küresel piyasalarda avantaj edinilmiştir (Gündüz, Esengün 2007: 46).

Ancak yine de bütün bu sonuçların gerçekleşmesinde salt gümrük birliğinin etkin olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Nitekim yerel ve küresel gelişmeler, Türkiye'nin dış ticaretinde olumlu ya da olumsuz etkilere neden olmuştur. 2009 küresel krizi sonrası AB'nin karşı karşıya kaldığı ekonomik daralmalar neticesinde Türkiye ile dış ticaretinde düşüşler gerçekleşmiştir. Söz konusu dönemde AB ile olan dış ticarete yoğunluk azalırken, üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerde artış görülmüştür. Nitekim bu dönemde Yakın ve Orta Doğu'da ihracat artarken, Çin, Rusya ve İran ile ithalat artmıştır. Türkiye'nin gümrük birliği sonrası AB ile olan dış ticaret açığı devamlı bir azalma sergilese de, toplam dış ticaretindeki açık ise devamlı bir artış sergilemiştir. Sonuç olarak gümrük birliğinin Türkiye üzerinde olan etkisi kısa vade içerisinde oldukça net bir şekilde gerçekleşmese de; ilerleyen yıllarda katkısının olduğu görülmektedir. Ayrıca gümrük birliğinin dış ticaret hacminde artış sağlaması, yatırımların oluşması, üretim kalitesi ve rekabet gücünü artırması gibi çeşitli faydaları da olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Altay, Arda (2015). *Mortgage Krizi'nin Avrupa Borç Krizine Etkileri: Panel Veri Yöntemi İle Bir Analiz*, Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli.
- Ardıç Oğuzhan ve Yılmaz Pınar (2002). *Para-Banka Uluslararası İktisat ve Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Arıç, Kıvanç Halil (2013). “Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter’ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi’nin Yapısı”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 81-97.
- Atık, Hayriye (2006). *Beşeri Sermaye, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme*. Ekin Yayınevi.
- Aydın, Atilla (2019). *Türkiye Ekonomisinde 1990 Sonrası Ekonomik Krizlerin Sonuçları Bakımından Değerlendirilmesi*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Aydın, Atilla (2021). “Türkiye Ekonomisinde İhracat ve Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi”, *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 4(1), 30-62.
- Bahçekapılı, Kağan (2006). *Gümrük Birliği Teorisi ve Gümrük Birliğinin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Balassa, Bela (1986). *Endüstri İçi Ticaret ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Dışa Açık Ekonomiler Üzerine Makaleler*, H. Avni Hediye (Drl.), Maliye Bakanlığı APK Başkanlığı Yayın No: 1986/270, Ankara
- Balkır, Canan (2010). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama AB ve Dünya Örnekleri*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

- Boratav, Korkut (2015). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, (20. Baskı), Ankara: İmge Kitabevi.
- Bayar, Ayşe Aylin (2012). *Ticari Serbestlik Döneminde Gelir ve Ücret Eşitsizliği: Türkiye Örneği*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Bayraktar, Fulya (2001). *Avrupa Birliğine Üyelik Sürecinde Türkiye Tarafından Kaydedilen Gelişmeler ve Avrupa Birliği İle Mali İlişkiler*, Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.
- Bıyık, Yasin (2019). *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Demir Çelik Ticareti Performansı: 1996-2014*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Can, Hacı (2003). “Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, (3), 19-43.
- Chacholiades, Miltiades (1990). *International Economics*, Mcgraw Hill Publishing Company.
- Çakmak Aynagöz, Özge (2006). “Türkiye İle Almanya, İtalya, Fransa ve İngiltere Arasında İmalat Sanayinde Endüstri-İç Ticaretin Yapısı”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 30-47.
- Çavdar, Tevfik (2004). *Türkiye Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi.
- Çınar, Sezgi (2004). “Gümrük Birliği Teorisi”, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(5), 1-2.
- Çimen, Ahmet (1996). *GB ve AT-Türkiye İlişkileri*, Ankara: T.C. Merkez Bankası Yayınları.
- Çolak Ömer Faruk, Öztürkler Harun ve Tokatlıoğlu İbrahim (2008). *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri*, Ankara: Gazi Kitabevi.

- Demir, Gizem (2011). *Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Deviren Vatansever, Nurten (2004). “Yeni Dış Ticaret Teorileri”. *Mevzuat Dergisi*, 7 (81), 1.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) (2002). *AB ve Türkiye*, (5. Baskı), Ankara: DTM.
- Dikkaya Mehmet ve Deniz Fatih (2006). “Ekonomik Küreselleşmenin Yol Açtığı Problemler: Teorik Bir Bakış”, *Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi*, 2 (3), 163-181.
- DPT (2000). “Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, (Erişim adresi: [www3.Kalkinma.Gov.Tr/ Docobjects/ Download/ 2980/ Oik 5 61.Pdf](http://www3.Kalkinma.Gov.Tr/Docobjects/Download/2980/Oik561.Pdf) Erişim Tarihi: 23 Temmuz 2022).
- Dura, Cihan (2000). “Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (16), 1-16.
- Dura Cihan ve Atik Hayriye (2007). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara: Nobel Yayınları.
- Döğer İsmail Hakkı ve İsgender Murad (2015). “Ekonomik Kalkınma Stratejileri ve Bazı Ülke Deneyimleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2).
- El-Agraa, Ali (1999). *Regional Integration: Experience, Theory And Measurement*. London: Macmillan.
- Erçakar, Mehmet Emin (2005). “Gümrük Birliği Ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri”, *İş-Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 7(2), 159-194.
- Ergüt, Özlem (2009). *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısındaki Değişmeler*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

- Erol, Manisalı (1971). *Uluslararası Ekonomi – Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi*, İstanbul: Sermet Matbaa.
- Ersungur Şaban Mustafa, Bayramoğlu Turgut ve Pabuçcu Hakan (2017). “Türkiye'nin Almanya, Rusya ve Çin İle Ticari İlişkileri: Girdi-Çıktı Analizi İle Bir Uygulama”, *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 16(1).
- Ertekin, Melike (2020). *Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası Türkiye Dış Ticaret Hacminin Finansal Performans Analizi*, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Dış Ticaret Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ertürk, Emin (1998). *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Alfa-Aktüel Yayınları.
- Ertürk, Emin (2002). *Uluslararası İktisadi Birleşmeler*, Bursa: Vipaş A.Ş.
- Gökalp, Mehmet Faysal (2004). *Türkiye-AB Gümrük Birliği Sürecinin Ekonomik Etkileri*, İstanbul: Seçkin Yayınları.
- Gözen, Ramazan (2009). *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Güloğlu Bülent ve Altunoğlu Ender (2002). “Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya Ve Türkiye Krizleri”. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (27), 107-134.
- Gümrükçü, Harun (2002). *Türkiye ve Avrupa Birliği*, İstanbul: Beta Basım.
- Gündüz Orhan ve Esengün Kemal (2007). “Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Avrupa Birliği (15) İle Dış Ticareti Üzerine Etkileri”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, (1), 43-49.
- Günuğur, Haluk (1995). *Ortaklık Anlaşmaları ve 6 Mart 1995 OKK Toplantısı Işığında Gümrük Birliği*, Ankara: Merkez Bankası Yayını.
- Güran, Nevzat (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşmeler ve Avrupa Birliği*, İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Halıcıoğlu, Ferda (1996). *Ekonomik Entegrasyonların Etkileri ve Ölçme Yöntemleri: Türkiye-AB Gümrük Birliği Ve Alternatifleri İçin Uygulamalar*,), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

- Hatıplı, Mustafa (2012). “Türkiye-AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Akademik Bakış Dergisi*, 1(29): 1-14.
- Helpman Elhanan ve Krugman Paul (1985). *Market Structure and Foreign Trade* MIT Press, Cambridge, MA.
- Hobikoğlu Haykır, Elif (2007). “Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (1), 65-82.
- İyiboğurt, Erol (1996). *Türkiye AB-Gümrük Birliği*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Jones Ronald ve Neary Peter (1984). “The Positive Theory Of International Trade”, *Handbook Of International Economics*, (1), 1-62.
- Kakıcı, Ayşegül (2006). *Avrupa Birliği’nde Gümrük Birliği ve Türkiye Uygulaması, Türkiye’ye Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Karahan Özcan ve Gencür Ali Selçuk (2020). “Türkiye’de Döviz Kurundaki Değişimlerin İthal Girdi Maliyeti Üzerinden Üretici Fiyatlara Etkisi”, *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, (15), 48-65.
- Karakaş, Muzaffer (2021). *Gümrük Birliğinin Türkiye’nin Dış Ticaretine Etkisinin Analizi (1980-2019)*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Diyarbakır.
- Karaman, Fatma Nur (2006). *Türkiye’nin Avrupa Birliği İle Gümrük Birliği’nin Statik Etkileri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Karluk, Rıdvan (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Beta Basım
- Karluk, Sadık Rıdvan (2009), *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*, İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Kazgan, Gülten (1999). *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kılıç, Ramazan (2002). *Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği*, Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Kırdar, Dilek (2005). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Korkankorkmaz, Özlem (2007). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'de Sanayi Sektörüne Etkileri*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adana.
- Koyuncu, Veysel (2019). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Gümrük Birliğinin Geleceği*, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilecik.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2000). *Gümrük Birliği*. İstanbul: Ders Notları.
- Leamer, Edward (1987). "Paths Of Development In The Three-Factor, N-Good General Equilibrium Model". *Journal Of Political Economy*, 95(5), 961-999.
- Manisalı, Erol (2002). *Türkiye Avrupa İlişkilerinde Sessiz Darbe*, (5. Baskı), İstanbul: Derin Yayınları.
- Markusen, James (1995). "The Boundaries Of Multinational Enterprises And The Theory Of International Trade", *Journal Of Economic Perspectives*, 9(2), 169-189.
- Mcculloch, Neil Winters, Alan L. ve Cirera Xavier (2001). *Trade Liberalization And Poverty: A Handbook*. Centre For Economic Policy Research.
- Morgil, Orhan (2003). "Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik İlişkileri", *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 5 (1): 103-116.
- Mujezinoviç, Mirzet (2006). *Avrupa Birliğinde Ekonomik Entegrasyon Aşamaları ve Üye Ülkelerin Dış Ticaretine Etkisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Oğuz, Ahmet (2009). *Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik Bütünleşmesi: Seçilmiş Endüstrilerin Endüstri-İç Ticaret Açısından Karşılaştırılması*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özatay, Fatih (2009). *Finansal Krizler ve Türkiye*, (1. Baskı), İstanbul: Doğan Kitap.

- Özcan Mehmet, Yılmaz Elmas, Fatma Kutlay, Mustafa ve Mutuş Ceren (2009). *Bundan Sonrası; Senaryo Analizleriyle Türkiye-AB İlişkileri*. Ankara: Uşak Yayınları.
- Özcüre, Gürol (2016). *Avrupa Birliği-Türkiye Müzakere Sürecinde Sosyal Politika ve İstihdam*, İstanbul: Derin Yayınları.
- Özel Hasan Alp ve Sezgin Funda (2012). “Ticari Serbestleşme-Ekonomik Büyüme İlişkisinin Bootstrap Kantil Regresyon Yardımıyla Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 285-305.
- Özdemir Yavuz ve Koç Aytekin Güner (2016). “Avrupa Birliği AB Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisine Etkileri”, *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 45-59
- Özkoç, Osman (2019). *Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ordu.
- Öztürk, Nazım (2009). *Dış Ticaret Kuram Politika Uygulama*, Ankara: Palme Yayıncılık.
- Posner, Michael (1961). “International Trade And Technical Change. Oxford Economic Papers”, *New Series*, 13(3): 323-341.
- Reçber, Kamuran (2004). *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri*, İstanbul: Aktüel Yayınları.
- Saçık Yapar, Sinem (2009). “Dış Ticaret Politikası ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (1), 162-171.
- Sarıbeyoğlu, Meltem (2010). *Uluslararası Ekonomi Hukuku Açısından Dünya Ticaret Örgütü, Gümrük Birliği ve Türkiye*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Seyidoğlu, Halil (1992). *Ekonomik Terimler: Ansiklopedik Sözlük*, Güzem Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (1994). *Uluslararası İktisat*, İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (2003). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, (15. Baskı), İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Seyidoğlu, Halil (2007). *Uluslararası İktisat*, (16. Basım), İstanbul: Beta Kitabevi.

- Seyidoğlu, Halil (2009). Uluslararası İktisat Teori ve Politika Uygulama, *İstanbul: Güzem Can Yayınları*, 100-101.
- Sönmez, Murat (2006). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Şanlı, Orhan (2016). *Gümrük Birliğinin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri/Statik ve Dinamik Etkiler*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.
- Şençalar, Ali İhsan (2013). *Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne Geçiş Ve Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticaretindeki Yansıması (1990-2009)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Taşar, Mehmet Okan (2010). “Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve Makro Ekonomik Etkilerinin Analizi”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 76-97.
- T.C. AB Bakanlığı (2013). “Bir Bakışta AB-Avrupa Birliği'nin Tarihçesi”, (Erişim adresi: [Http://www.Ab.Gov.Tr/Index.Php?P=105&L=1](http://www.Ab.Gov.Tr/Index.Php?P=105&L=1) Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). “Gümrük Birliği”. (Erişim adresi: [Https:// www. Ab. Gov.Tr/Gumruk-Birligi_46234.Html](https://www.Ab.Gov.Tr/Gumruk-Birligi_46234.Html) Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2022). “Mali İşbirliği”, (Erişim adresi: [Https://www. Mfa. Gov.Tr/Mali-İsbirligi.Tr.Mfa](https://www.Mfa.Gov.Tr/Mali-İsbirligi.Tr.Mfa) Erişim Tarihi: 22 Temmuz 2022).
- Tekeli İlhan ve İlkin Selim (2000). *Türkiye ve Avrupa Birliği, Ulus Devleti Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara: Ümit Yayınları.
- Töre, Nahit (1995). *Ekonomik Bütünleşme Kuramı. Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara: TC Merkez Bankası Yayını.
- TÜİK (2022). “Dış Ticaret İstatistikleri”. (Erişim adresi: [Https://Data.Tuik.Gov.Tr/](https://Data.Tuik.Gov.Tr/) Erişim Tarihi: 30 Temmuz 2022).
- TÜSİAD (2003). *Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Gümrük Birliği'nin Dış Ticaretimize Etkileri*, (1. Baskı). İstanbul: TÜSİAD.

- Uyar, Süleyman (2000). “Ekonomik Bütünleşmeler ve Gümrük Birliği Teorisi”. *Dış Ticaret Dergisi*, 19(4).
- Winters, Alan (2000). *Trade Liberalisation And Poverty* (No. 07). Poverty Research Unit At Sussex, University Of Sussex.
- Yalçinkaya, Mustafa Hakan (1997). “Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği Sürecinde Türk Sanayinin Rekabet Gücü”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 3(1), 403-436.
- Yıldız, Mircan (1999). “Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği”, *Dış Ticaret Dergisi*, 15(4).
- Yılmaz, Arzu (2012). *AB Gümrük Birliğine Üyeliğin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde.
- Yılmaz, Neslihan (2008). *Avrupa Birliği Ortak Ticaret Politikası Ve Türkiye Tarımının Uyum*, T.C. Tarım Ve Köy İşleri Bakanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi, Ankara.
- Yiğit, Mehmet (2003). *Ekonomik Entegrasyon*, Beta Yayıncılık.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Uğur YUVACI
Uyruğu : T.C.

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans		
Yüksek Lisans		

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
-------	-------	-------